



**ENGELLİLİK DURUMU VE ENGELLİLERE YÖNELİK  
TOPLUMSAL ALGI: KÜTAHYA ÖRNEĞİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

**Murat GENCER**

Kütahya-2019

T.C.  
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**ENGELLİLİK DURUMU VE ENGELLİLERE YÖNELİK  
TOPLUMSAL ALGI: KÜTAHYA ÖRNEĞİ**

Danışman:  
Dr. Öğr. Üyesi Esra IŞIK

Hazırlayan:  
Murat GENCER

Kütahya - 2019

## Kabul ve Onay

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Sosyoloji Anabilim/Anasanat Dalında YÜKSEK LİSANS  
TEZİ ÇALIŞMA RAPORU olarak kabul edilmiştir.

Başkan..... (İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Esra IŞIK

Üye..... (İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Işıl GÖKTÜRK

Üye..... (İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet GÖKÇEN

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

İmza

Doç. Dr. Ayhan KAHRAMAN

Enstitü Müdürü

## **Bilimsel Etik Bildirimi**

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “Engellilik Durumu ve Engellilere Yönelik Toplumsal Algı: Kütahya Örneği” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

.../.../2019

Murat GENCER

## **Özgeçmiş**

1994 yılında Afyonkarahisar'ın Bolvadin ilçesinde doğdu. İlköğretimi Afyonkarahisar'da Vali Ahmet Özyurt İlköğretim Okulunda tamamladı. 2008 yılında Eskişehir Gazi Mustafa Kemal Anadolu Lisesini kazandı ve bu kurumdan mezun oldu. 2012 yılında Eskişehir Anadolu Üniversitesi'nde Sosyoloji bölümünü kazandı. 2015 yılında Açık öğretim Fakültesi Sosyal Hizmetler ön lisans eğitimine başladı. 2016 yılında Pedagojik Formasyon belgesini aldı ve aynı yıl Sosyoloji lisans eğitimini başarıyla bitirdi. 2016 yılında Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyoloji Bölümü yüksek lisans programına başladı. 2017 yılında Sosyal Hizmetler ön lisans bölümünü bitirdi. İlgi duyduğu sosyoloji, psikoloji ve sosyal hizmetler alanlarında kendini geliştirmeye devam etmektedir.

## ÖZET

### ENGELLİLİK DURUMU VE ENGELLİLERE YÖNELİK TOPLUMSAL ALGI: KÜTAHYA ÖRNEĞİ

**GENCER, Murat**

**Yüksek Lisans Tezi, Sosyoloji Anabilim Dalı**

**Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Esra IŞIK**

**Haziran, 2019, 92 sayfa**

Engelli bireyler toplumsal yaşamda eğitim, istihdam, sağlık, ulaşım gibi pek çok alanda belirli sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu sorunların temelinde ise dışlanma, ötekileştirilme, hor görülme, küçümsenme gibi nedenler yatmaktadır. Engelli bireyler bu nedenlerden dolayı topluma entegre olamamakta ve toplumla bütünleşme sorunları yaşamaktadır. Engelli bireyler için geliştirilen politikaların yetersizliği ve yapılan çalışmaların eksikliği, engelli bireylerin toplumla bütünleşme sorununu daha da pekiştirmektedir. Engelli bireylere yönelik olumsuz toplumsal algı, tutum ve davranışlar üzerinde toplumsal çevrenin bulunmaktadır. Olumsuz toplumsal algı, tutum ve davranışlar neticesinde engelli bireyler toplumsal yaşamdan uzaklaşmakta ve toplumdan izole olma durumuna gelmektedir. Engelli bireylerin toplumsal yaşama kazandırılması ve toplumsal bütünleşme sorunlarının önüne geçilmesi gerekmektedir. Bu noktada devlete, sivil toplum kuruluşlarına ve araştırmacılara bir takım görevler düşmektedir. Yapılacak olan çalışmalarla engelli bireylerin toplumla bütünleşmelerinin önündeki set kaldırılmalıdır. Bu çalışmada da Kütahya ilinde yaşayan engelli bireylerin toplumla bütünleşme konusunda yaşadıkları sorunlar ele alınmakta ve bu sorunların önüne geçilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır.

**Anahtar Kelimeler:** Engellilik, Dışlanma, Toplumsal Algı, Toplumsal Bütünleşme.

**ABSTRACT****DISABILITY AND DISABLED SOCIAL PERCEPTION: KÜTAHYA CASE****GENCER, Murat****Master Thesis, Department of Sociology****Supervisor: Asst. Prof. Esra IŞIK****June, 2019, 92 pages**

Individuals with disabilities are faced with certain problems in the public life, such as education, employment, health, transportation, and so on. At the core of these problems are exclusion, othering, contempt, and underestimation. Because of these reasons, disabled people can not integrate with the collective and they have integration problems with the society. The inadequacy of the policies developed for the disabled individuals and the lack of studies are further reinforcing the problem of the integration of disabled people into the society. There are effects of social environment on negative social perception, attitudes and behaviors towards individuals with disabilities. As a result of negative social perceptions, attitudes and behaviors, individuals with disabilities go away from social life and become isolated from the society. It is necessary to prevent disabled people from getting social life and social integration problems. At this point there are a number of duties to the state, civil society organizations and researchers. The work to be done should remove the set in front of integrating disabled people into society. With this in mind, it is emphasized that disabled people living in Kütahya are dealing with the problems they have experienced in integrating with society and that these problems should be avoided.

**Keywords:** Disability, Exclusion, Social Perception, Social Integration.

## ÖNSÖZ

Her toplumda belirli dezavantajlı gruplar bulunmaktadır. Toplumdaki bu dezavantajlı grupların başında engelli bireyler gelmektedir. Engelli bireylerin yaşadıkları sorunların boyutlarının ve engelli nüfus oranının fazla olması dezavantaj durumunu etkilemektedir. Dolayısıyla toplumsal hayatta engellilik neredeyse tüm toplumu ilgilendirmektedir.

İnsanlar sosyal varlıklardır. Toplumsal yaşama katılım ve toplumla bütünleşme insanlar için gerekli görülen bir durumdur. Ancak her insan bu konuda eşit fırsat ve imkanlara sahip değildir. Özellikle engelli bireyler toplumsal yaşama katılım ve toplumla bütünleşme hususunda belirli zorluklar yaşamaktadır.

Engelli bireylerin yaşadıkları zorluklar engel türlerine göre değişim göstermektedir. Ancak toplumsal yaşamda karşılaşılan en önemli zorluk sosyal dışlanmadır. Engelli bireylere yönelik sosyal dışlanma arttıkça bu bireylerin toplumla bütünleşmelerini zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla engelli bireylere yönelik dışlanmanın azaltılmasına dair çalışmalar yapılması ve sosyalleşme olanaklarının artırılması gerekmektedir.

Toplum içerisindeki her birey engellilik konusunda bir takım sorumluluklara sahiptir. Bu bireyler ve ilgili kurumlar sahip oldukları sorumlulukları yerine getirdiğinde engelli bireylerin karşılaştıkları sorunlarda azalma gerçekleşecektir. Bu noktada yapılan bu çalışmanın da ilgili çerçevede değerlendirilmesi mümkün olmaktadır. Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde, süreç boyunca değerli bilgilerini benimle paylaşan, her türlü konuda yardımcı olan başta saygıdeğer danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Esra Işık'a, eğitim hayatım boyunca benden desteklerini esirgemeyen tüm hocalarıma, çalışma sürecinde değerli bilgiler sunan Kütahya Sakatlar Derneğine, DPÜ Engelsiz Öğrenci Birimine ve diğer sivil toplum kuruluşlarına, her zaman yanımda olan ve beni destekleyen arkadaşlarıma, hayatım boyunca tüm zorlukları benimle göğüsleyen, desteklerini ve sevgilerini bir an olsun kesmeyen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Kütahya 2019

MURAT GENCER



## İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET.....	v
ABSTRACT .....	vi
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER .....	viii
TABLolar LİSTESİ.....	x
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ.....	xii
KISALTMALAR .....	xiii
GİRİŞ .....	1

### BİRİNCİ BÖLÜM ENGELLİ VE ENGELLİLİĞİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. ENGELLİLİK VE ENGELLİ BİREYLER.....	8
1.2. ENGELLİLİK DURUMU .....	9
1.3. ENGELLİ OLMA SEBEPLERİ.....	12
1.3.1. Doğuştan Engellilik Sebepleri .....	15
1.3.2. Doğum Sonrası Engellilik Sebepleri.....	16
1.4. ENGELLİLİK TÜRLERİ .....	16
1.5. TARİHSEL SÜREÇTE “ENGELLİLİK” .....	20
1.5.1. Dünya Genelinde Engellilere Yönelik Çalışmalar.....	21
1.5.2. Türkiye’de Engellilere Yönelik Çalışmalar .....	24
1.5.2.1. Osmanlı Devletinde Engellilik.....	25
1.5.2.2. Cumhuriyet Döneminde Engellilere Yönelik Çalışmalar .....	27
1.5.2.3. Günümüzde Engellilere Yönelik Çalışmalar .....	29

### İKİNCİ BÖLÜM ENGELLİ BİREYLER VE TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME

2.1. TOPLUMSALLAŞMA VE TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME .....	34
2.1.1. Toplumsallaşma .....	34
2.1.2. Değerler .....	35
2.1.3. Normlar.....	36
2.1.4. Roller .....	36
2.1.5. Dil .....	37
2.2. TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME.....	37

<b>2.3. AYRIMCILIK VE DIŞLANMA .....</b>	<b>39</b>
<b>2.4. TUTUM VE ALGI .....</b>	<b>40</b>
<b>ÜÇÜNCÜ BÖLÜM</b>	
<b>KÜTAHYA'DA ENGELLİLİK ALGISI VE ALAN ARAŞTIRMASI</b>	
<b>SONUÇLARI</b>	
<b>3.1. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ, EVRENİ VE ÖRNEKLEM SEÇİMİ .....</b>	<b>43</b>
<b>3.2. KÜTAHYA İLİNDE ENGELLİLERE YÖNELİK KULLANILAN TABİRLER .....</b>	<b>44</b>
<b>3.3. KÜTAHYA İLİNDE ENGELLİLERİN YAŞADIĞI SORUNLAR .....</b>	<b>48</b>
3.3.1. Engellilerin Ulaşım Alanında Yaşadığı Sorunlar .....	49
3.3.2. Engelliler ve Eğitim Sorunu .....	59
<b>3.4. KÜTAHYA BELEDİYESİNİN ENGELLİLERE YÖNELİK ÇALIŞMALARI .....</b>	<b>65</b>
<b>3.5. KÜTAHYA İLİNDE ENGELLİLER İÇİN SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ÇALIŞMALARI .....</b>	<b>68</b>
<b>3.6. ENGELLİ BİREYLERİN TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME SORUNU .....</b>	<b>71</b>
<b>3.7. ENGELLİ BİREYLERİN DIŞLANMASINDA TOPLUMSAL ÇEVRENİN ETKİSİ .....</b>	<b>74</b>
<b>SONUÇ VE ÖNERİLER .....</b>	<b>79</b>
<b>EKLER .....</b>	<b>83</b>
<b>KAYNAKÇA .....</b>	<b>86</b>
<b>DİZİN .....</b>	<b>92</b>

## TABLÖLAR LİSTESİ

### Sayfa

<b>Tablo 1.1:</b> Kayıtlı Olan Engellilerin Cinsiyet, Yerleşim Yeri, Özur Oranı, Yaş Grubu ve Özur Türleri .....	30
--	----



**ŞEKİLLER LİSTESİ****Sayfa**

<b>Şekil 1.1:</b> Engellilik Türleri Tablosu .....	19
--	----



**FOTOĞRAFLAR LİSTESİ****Sayfa**

<b>Fotoğraf 3.1:</b> Kütahya Merkez - Fatih Sultan Mehmet Bulvarı.....	53
<b>Fotoğraf 3.2:</b> Kütahya Yunusemre Mahallesi.....	53
<b>Fotoğraf 3.3:</b> Dumlupınar Bulvarı .....	54
<b>Fotoğraf 3.4:</b> Kütahya Şelale Cami.....	56
<b>Fotoğraf 3.5:</b> Kütahya Merkezde Fatih Sultan Mehmet Bulvarında Bulunan Altgeçit .	59



**KISALTMALAR**

<b>AB</b>	Avrupa Birliği
<b>ADA</b>	Engelli Amerikalılar Yasası
<b>AK</b>	Avrupa Konseyi
<b>BM</b>	Birleşmiş Milletler
<b>DPÜ</b>	Dumlupınar Üniversitesi
<b>EKPSS</b>	Engelli Kamu Personel Seçme Sınavı
<b>OSB</b>	Otizm Spektrum Bozukluğu
<b>ÖSYM</b>	Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi
<b>ÖZİDA</b>	Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı
<b>STK</b>	Sivil Toplum Kuruluşları
<b>T.C.</b>	Türkiye Cumhuriyeti
<b>TBMM</b>	Türkiye Büyük Millet Meclisi
<b>TÜİK</b>	Türkiye İstatistik Kurumu
<b>UNICEF</b>	Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu
<b>UPIAS</b>	Ayrıştırma Karşıtı Ortopedik Sakatlar Birliği
<b>WHO</b>	Dünya Sağlık Örgütü



**TEZ METNİ**

## GİRİŞ

Engellilik, evrensel bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. 2010 Dünya nüfus verilerine göre, dünya üzerindeki genel nüfusun %15'lik bölümüne yakınının herhangi bir engellilik durumuyla yaşamakta olduğu tahmin edilmektedir. Bu yüzde, bir milyardan fazla insana denk düşmektedir. Yaklaşık iki yüz milyon insanın ise engellilik durumundan kaynaklı çok ağır sorunlarla karşılaştıkları düşünülmektedir. Gelecek yıllarda engelli sayısının ve engelli bireylerin karşılaştıkları sıkıntıların artacağı öngörülmektedir. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) engelli bireylerin; eğitim, sağlık, istihdam ve ulaşım gibi alanlarda birçok sorunla karşılaştığını aktarmaktadır. Türkiye genelinde, engelli nüfus oranına ait en son veriler Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2002 yılında gerçekleştirdiği Türkiye Özürlüler Araştırması'na dayanmaktadır. Bu araştırmada Türkiye'de engelli nüfus oranı %12.29 olarak belirlenmiştir.

Engellilik durumuna yönelik bilimsel çalışmalar engelli bireylerin sorunlarının belirlenmesi ve bu sorunlara çözüm üretilmesi hususunda değerlidir. Engellilik durumu üzerine yapılan çalışmalar Tıbbi model ve Sosyal model üzerinden yürütülmektedir. Tıbbi modele göre engelli birey belirli eksiklikleri ya da anomali nedeniyle "normal" olandan farklıdır. Tıbbi model; engelliliği, doğuştan veya sonradan oluşan, bireyin yaşamsal faaliyetlerini kısıtlayan bir durum olarak görür. Engellilik bireyin kendisinden kaynaklanan fiziksel, zihinsel veya duygusal bir durum olarak görüldüğü için bu model bazı çalışmalarda "Bireysel Model" olarak ifade edilmektedir. Bu modele göre engelli bireylerin karşı karşıya kaldığı sorunların nedeni bireyseldir (Giddens, 2012: 325).

Sosyal model ise Amerika ve İngiltere'de gerçekleşen sakat hareketleri sonucunda tıbbi modele karşıt olarak doğmuştur. Bu model engellilik durumunu toplumsal anlamda değerlendirme yoluna gitmiştir (Çayır vd., 2015: 11). Sosyal modele göre engellilik, bireyler arasındaki fiziksel veya zihinsel farklılıklardan çok toplumdaki ayrımcılığın ve dışlamanın bir ürünüdür. Sosyal model, engelli bireyin engellilik durumundan kaynaklı olarak toplumla bütünleşmeden mahrum kaldığını savunmaktadır. Sosyal model engellilik probleminin bireysel sınırlılığa bağlı olmadığını; toplumun belirli hizmetleri sunmaması veya engelli bireylerin ihtiyaçlarının dikkate alınmamasından kaynaklı olduğunu ileri sürmektedir (Kolat, 2010: 9-10).



Sosyalleşme her birey için önemlidir. Bireylerin zorlukların üstesinden gelmelerinde, hayatlarını başarıyla sürdürmelerinde diğer bireylerle iletişimin ve dayanışmanın önemli bir rolü vardır. Fakat engelli bireyler sosyalleşme ve toplumsal yaşama katılım hususunda belirli sorunlarla karşılaşmaktadır. Engelli bireylere yönelik; dışlama, ötekileştirme, küçümseme, ayrımcılık gibi tutum ve davranışlar yer almaktadır. Bu tutum ve davranışlar engelli bireyin sosyalleşmesine ve toplumla bütünleşmesine zarar vermektedir. Bu soruna çözüm bulmak için engelli bireylerin topluma aktif biçimde katılmaları gerekmektedir. Engelli bireylerin sosyalleşme süreci bu noktada önem kazanmaktadır.

Engelli bireylerin karşılaştıkları sosyal dışlanma sorunu toplumla bütünleşmelerinin önüne set çekmektedir. Bu nedenle engellilere yönelik sosyal dışlanma sorununun ortadan kaldırılması gerekmektedir. Sosyal dışlanmada bazı bireyler; eğitim seviyesi, fırsat eşitsizliği, bilgi ve beceri eksikliği gibi durumlarda dolayı ayrımcılığa maruz kalmakta ve toplumsal yaşamdan uzak tutulmaktadır. Sosyal dışlanmaya maruz kalan bireyler eğitim, ekonomi, sağlık gibi alanlarda yer alan olanaklara erişimde güçlük yaşamaktadır (Özgökçeler ve Bıçkı, 2010: 221). Engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımı ve toplumla bütünleşmelerini kolaylaştırmak için sosyal dışlanma problemine çözüm üretilmesi gerekmektedir.

Engellilik durumu, engellilere yönelik toplumsal algı ve engelli bireylerin toplumsal bütünleşme sorunlarını incelemeye çalıştığımız bu araştırma üç ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde engellilik durumuna, engellilik sebeplerine, engellilik türlerine ve engelliliğin tarihsel gelişimine yer verilmiştir. Türkiye’de ve dünyada engellilik durumu hakkında değerlendirme yapılmıştır. Engellilik durumunu farklı açılardan değerlendiren tıbbi ve sosyal modele değinilmiştir. Engelliliğe sebep olan faktörler arasında yer alan doğum öncesi, doğum sırasında ve doğum sonrasında engellilik sebepleri incelenmiştir. Literatürde engellilik türleri olarak geçen zihinsel, işitsel, görsel, ortopedik gibi engellilik türlerinden ve bu türlerin ayırt edici noktalarından bahsedilmiştir. Bu bölümün son kısmında ise engelliliğin tarihsel gelişimi ve engelli bireylere yönelik yapılan çalışmalar üzerinde durulmuştur. Dünya genelinde ve Türkiye’de engelli bireylere yönelik çalışmaların niteliği ortaya konulmuştur. Türkiye’de engelli bireylere yönelik çalışmalar Osmanlı Devleti döneminde, Cumhuriyet döneminde ve günümüzde olmak üzere üç dönem halinde ele alınmıştır.

İkinci bölümde engelli bireylerin toplumsal bütünleşme sürecinde karşılaştıkları düşünülen durumlara yer verilmektedir. Engelli bireylerin toplumsal bütünleşme süreci üzerinde ailenin ve toplumsal çevrenin etkisi üzerinde durulmuştur. Toplumsal bütünleşme sürecini etkileyen unsurlara değinilmiştir. Engelli bireylere yönelik ayrımcılık ve dışlama gibi olumsuz unsurları değerlendirebilmek adına bu unsurlara açıklama getirilmiştir. Ayrıca engelli bireylere yönelik tutumların ve toplumsal algının incelenmesi için tutum ve algı kavramları üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde elde edilen bulgular ve bu bulguların değerlendirilmesi yapılmaktadır. Engelli bireylere yönelik kullanılan tabirlerin çeşitliliği ve hangi tabirin daha uygun olduğu veriler üzerinden açıklama getirilmiştir. Kütahya ilinde engelli bireylerin ulaşım, sağlık, eğitim, istihdam alanlarında yaşadıkları sorunlar üzerinde durulmuştur. Kütahya Belediyesi'nin engelli bireylere yönelik çalışmaları veriler ışığında ortaya konulmuştur. Kütahya ilindeki Sivil Toplum Kuruluşlarının (STK) engelli bireyler için yaptığı faaliyet ve çalışmalar incelenmiştir. Araştırmada elde edilen veriler ve yapılan değerlendirmelerin ardından çeşitli sonuçlara ulaşılarak birtakım önerilerde bulunulmuştur. Sonucun literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

### **Araştırmanın Önemi**

Bu araştırma engelli bireylerin toplumsal bütünleşme ve toplumsal ilişkiler bağlamında toplumsal alanda yaşadığı sorunları tespit etmek amacıyla yapılmıştır. Araştırma Kütahya ili merkez alınarak yapılmıştır. Elde edilen veriler farklı illerde yaşayan engelli bireylerin toplumsal sorunları ve bu sorunlara getirilebilecek çözümler hususunda da önem arz etmektedir. Engelli bireylerin toplumsal dışlanmaya maruz kalmalarının ve engelli bireylere yönelik olumsuz algının engelli bireylere günlük yaşamda sorunlar çıkarması gerçeğinin ortaya konulması önemlidir. Doğuştan veya sonradan herhangi bir sebeple bedensel, ruhsal, duygusal, sosyal, zihinsel yetilerini yitirmesi nedeniyle toplumsal yaşama uyum sağlamada sıkıntı yaşayan engelli bireylerin yaşam kalitesini artırmak açısından önemli bir çalışmadır.

Araştırmada bireylerin, engelli bireylere yönelik tutum ve davranışları incelenmektedir. Aynı zamanda bireylerin tutum ve davranışları üzerinde toplumsal çevrenin etkisi üzerinde durulmaktadır. Engelli bireylere yönelik toplumsal algıya ve toplumla bütünleşme sorunlarına değinilmesi bu sorunlara bağlı olarak gelişen diğer

sorunların anlaşılması ve tespit edilmesinde önemli olacaktır. Araştırma sonuçlarından yararlanılarak engelli bireylerin yaşadıkları sorunların çözüme kavuşturulması, toplumsal farkındalık ve duyarlılık oluşturulması gereği ortaya konulmaktadır. Engelli bireylere karşı tutum ve davranışların incelenmesi yapılacak olan çalışmalarda ve uygulanacak politikalarda fayda sağlayacaktır. Bu noktada yaptığımız çalışmanın, hem yapılmış çalışmalara katkı sağlaması hem de yapılacak olan çalışmalar için yol gösterici nitelikte olması önem taşımaktadır.

### **Araştırmanın Amacı**

Dünya üzerinde ve Türkiye’de engelli bireylerin ulaşım, sağlık, istihdam, eğitim ve psikoloji gibi birçok konuda sorunlar yaşadığı görülmektedir. Ayrıca sosyal çevre tarafından uygulanan dışlanma, hor görülme, ötekileştirilme, küçümsenme, alay edilme gibi durumlar engellilerin toplumla bütünleşmelerinin önüne set çekmektedir. Sosyal çevrenin sahip olduğu tutum ve davranışlar engellilerin yaşamını net bir şekilde etkilemektedir. Bu tutum ve davranışların olumlu bir yönde seyretmesi ise engellilerin sorunlarının çözülmesinde önemli katkı sağlayacaktır.

Bu araştırma Kütahya’da yaşayan engelli bireylere karşı toplumsal algının ortaya konulması, engellilerin sorunları hakkında farkındalık oluşturulması, toplumsal bütünleşme sorunlarının ortadan kaldırılması amacıyla yapılmaktadır. Ayrıca yapılacak araştırma ile literatüre katkı sağlanması amaçlanmaktadır.

### **Araştırmanın Problemi**

Engellilik durumu ve engellilere yönelik toplumsal algı çerçevesinde Kütahya ilinde gerçekleştirilen bu çalışmada belirli problemlere odaklanılmıştır. Bu problemler dahilinde engelli bireylerin yaşadığı sorunlara sosyolojik bir değerlendirme getirilmektedir. Bu problemler:

- Kütahya’da engellilerin sorunları ve engellilere yönelik toplumsal algı ne durumdadır?
- Kütahya’da engellilerin toplumsal dışlanmaya maruz kalma durumları nedir?
- Kütahya’da yaşayan engelli bireylerin toplumsal bütünleşme konusunda yaşadığı sorunlar nelerdir?

- Sosyal ilişkilerin gelişiminde; engelli bireylerin ayrımcılık, ötekileştirilme gibi durumlara maruz kalması ne derece etkilidir?
- Engelli bireylerin yaşadığı sorunların önüne geçilmesinde, sosyal çevrenin tutum ve davranışlarında yaşanacak olumlu değişiklikler ne derece önemlidir? şeklinde belirlenmiştir.

### **Araştırmanın Hipotezleri**

- Engelli bireylerin yaşadığı sorunlar üzerinde sosyal çevrenin büyük etkisi bulunmaktadır.
- Sosyal çevre, engelli bireylere yönelik tutum ve davranışlar üzerinde önemli etkiye sahiptir.
- Engelli bireylere yönelik olumsuz tutum ve davranışlar, engelli bireylerin toplumla bütünleşmesini etkilemektedir.
- Sosyal çevrenin tutum ve davranışlarındaki olumlu değişimler, engelli bireylerin yaşadığı sorunların azalmasını sağlayacaktır.
- Engelli bireylere hakkında farkındalık oluşturmak Kütahya’da yaşayan engelli bireylerin karşılaştığı sorunların çözümünde etkili olacaktır.

### **Araştırmanın Varsayımları**

Kütahya’da yaşayan engelli bireylerin toplumsal bütünleşme sürecinde dışlanma gibi sorunlarla ve olumsuz tutum ve davranışlarla karşı karşıya kaldığı varsayılmıştır. Bu nedenle sorunların çözümü aşamasında sosyal çevreye büyük önem atfedilmiştir.

Engelli bireylere yaklaşımda annenin ve babanın farklı duygu, düşünce, davranışlar içerisinde olduğu varsayılmıştır.

Araştırmada kullanılan örneklemin evreni temsil edici nitelikte olması;

Yapılacak görüşmelerde geçen kavramların kişilerce doğru anlaşılması, araştırmanın genel varsayımlarıdır.

### **Araştırmanın Sınırlılıkları**

Araştırmanın Kütahya ili üzerinde yapılacak olması nedeniyle il dışındaki durum hakkında kısıtlı bilgilere ulaşılabilecektir.

Engellilerin yaşadığı sorunlar üzerinde sosyolojik olarak yapacağımız değerlendirme, diğer disiplinlere kısıtlı olarak değinmemize neden olacaktır.

Araştırmada engellilik durumu ve engellilerin sorunları üzerinde dururken toplumsal konulara önem atfetmemiz diğer durumların arka planda kalmasına sebebiyet verecektir.





## **BİRİNCİ BÖLÜM**

### **ENGELLİ VE ENGELLİLİĞİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ**

## 1.1. ENGELLİLİK VE ENGELLİ BİREYLER

Engelliler "...doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal veya sosyal yetilerini çeşitli derecelerde kaybetmiş, normal yaşamın gereklerine uyamayan bireylerdir." (ÖZİDA, 2009: 27). Bu bireyler toplumsal yaşamda eğitim, sağlık, istihdam, ulaşım gibi pek çok alanda sorunlarla karşılaşmaktadır. Toplumsal yaşamda karşılaşılan bu sorunlar engelli bireylerin toplumla bütünleşmelerinin önüne geçebilmekte ve toplumsal olarak dışlanmalarına yol açmaktadır.

Birleşmiş Milletler (BM) verilerine göre dünyada beş yüz milyona yakın engelli birey bulunduğu belirtilmiştir. Yani Dünya nüfusunun %15'e yakını engelli bireylerden oluştuğı tahmin edilmektedir. Türkiye'de ise Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2002 yılında yapmış olduğı araştırmaya göre engelli nüfus oranı %12.29 olarak ifade edilmiştir (TÜİK, 2002). Literatürde yer alan çalışmalarda bu engelli nüfusun ulaşım, sağlık, eğitim, istihdam gibi alanlarda sorunlar yaşadığı üzerinde durulmuştur. Toplumsal yaşamda ve toplumsal ilişkilerde; dışlama, ötekileştirme, acıma, alay etme, küçümseme, ayrımcılık yapma, hor görme gibi tutum ve davranışlar ile olumsuz toplumsal algının engelli bireylerin günlük yaşamını olumsuz etkilediğı düşünölmektedir.

Devlete, belediyelere ve Sivil Toplum Kuruluşlarına (STK) engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımı konusunda bir takım görevler düşmektedir. Kentlerin mimarisinde, kaldırımların düzenlenmesinde, üst geçitlerin yapımında ve şehir içindeki çeşitli düzenlemelerde engelli bireyler göz önüne alınarak çalışmaların yürütölmesi gerekmektedir. Belediyeler bu konuda çalışmalar yapmalı ve yapılan çalışmalar doğrultusunda düzenlemeler getirilmelidir. STK'lar ise toplumu engelli bireyler konusunda bilinçlendirecek aktiviteler yapmalı ve toplum bu konuda bilinçlendirilmelidir.

Bu çalışmada, toplumsal yaşamda ve toplumsal ilişkilerde engelli bireylerin karşılaştığı sorunların neler olduğı üzerinde durulacaktır. Ayrıca engelli bireyler ile arkadaşlık kurma, sevgili olma, evlenme gibi ilişkilere karşı bireylerin nasıl bir tutum gösterdiğinin değerlendirilmesi yapılacaktır. Bu durum engelli bireylerin toplumsal bütünleşme sürecinde ne derece kabul gördüğünün ve engelli bireylere yönelik toplumsal algının anlaşılmasını sağlayacaktır.

Engelli bireylerin toplumsal yaşamda karşılaştığı sorunlar üzerine yapılacak olan araştırmada Kütahya ili örnek olarak seçilmiştir. Kütahya ilinde yaşayan engelli bireylerin eğitim, sağlık, ulaşım, istihdam gibi alanlarda yaşadıkları sorunların, engelli bireylerin toplumla bütünleşmelerine olumsuz etki ettiği düşünülmektedir. Toplumsallaşma sürecinde yaşanan sorunlar toplumsal ilişkilerin sekteye uğramasına sebep olabilmektedir. Bu noktada engelli bireylere yönelik toplumsal algının ne şekilde belirlendiği önem kazanmaktadır. Engellilerin karşılaştığı toplumsal sorunlarda; toplumsal ilişkiler, toplumsal bütünleşme ve toplumsal algı birbirini etkileyen üç faktördür. Bu faktörlerin değerlendirilmesi ve sonucun ortaya konulması için Kütahya’da engellilere yönelik toplumsal algının ortaya konulabilmesi amacıyla bu çalışma yapılmıştır.

## 1.2. ENGELLİLİK DURUMU

Engellilik kavramının literatürde pek çok tanımı bulunmaktadır. Bu tanımlar Dünya Sağlık Örgütü (WHO), BM, Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA) gibi alanında yetkin kuruluşların çalışmaları sonucunda ortaya konulmuştur. Engellilik kavramının nasıl tanımlandığı konusunda bu kuruluşların yapmış olduğu tanımlar bize yol göstermektedir.

WHO engellilik tanımını noksanlık, özürlülük ve maluliyet olarak üç biçimde değerlendirmiştir. WHO, engellilik kavramı hakkında aşağıdaki gibi hastalık sonuçlarına dayanan, sağlık yönüne ağırlık veren bir tanımlama ve sınıflama yapmaktadır.

- Noksanlık (Impairment): “Sağlık bakımından “noksanlık” psikolojik, anatomik veya fiziksel yapı ve fonksiyonlardaki bir noksanlığı veya dengesizliği ifade etmektedir.”
- Özürlülük (Disability): “Sağlık alanında “sakatlık” bir noksanlık sonucu meydana gel en ve normal sayılabilecek bir insana oranla bir işi yapabilme yeteneğinin kaybedilmesi ve kısıtlanması durumuna karşılık gelmektedir.”
- Maluliyet (Handicap): “Sağlık alanında “maluliyet” bir noksanlık veya sakatlık sonucunda, belirli bir kişide meydana gelen ve o kişinin yaş, cinsiyet, sosyal ve kültürel durumuna göre normal sayılabilecek faaliyette bulunma yeteneğini önleyen ve sınırlayan dezavantajlı bir durumu işaret eder.” (WHO, 2011).



Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun kabul ettiği Sakat Kişilerin Hakları Bildirgesi'nde engelli tanımı şu şekilde yapılmaktadır: “Normal bir kişinin kişisel ya da sosyal yaşantısında kendi kendisine yapması gereken işleri, bedensel veya ruhsal yeteneklerindeki kalıtsal ya da sonradan olma herhangi bir noksanlık sonucu yapamayanlardır.” (BM, 1975).

ÖZİDA, ülkemizde engelliler konusunda araştırma yapan kuruluşların başında gelmektedir. ÖZİDA, Türkiye Cumhuriyeti Devletinin 54. Hükümeti tarafından 571 sayılı Kanun Hükmünde Kararname neticesinde 1997 tarihinde kurulmuştur. Engelli bireylere yönelik hizmetlerin düzenlenmesi, engellilik konusunda ulusal politikaların üretilmesi, ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar ile koordineli çalışmalar yürütülmesi ÖZİDA'nın görevleri olarak belirtilmiştir. ÖZİDA, bu görevler doğrultusunda ülkemizde engellilik konusunda birçok çalışmada bulunmuştur. ÖZİDA ise engellilik kavramını şu şekilde tanımlamaktadır: "Doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duyuşsal, sosyal yetilerini çeşitli derecelerde kaybetmiş, normal yaşamın gereklerine uyamayan kişilerdir." (ÖZİDA, 2009: 27).

Literatür incelendiğinde engelli kavramı yerine bazen özürü, kısıtlı, noksan, sakat, malul gibi çeşitli ifadelerle yer verildiği, farklı toplumlarda farklı anlamlar içeren bu ifadelerin genellikle aynı anlama gelecek şekilde kullanıldığı fakat aslında bu ifadenin evrensel tanımlamasının mümkün olmadığı görülmektedir (Kaçmaz, 2014: 5). Engelli bireyler, Engelli Amerikalılar Yasası (ADA) tarafından günlük yaşamsal aktivitelerini kısıtlayıcı, fiziksel ya da zihinsel herhangi bir engele sahip olan ve bu tarz bir engeli olduğu diğer bireyler tarafından da kabul edilen bireyler şeklinde tanımlanmaktadır (Mont, 2004: 24). Başka bir ifadeyle doğuştan ya da sonradan bir veya birkaç yetisini yitirerek normal yaşam gereklerine uymakta güçlük çeken fakat bununla birlikte bakıma ve desteğe ihtiyaç duyan kişiler için de engelli ifadesi kullanılmaktadır (Yılmaz ve Gökçe, 2014: 21). Bununla birlikte engellilik kavramının çok boyutlu bir şekilde tartışıldığı ve farklı kelimelerin aynı manaya gelecek şekilde kullanıldığına dikkat çekilmektedir (Orhan, 2013: 15). Bu ifadelerden hareketle doğuştan veya sonradan; fiziksel, zihinsel vb. durumlarda günlük yaşamda sıkıntılar yaşayan bireylere karşı farklı tabirler kullanılmaktadır. Bu tabirler literatürde çok kez tartışılmakta fakat farklı kelimelerle aynı duruma dikkat çekildiği düşünülmektedir. Doğuştan ya da sonradan herhangi bir nedenle

bir takım yetilerini kaybetmiş olan bireyler için farklı tabirler kullanılsa da engelli bireylerin kastedildiği göze çarpmaktadır.

Engelli bireylerin toplumsal yaşamda karşılaştıkları sorunlarla birlikte; ulaşım, sağlık, eğitim, istihdam ve benzeri alanlarda yaşadıkları sorunların, engelli bireylerin toplumsal bütünleşme sorunu yaşamalarına yol açtığı düşünülmektedir. Bu duruma ek olarak toplumsal dışlanma probleminin de toplumla bütünleşme sürecini olumsuz etkilediği fikri oluşmaktadır. Sınıf, ırk, etnisite, din, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim, engellilik gibi nedenlerle toplumsal olarak dezavantajlı hale gelen grupların toplumsal dışlanmaya uğrama olasılıklarının daha fazla olduğu savunulmaktadır. Toplumsal dışlanma kavramını 1974 yılında ilk kez kullanan Rene Lenoir toplumsal dışlanmışlara yaşlıları, tek ebeveynli aileleri, uyuşturucu kullananları, suçluları, işsizlik sigortası kapsamına girmemiş olan işsizleri, zihinsel ve bedensel engellileri dahil etmiştir. Tüm sosyal dışlanmaya uğrayan gruplarda olduğu gibi engelli bireylerde de gençlerin söz konusu dışlanmaya bağlı olumsuzlukları yaşamaları olasılığı, bu olumsuzlukları telafi edebilecek araçlardan çoğu zaman yoksun olmaları nedeniyle diğer yaş gruplarına kıyasla yüksek görülmektedir (Köten ve Erdoğan, 2014: 23). Toplumsal dışlanma düşüncesi, politikacıların benimsediği bir düşünce olsa da, eşitsizliğin yeni kaynaklarını göstermek için ilk olarak sosyologlar tarafından ileri sürüldüğü düşünülmektedir. Toplumsal dışlanma dezavantajlı birey ve grupların, toplumun geneliyle tam olarak bütünleşmesinin engellenme biçimlerini ifade etmektedir (Giddens, 2012: 402) Bu noktada toplumsal dışlanma probleminin engellilerin toplumla bütünleşmeleri önünde sorun oluşturduğu fikrine ulaşılabilmektedir.

Toplumsal bütünleşme, toplumu oluşturan birey veya grupların belirli bir kültür etrafında kaynaşmalarına bağlıdır. Toplumun devamı ve istikrarı açısından toplumsal bütünleşme önemlidir. Toplumsal bütünleşme, toplumsal ayrışmanın ve toplumsal dışlanmanın ortadan kaldırılmasıyla; güvenli, istikrarlı ve adil toplumların oluşumuyla ilgilidir. Toplumsal bütünleşme, toplum içerisinde farklılıklara dayalı parçalanma derecesini azaltmayı gerektirir (Appau vd. , 2018: 2). Sınıf, din, ırk, cinsiyet, engellilik gibi farklılıklara dayalı ayrımcılığın en aza indirgenmesinin, toplumsal bütünleşme sorununun azaltılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Bu noktadan hareketle engelli bireylerin toplumla bütünleşmelerini sağlamak amacıyla dışlama, ötekileştirme, ayrımcılık gibi faktörlere dikkat edilmesi gerekliliği ortaya konulmaktadır. Toplumsal

bütünleşme ile ilgili yapılan araştırmalarda bu faktörlerin minimize edilmesi sorunların aşılmasında yardımcı olabilecek temel unsurlardandır.

### 1.3. ENGELLİ OLMA SEBEPLERİ

Engellilik konusu sosyal bilimlerde iki model şeklinde ele alınmaktadır. Bu modellerden ilki engelliliğin kaynağını bireyde, çözümün ise modern tıpta araması gereken bir “sorun” olarak görme eğiliminde olan modeldir. “Tıbbi model” (Bireysel model) olarak anılan bu yaklaşıma göre engelli birey bedeninde var olan bir eksiklik ya da anomali sonucunda “normal” olandan farklı olarak ele alınır. Tıbbi model, engelliliği; sakatlık veya hastalık gibi doğuştan ya da sonradan oluşan herhangi bir nedenle bireyin yaşamsal faaliyetlerinde bir kısıtlama olarak görür. Dolayısıyla engellilik bireyin kendisinden kaynaklanan fiziksel, zihinsel veya duygusal bir durumdur. Bu modele göre engelli bireylerin karşı karşıya kaldığı sorunların nedeni bireyseldir (Giddens, 2012: 325). Engellilik konusunda ortaya konulan bu model, sorunların kaynağını bireyde aramayı ve olaya daha çok tıbbi açıdan yaklaşmayı tercih etmektedir.

1960’lı yılların sonlarında ise “Sosyal Model” adı verilen yeni bakış açısıyla engellilerin yaşadıkları sınırlılıklar ile çevresel etkenler ve toplumda engellilere yönelik tutumlar arasındaki yakın ilişkiye işaret edilerek engelliliğin toplumsal yönü vurgulanmaya başlanmıştır. Bu yeni model, uluslararası kuruluşların, Birleşmiş Milletler ve bağlı örgütlerin engellilik politikalarına yansımıştır. Tıbbi model, engelliliği beden işlevlerinin bozulması olarak ele alırken, sosyal model engelliliğin sadece bireysel bir patolojiden değil toplumsal kısıtlamalardan da kaynaklandığını dile getirmektedir. Sosyal model, engellilerin ve engelliliğin toplum tarafından nasıl ele alındığının önemini vurgulamaktadır (ÖZİDA, 2009: 24-35).

Bu noktadan hareketle tıbbi modelin engelliliğe sosyal unsurları dışarıda bırakarak bireysel baktığını, 1960’lı yıllardan itibaren ortaya çıkan sosyal modelin ise engelliliğin toplumsal yönüne değindiği söylenebilir. Engelliliğin sebeplerine bakıldığında doğum öncesi sebepler, doğum anında oluşan sebepler ve doğum sonrası sebeplerde tıbbi modelin önemli olduğu görülmektedir. Kan uyuşmazlığı, metabolik bozukluklar, genetik sorunlar gibi engellilik sebepleri incelenirken tıp alanına başvurulmaktadır. Engellilik konusunda dile getirilen toplumsal unsurlar ise daha çok sosyal modele ilişkin durumları içermektedir. Toplumsal dışlanma, toplumla bütünleşme

ve diğ er toplumsal sorunlar sosyal model çerçevesinde değ erlendirilebilmektedir. Canan Koca engellilik sebeplerini ř u ř ekilde açıklamaktadır:

"...doğ uç tan gelen engellilik nedenleri arasında bir takım genetik nedenler; akraba evliliğ i, gebelik sırasında annenin karş ılaş tığ ı travmalar, hastalıklar, ilaç kullanımı, ış ına maruz kalmak, annenin alkol ve madde bağ ımlısı olması, kötü beslenmesi gibi nedenler görölmektedir. Doğ um sırasında ve sonrasında 'kazanılan' engelliliğ e gelince; kötü ve yetersiz koş ullarda gerç ekleş tirilen doğ umlar, travmalar yanlı ř uygulamalar vb. akla gelmektedir. Doğ um sonrasında karş ılaş ılan olaylar arasında ise iş kazaları, ev kazaları, trafik kazaları, savaş lar, terör olayları, endüstriyel kazalar, deprem ve benzeri yıkım olayları, büyük sanayi kazaları vb. temel engellilik nedenleri arasındadır." (Koca, 2010:5). Doğ um öncesinde, doğ um sırasında ve doğ um sonrasında engellilik sebeplerine bakıldığ ında bu sebeplere ç eşitli önlemler alınabileceğ i görölmektedir.

Doğ an Çağ lar engellilik sebeplerini; "doğ um öncesi oluş an sebepler", "doğ um anında oluş an sebepler" ve "doğ um sonrası oluş an sebepler" olarak üç baş lık altında incelemektedir.

Doğ um öncesi sebepler:

- Fetüsün yerleş mesi ile ilgili problemler
- Doğ um kanalının yapısal bozuklukları vb.
- Genetik bozukluklar
- Metabolik bozukluklar;
- Demografik bozukluklar
- Kan uyuş mazlığ ı
- Multi faktöriyel sebepler
- Ç eşitli kazalar ve travmatik durumlar
- Sebebi bilinmeyenler

Doğ um Anı ve Ç evresiyle İlgili Sebepler:

- Doğ umda zorluk ve doğ umun uzaması
- Forsepsin hatalı kullanılması
- Anestezinin ç ok kullanılması
- Oksijen yetersizliğ i olması
- Kanamanın devam etmesi
- Müdahaleli Doğ umlar

- Ehil olmayan kişilerin yaptırdığı doğumlar
- Doğum kanalının yapısal bozuklukları
- Doğum kanalının enfeksiyonları
- Travay esnasında olabilecek kaza ve travmalar
- Travay esnasında kordon dolanması vb. sebeplerle olabilecek bebeğin oksijen yetersizliği

#### Doğum Sonrası Sebepler:

- Çeşitli kaza ve travmatik durumlar
- Hastalıklar (ateşli, bulaşıcı, metabolik vb. hastalıklar) ve tümörler
- Beslenme bozuklukları
- Şua, gürültü ve sağlıksız ortamlar gibi çevre kaynaklı durumlar
- Bazı ilaçlar ve kullanım dozajları
- Sebebi bilinmeyen veya multi faktöriyel olanlar (Çağlar, 1982).

Doğum öncesinde, doğum sırasında ve doğum sonrasında engellilik sebepleri bu şekilde belirtilmektedir. Doğum öncesinde; akraba evlilikleri hususuna dikkat edilmesi, hamile kadınların zararlı ışıklardan (X, Ultraviyole, radyasyon) uzak durması gerekli görülmektedir. Ayrıca hamilelik sırasında ilaçların kontrollü kullanımı; hamile kadınların alkol, sigara ve türevlerinden uzak durması ve sağlıklı beslenme hususuna özen göstermesi engellilik durumunun önlenmesine fayda sağlayacaktır. Doğum sırasında ise anestezinin çok kullanımı, oksijen azlığı veya çeşitli ihmaller engellilik durumuna sebebiyet verebilmektedir. Bu noktada doktor, hemşire veya ebeler büyük sorumluluk düşmektedir. Sağlıksız, kötü ortamlarda doğum yaptırılması veya doğumun işinde ehil olmayan biri tarafından yaptırılması da aynı şekilde engelliliğe sebebiyet verebilmektedir. Doğum sonrasındaki engellilik sebepleri için; işte, evde, trafikte veya endüstriyel ortamlarda gerçekleşebilecek kazalara karşı önlemler almak gerekli görülmektedir. Doğal afetler hususunda; depreme karşı sağlam binaların yapısı, sel veya heyelan tehlikesi olan bölgelere bentler çekilmesi gibi çalışmalar yapılmalıdır. Ayrıca beslenme bozukluklarına ve bulaşıcı hastalıklara dikkat edilmesi, ilaçların tedbirli kullanımı, tütün ve alkol türevlerinden uzak durulması, sağlıksız ortamların terkedilmesi doğum sonrasında meydana gelebilecek engelliliğin önlenmesine yardımcı olacaktır.

Doğum öncesinde, doğum sırasında ve doğum sonrasında engelliliğe sebep olan faktörler bu şekilde açıklanmıştır. Engelliliğe sebep olan faktörlere karşı alınacak önlemler ile engellilik durumunun azaltılabileceği görülmüştür. Bu konu hakkında çeşitli bilinçlendirme faaliyetleri yürütülmesi önemlidir.

### **1.3.1. Doğuştan Engellilik Sebepleri**

Doğuştan engellilik sebepleri literatürde, ‘doğum öncesi’ ve ‘doğum sırasında’ meydana gelen engellilik sebeplerini kapsayan biçimde kullanılmaktadır. Bu nedenle çalışmada doğuştan engellilik sebepleri olarak yer almaktadır. Doğuştan engellilik sebepleri, akraba evliliği veya hamilelik sırasında meydana gelen çeşitli faktörler sonucunda oluşmaktadır. Doğuştan engellilik sebepleri arasında özellikle hamileliğin ilk üç ayında annenin nezle olması, kızamıkçık ve kabakulak hastalıklarına yakalanması gelmektedir. Ayrıca hamile annenin zehirli maddelerin, radyoaktif bileşiklerin (x ışını) veya ilaçların etkisinde kalması, dengesiz beslenmesi ve hamile annenin ruh sağlığının bozulması gibi sebepler yer almaktadır (Karatepe, 1998: 28).

Doğuştan engellilik (Konjenital); genetik faktörler, kalıtsal hastalıklar, akraba evlilikleri, kan uyuşmazlıkları, annenin yaşı, annenin gebelik sürecinde yetersiz beslenmesi, annenin diyabet sorunu, sigara/alkol kullanımı, bilinçsiz ilaç kullanımı neden olabilmektedir. Aynı zamanda annenin yaşadığı stresin yanı sıra bebeğin erken veya geç doğumu, doğum sırasında oksijensiz kalması, kordonunun dolanması, vakum ile alınmak durumunda kalınması, ağırlığının olması gerekenden çok daha az olması ya da metabolik bozukluklar gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanabilmektedir (Açıl, 2012: 8).

Doğuştan engellilik (Konjenital) için herhangi bir çözüm yolu olmadığı düşünülse de gelişen teknoloji ile birlikte tıbbi olanakların artması bu durumun önüne geçilmesine veya erken fark edilmesine olanak sağlamaktadır. Bununla birlikte söz konusu sebepler bireyin doğuştan engellilik hali üzerinde etkili olsa da bunların tümü kaçınılmaz sebepler olarak görülmemekte ve tıp bilimindeki gelişmelerin en azından genetik faktörlerden kaynaklı engelliliğin önceden tahmin edilmesini sağlayabileceğine inanılmaktadır (Keskin, 2013: 751). Bu sayede engellilik için sebep teşkil edecek durumlar erken teşhis edilebilecek belki de engelliliğin önüne geçilebilecektir.

### 1.3.2. Doğum Sonrası Engellilik Sebepleri

Doğum sonrası engellilik sebepleri, engellilik durumunun ortaya çıkmasında önemli bir etkiye sahiptir. Doğum sonrası engellilik sebepleri tıbbi model içerisinde farklı isimlerle ifade edilmektedir. Doğum sonrası engellilik sebepleri yerine akkiz veya edinsel engellilik ifadeleri de kullanılabilir (Güler, 2005: 16). Çalışmanın sosyal model kapsamında olması nedeniyle doğum sonrası engellilik nedenleri ifadesi kullanılmıştır.

Doğum sonrası engellilik sebepleri; doğumdan hemen sonra veya bireyin yaşamı içerisinde belirli olaylar sonucunda meydana gelen engellilik durumu olarak bilinmektedir. Herhangi bir hastalık, iş kazaları, yanlış tedavi, felç, doğal afetler ve akla gelen bu tür olumsuz faktörler engelli olmaya sebebiyet verebilmektedir. Bir başka ifadeyle doğum sonrası sebepler içinde; sağlıklı bir çocuğun herhangi bir yaşta baş çarpmasından, titreme ile birlikte gelen yüksek ateşten, menenjit, ansefalit, kızamık, cüzam, çocuk felci gibi bulaşıcı hastalıkların komplikasyonundan beyin zedelenmesi meydana gelebilmektedir. Ayrıca kötü beslenme, kazalar, vitamin eksikliği de beyin zedelenmesine sorunu çıkabilmektedir (Karatepe, 1998: 29).

Engelli olma sebeplerinde doğuştan meydana gelen sebepler ve doğum sonrasında meydana gelen sebepler incelendiğinde hastalıkların engellilik sebeplerinin başında geldiği göze çarpmaktadır. Ulusal engelliler veri tabanına kayıtlı bireylerin engelinin ortaya çıkış sebebi incelendiğinde sonradan engelli bireylerin engellilik nedenlerinin başında %56,8'lik bir oran ile hastalıkların geldiği belirtilmektedir (Kuleli, 2012: 2). Bu nedenle engelliliğe sebebiyet verebilecek olan hastalıkların araştırılıp çözüm üretilmesi sayesinde engellilik sebeplerinin azalabileceği sonucu çıkarılabilmektedir.

### 1.4. ENGELLİLİK TÜRLERİ

Engellilik türleri, farklı nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan engellilik durumlarını ifade etmektedir. Engellilik birtakım araştırmalar sonucunda belirli türlere ayrılmıştır. Bu türlerin belirlenmesinde uluslararası kuruluşların (WHO, BM) çalışmaları önemlidir. Ülkemizde ise ÖZİDA'nın çalışmaları doğrultusunda engellilik türleri belirlenmiştir. Bu engellilik türleri çeşitli araştırmalarda kabul görmüş ve kullanılmıştır.

Bu Türler:

- Zihinsel Engelli
- İşitme Engelli
- Görme Engelli
- Ortopedik Engelli
- Dil ve Konuşma Engelli
- Ruhsal ve Duygusal Hastalığı Olan
- Süreğen Hastalık

Engellilik türleri içerisinde ilk olarak zihinsel engellilik durumuna değinilecektir. Zihinsel engellilik, engellilik türleri içerisinde en büyük orana sahip olan engellilik türüdür. Kayıtlı olan engelli bireylerin %29.2'sinin zihinsel engelli olduğu ortaya konulmuştur (TÜİK, 2011). Zihinsel engellilik, çeşitli derecelerde zihinsel yetersizliği olan kişileri ifade etmektedir. Zekâ geriliği olan veya down sendromu bulunan bireyler zihinsel engellilik türü içerisine girmektedir. Epilepsi, öğrenme güçlüğü, Otizm Spektrum Bozukluğunu (OSB) da kapsayan zihinsel engellilik kavramı ise genellikle bilişsel gelişiminde gecikme, iletişim ya da sosyal becerilerinde veya etkileşiminde bozukluk görülen kişileri ifade etmektedir (Ece ve Çelik, 2008:1). Zihinsel engelli bireylerdeki bilişsel gelişimdeki gerilik sosyal yaşamlarında iletişim konusunda ve sosyal ilişkilerinde sorunlar teşkil etmektedir. Bu sebeple zihinsel engelli bireylerin topluma entegre olmasında bir nebze daha fazla zorluk yaşadıkları düşünülmektedir.

İşitme engelli bireyler tek veya iki kulağında tam veya kısmi işitme kaybı olan kişidir. İşitme cihazı kullananlar da bu gruba girmektedir (ÖZİDA, 2009: 28). İşitme engelli bireylerin kulağında meydana gelen kısmi veya tamamen duyu kaybı neticesinde günlük yaşamlarında belirli sorunlar yaşamaktadır. Bunun yanı sıra işitme duyarlılığındaki yetersizlik nedeniyle gelişim, iletişim ve uyum problemi yaşayan ve engelinden dolayı özel eğitime ihtiyaç duyan kişiler de işitme engelli bireyler olarak tanımlanmaktadır (Sarp, 2013: 4). İşitme engelli bireyler işaret dili veya belirli cihazlar ile iletişim kurabilmektedir. Böylece toplumsal yaşama katılımlarında artış sağlanmaktadır.

Görme engelliler; görememe, görme aygıtının bir ya da daha fazla ögesinin yapı bozukluğu, yara, bere gibi doku bozukluğu sonucunda meydana gelmektedir. Bununla



birlikte görme engelli bir insan gözündeki görme algılarının yoksunluğu veya ileri derecede yetersizliği sonucunda ya hiç görememekte ya da az görebilmektedir (Öztürk, 2013: 58). Farklı bir ifadeyle görme engelliler görme organlarında belirli sebeplerle meydana gelen sorunlar sonucunda görme yetisinin kısmen veya tamamen kaybolması sonucunda ortaya çıkan engelliliktir. Bu tür engellilik doğuştan veya sonradan meydana gelebilmektedir. Ayrıca Dünya Sağlık Örgütü tarafından yapılan araştırma görme engelli bireylerin sayısını gözler önüne sermektedir. Dünya Sağlık Örgütü'nün dünya genelinde yapmış olduğu bu araştırmada iki yüz seksen beş milyon görme engelli bireyin olduğu ve bu bireylerden on dokuz milyonunun on beş yaş altı çocukların oluşturduğu belirtilmektedir (WHO, 2013: 5).

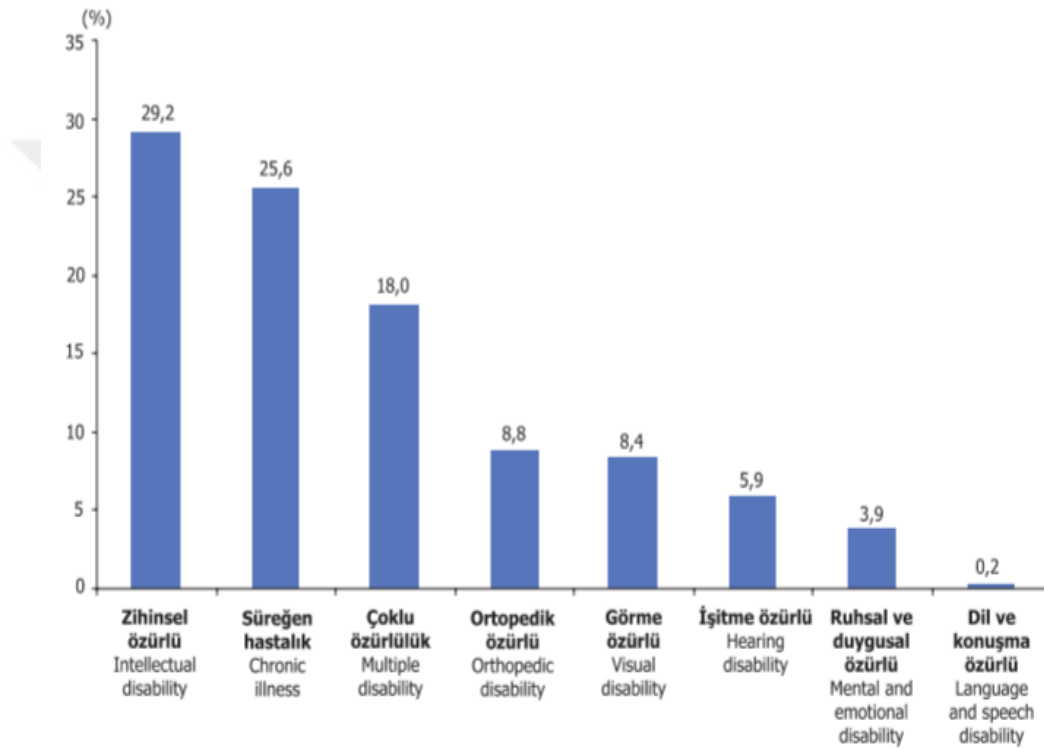
Ortopedik engelliler bedensel engelliler sınıflandırması içerisinde yer almaktadır ve genellikle kemik, eklem, kas ve iskelet sisteminde yetersizlik, işlevsel bozukluk, noksanlık veya kayıp bulunan bununla birlikte günlük yaşamsal aktivitelerin devamlılığında ya da toplumsal rolün gerçekleştirilmesi sürecinde başkalarına bağımlı olan bireyleri kapsamaktadır (Güler, 2005: 18). Diğer bir tanımla ise ortopedik engelli; kas ve iskelet sisteminde yetersizlik, eksiklik ve fonksiyon kaybı olan kişidir. Kol, ayak, bacak, parmak ve omurgalarında kısalık, eksiklik, fazlalık, yokluk, hareket kısıtlılığı, şekil bozukluğu, kas güçsüzlüğü, kemik hastalığı olanlar, felçliler, serebral palsi, spastikler ve spina bifida olanlar bu gruba girmektedir (ÖZİDA, 2009: 28).

Dil ve konuşma engelliler herhangi bir nedenle konuşamayan veya konuşmanın hızında, akıcılığında veya sesinde bozukluk olan bireylerdir. Gırtlığı alınanlar, konuşmak için birtakım aletler kullananlar, kekemeler, afazi ve dil, dudak, damak, çene yapısında bozukluk olanlar bu tür engellilik türü içine girmektedir (Öztürk, 2013: 27). Dilinde ve konuşmasında engel bulunan bireyler için rehabilitasyon merkezlerinde verilen eğitimler ile ilerleme kaydedilebilmektedir. Ayrıca işitme engellilerde olduğu gibi belirli aletler yardımıyla bu tür engelli bireylerin yaşamı kolaylaşabilmektedir. Böylece dil ve konuşma engelli bireylerin toplumsal yaşamda ve toplumsal ilişkilerde yaşanan sorunları en aza indirgenebilmektedir.

Süreğen hastalıklar şeklinde ifade edilen engellilik türü ise herhangi bir nedenle doğuştan veya sonradan görülen, bireyin devamlı tedavisini gerektiren, rahatsızlığı nedeniyle işini, eğitimini ve sosyal ilişkilerini olumsuz etkileyen bir durumu ifade

etmektedir (Yıldırım, 2011: 69). Bu engellilik türü doğuştan olduğu gibi doğum sonrası sebeplere bağlı olarakta meydana gelebilmektedir. Obezite, diyabet, hipertansiyon, kalp-damar hastalıkları, psikolojik sorunlar vb. sebepler ile ortaya çıkan süreğen hastalıklar bireylerin günlük yaşamını olumsuz etkilemektedir (Şahinöz, 2013: 25). Günlük yaşamı olumsuz etkilenen engelli bireyler ise toplumla bütünleşmede ve toplumsal ilişkilerde sorun yaşamaktadır.

**Şekil 1.1:** Engellilik Türleri Tablosu



**Kaynak:** TÜİK Özürümlerinin Sorun ve Beklentileri Araştırması, 2010.

Türkiye’de 2010 yılında yapılan araştırma sonucunda engelli bireylerin hangi türde engeli olduğuna dair birtakım veriler elde edilmiştir. Kayıtlı engellilerin %29,2’si zihinsel engelliler, %25,6’sı süreğen hastalığı olan engelliler, %8,8’i ortopedik engelliler, %8,4’ü görme engelliler, %5,9’u işitme engelliler, %3,9’u ruhsal ve duygusal engelliler, %0,2’si dil ve konuşma engelliler ve %18’i birden fazla engele sahip olan bireyler olarak belirlenmiştir (TÜİK, 2011: 2). Zihinsel engelli bireyler ve süreğen hastalığa sahip bireyler, engelli bireylerin yaklaşık %55’lik kısmını oluşturmaktadır. Türkiye’de engelli birey nüfusu içerisinde en büyük orana zihinsel engelliler sahiptir. Engelli olma sebepleri kısmında bahsedilen; doğum öncesi sebepler, doğum sırasında sebepler ve doğum sonrası

sebeplere dikkat ederek, düzenli olarak hekim kontrolü yaptırarak ve aileleri bilinçlendirerek bu oranın azaltılması mümkün görülmektedir.

Süreğen hastalık türü ise diğer yüksek orana sahip olan engellilik türüdür. Süreğen hastalıklar sürekli tedavi ve bakım gerektiren hastalıklar olarak belirtilebilir. Doğum öncesi faktörler önemli olmakla birlikte doğum sonrası faktörler olarak yanlış veya yetersiz beslenme en önemli etmen olarak görülebilir. Süreğen hastalıklar arasında kanser, kalp ve damar hastalıkları, idrar yolu hastalıkları, metabolik hastalıklar, ruhsal davranış bozuklukları gibi hastalıklar bulunmaktadır. Diğer faktörlerin etkisini göz ardı etmeksizin; bu hastalıklara bakıldığı zaman aşırı yağ ve tuz tüketimi, meyve ve sebzelerin yetersiz tüketimi, yetersiz su tüketimi gibi yeme içme bozukluklarının başı çektiği görülebilir. Bu noktada tıbbi desteklerle, erken teşhis ve bilinçli beslenme ile süreğen hastalıklar minimize edilebilir.

Ortopedik engelli, görme engelli, işitme engelli, ruhsal ve duygusal engelli, dil ve konuşma engelli bireyler ise engelli nüfus içerisinde yaklaşık %45'lik dilimi kapsamaktadır. Bu engellilik türlerine doğum öncesi sebepler arasında radyasyona ve zararlı ışınlarla maruz kalma, alkol ve sigara tüketimi, yetersiz ve sağlıksız beslenme gibi faktörler etkilidir. Doğum sonrası sebepler olarak ise kazalar, doğal afetler, savaşlar, travmalar sayılabilir. Bu noktada bazı etmenler kişinin iradesi dışında gelişse de doğum öncesi sebepler ve doğum sonrası sebeplere dikkat edilerek bu engellilik türlerinin oranı azaltılabilir. Ailenin eğitimi, belirli aralıklarla hekim kontrolü, toplumu bilinçlendirme çalışmaları bu açıdan önemlidir.

## **1.5. TARİHSEL SÜREÇTE “ENGELLİLİK”**

Engelli bireylere yönelik tutum ve davranışlar, tarihsel süreçte toplumlara göre farklılık göstermiştir. Bazı toplumlarda engelli bireyler ‘değerli’ insanlar olarak görülürken bazı toplumlarda ‘içine şeytan girmiş’ bireyler olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca savaşlar, kıtlıklar ve bir takım inançlar engelli bireylere yönelik tutumları etkilemiştir. Bu nedenle engellilik durumunun tarihsel gelişimi dünyada ve Türkiye’de engellilik durumu olarak ayrı ayrı incelenecektir. Türkiye’de engellilik durumu incelenirken öncelikle Osmanlı Devleti’nde engelliliğe karşı tutumun ne durumda olduğuna bakılacaktır. Sonrasında Cumhuriyet dönemiyle birlikte değişen değerlerin

engellilik durumuna etkisi ortaya konulacaktır. Son olarak ise günümüzde engellilik durumuna ve engelli bireylere yönelik çalışmalara yer verilecektir.

### 1.5.1. Dünya Geneline Engellilere Yönelik Çalışmalar

Birleşmiş Milletlerin rakamlarına göre dünya üzerinde yaklaşık 500 milyon engelli birey bulunmaktadır. Engelli birey sayısının çokluğu belirli politikaların engelli bireyler gözetilerek yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Örneğin; Dünya Sağlık Örgütü tarafından, Dünya nüfusunun yaklaşık dörtte birinin hayatlarında bir çeşit engelle doğrudan ya da dolaylı olarak karşı karşıya olduğunu ifade edilmektedir. Yapılan çalışmalar ve nitelikli eğitim sonucunda gelişmiş ülkelerde engelli birey oranının gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelere nazaran daha az olduğu görülmektedir. Dünyadaki engellilerin yüzde 80'i düşük gelirli ülkelerde yaşamaktadır ve temel hizmetlere ulaşamamaktadır (Koca, 2010: 3).

Engelli bireylere yönelik tutumlar toplumlara göre çeşitlilik göstermiştir. İslamiyet, Hristiyanlık vb. dinlerde yer alan 'tüm insanlara saygı ve sevgi gösterme' anlayışı bu dinlerin yaşandığı toplumlarda engelli bireylere yönelik tutum ve davranışları olumlu etkilemiştir. Bu anlayış engelli bireylere yardım etmeyi ve bu bireyleri benimsemeyi beraberinde getirmiştir. Ortaçağ Avrupası'nda bazı toplumlarda ise engelli bireyler şeytani hastalıklara yakalandıkları düşüncesiyle yakılarak öldürülmüştür. Bilim ve teknolojiye yaşanan gelişmeler engellilik üzerine yapılan çalışmaların da artmasını sağlamıştır. Yaşanan gelişmeler engelli bireylere yönelik olumsuz tutum takınan toplumların tutumlarında değişime sebep olmuştur. Özellikle 18. yüzyıl sonrasında insan haklarına yönelik çalışmalar engelli bireylerin haklarına saygı duymayı beraberinde getirmiştir (Kolat, 2010: 177).

BM Genel Kurulu tarafından 1948 yılında yayınlanan İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ilk ve ikinci maddesinde "Bütün insanlar hürriyet, şeref, haklar yönünden eşit doğar." ve " İnsanların dil, din, ırk, sınıf ayırt etmeksizin onur ve haklar yönünden birbirlerinden üstün oldukları ileri sürülemez" ifadeleri yer almaktadır. Bu ifadelerle tüm bireylerin haklarına ve eşitliklerine önem atfedilmiştir. Hiçbir ayırım gözetilmeksizin tüm bireylerin hak, hürriyet ve eşitlikleri koruma altına alınmıştır. Bu maddeleri engelli bireylerin haklarına ilişkin evrensel düzeyde atılan ilk adımlar olarak değerlendirmek mümkündür. Fakat engelli bireylere özel olarak yapılan çalışmalar, konulan kanun ve

yasalar belirli nedenlerden dolayı uzun yıllar sonra uygulanmaya başlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı insanlık tarihinin en kanlı savaşı olarak görülmektedir. İkinci Dünya savaşında kırk ile elli milyon arasında insanın hayatını kaybettiği belirtilmektedir. Bunun yanı sıra milyonlarca insanın yaralandığı ifade edilmektedir. Savaş sırasında meydana gelen ölümler, yaralanmalar ve göçler insan haklarına yönelik çalışmaların uluslararası boyutta artmasına yol açmıştır (Demirer, 2015: 172). İkinci Dünya Savaşının küresel ölçekte yarattığı yıkım; özellikle Avrupa'yı önemli şekilde etkilemiş ve savaşta zarar gören insanların sayısının çokluğu dünya üzerinde var olan devletlerin insan hakları üzerine çalışmaları dolayısıyla engelliliğe ilişkin çalışmaları olumlu etkilemiştir. 1970'li yıllarda engelli politikaları üzerinde düşünmeye başlayan devletler, bu tarihten itibaren ciddi politikalar üretmeye başlamıştır (Kara, 2016: 250).

1980'li yıllarda ivme kazanan modern engellilik kurgusunun dayatma ve dışlamalarını hedef alan engelli hakları mücadelesinden bahsetmek mümkündür. Bu mücadelenin erken ve güçlü örnekleri Amerika ve İngiltere'de görülmektedir. Amerika'da 1960'lı yıllarda Vietnam gazilerine yönelik ve Ed Roberts hareketi neticesinde çalışmalar hızlandırılmış, bu hareket diğer engelli hareketlerine de ilham vermiştir. Ed Roberts, 14 yaşındayken geçirdiği çocuk felci nedeniyle tekerlekli sandalye kullanan bir engelli bireydir. Berkeley Üniversitesi'nde başarılarıyla dikkat çeken Ed Roberts, arkadaşları ile grup oluşturmuş ve bu grup zamanla politik açıdan güç kazanmıştır. Ed Roberts ve birçok engelli üniversite öğrencisi eğitim hakları için bir araya gelmiştir. Üniversite öğrencileri ve gönüllü bireylerin destekleri ile Ed Roberts hareketi büyümüştür. Bu hareketin destekçileri gazetelere yazı yazarak, yolları kapatarak, kendilerini otobüslere zincirleyerek büyük ses getirmiştir. ABD'de bu hareketi kendilerini tekerlekli sandalyeden atarak Beyaz Saray'a çıkan merdivenlerden sürünerek çıkmaya çalışmışlardır. Benzer eylemler ile engelli bireylerin başta eğitim hakkı olmak üzere diğer haklarına da dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Roberts hareketi ve Vietnam Savaşı Amerika'da engelli çalışmalarına hız kazandırmıştır. Benzer eylemler İngiltere'de de meydana gelmiş özellikle UPIAS' ın [Union of the Physically Impaired Against Segregation (Ayrıştırma Karşıtı Ortopedik Sakatlar Birliği)] çalışmaları etkili olmuştur. UPIAS' ın üyeleri kendilerini otobüse zincirlemiş; yolları, sokakları, geçitleri kapatarak ayrımcılığa dikkat çekmiştir (Çayır vd. 2015: 20-21). Küresel Hastalık Yüğü (2004) çalışmasına göre dünya nüfusunun %15.3'ü engelli olarak belirlenmiştir. Bu engelli

bireylerin haklarının hukuki boyutta korunması amacıyla birtakım çalışmalar yapılmaktadır. ABD ve İngiltere’de yaşanan bu gelişmeler diğer hareketlere örnek olmuş ve dünya genelinde çalışmalara ortam hazırlamıştır.

Uluslararası olarak hukuki anlamda engelli bireylerin ekonomik ve sosyal hakları ile ilgili BM, Avrupa Konseyi (AK) ve Avrupa Birliği (AB); 1975 yılında BM Genel Kurulunun İnsan Hakları Evrensel Bildirgesine ek olarak yayımladığı "Özürlü Hakları Bildirgesi", "Mental Retardasyonlu İnsanların Hakları Bildirgesi" (1971) gibi çalışmalar yapmıştır. Bu bildirimlerin dışında engellilere ilişkin gelişmeler 1980'lerden itibaren yoğunluk kazanmış, BM Genel Kurulu 3 Aralık 1981 tarihinde aldığı bir kararla o yılı "Engelliler Yılı" ilan etmiştir. Bu kavram 1980 sonrası uluslararası özrürlük politikalarını etkilemiştir (Bilsin ve Başbakkal, 2014: 69).

1980 yılında UNICEF (Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu) icra kurulu engelliliği çocuklukta önlemek ve rehabilite etmek amacıyla mevcut çalışmaları yaygınlaştırmayı (Rehabilitation International tarafından hazırlanan) bir politika olarak kabul etmiştir. UNICEF için hazırlanan bu yeni stratejinin programı; çocuklar ve ailelerinin daha iyi yaşama kavuşmaları için mevcut sağlık, eğitim, beslenme ve sosyal refah programlarının tümünü zenginleştirmeyi hedef edinmiştir. “Rehabilitation International” tarafından hazırlanan bu program kapsamında ilk hedef olarak sakatlıkların önlenmesi yer almaktadır. Sonrasında ise fiziksel, zihinsel ve duygusal bozuklukların erken teşhisi önemli görülmektedir. Bu program, toplum ve aile tarafından alınacak tedbirlerin, yapılacak muamele ve rehabilitasyonun azami şekilde genişletilmesi prensiplerini beraberinde getirmiştir (Karatepe, 1998: 7).

1990 yılında Amerika’da çıkarılan Engelli Amerikalılar Yasası (ADA) doğrudan engellilere yönelik çıkarılan ilk yasa olması nedeniyle önem taşımaktadır. 1992 yılında ise BM tarafından her yıl 3 Aralık gününün "Özürlüler Günü" olarak kutlanması kararlaştırılmıştır. Engellilere karşı ayrımcılığı ortadan kaldırmak ve onların yaşam standartlarını yükseltmek gibi yükümlülükler getiren BM "Engelli Hakları Sözleşmesi" 2006 yılında oluşturulmuş, 2007 yılında Türkiye tarafından imzalanmış ve 2008 yılında yürürlüğe girmiştir (ÖZİDA, 2009: 25).

Sözleşme ile engellilerin temel insan hak ve özgürlüklerinden tam ve eşit şekilde yararlanmasını teşvik ve temin etmek ve insanlık onuruna saygıyı güçlendirmek,

engellilere karşı ayrımcılığı ortadan kaldırmak ve onların yaşam standartlarını yükseltmek amaçlanmıştır. Sözleşmede Taraf Devletler, engelliliğe dayalı herhangi bir ayrımcılık yapılmaksızın bütün engellilerin tüm insan hak ve temel özgürlüklerinin tam olarak hayata geçirilmesini sağlama ve güçlendirme sorumluluğu altındadır.

Taraf Devletler; kadın, erkek, çocuk fark etmeksizin engelli bireylerin eşitlik hakkını koruma ve engelli bireylere yönelik her türlü ayrımcılıkla mücadele etme görevini üstlenmektedir. Engelli bireylerin; başta yaşama hakkı olmak üzere, adalete erişim, kişinin özgürlüğü ve güvenliği, seyahat özgürlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü, bağımsız yaşama ve topluma dahil olma gibi hakları taraf devletlerce güvence altına alınmaktadır. Ayrıca engelli bireylerin eğitim, sağlık, rehabilitasyon, istihdam alanlarında haklarının korunması ve desteklenmesi taahhüt edilmektedir (Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme, 2009, [www.resmigazete.gov.tr](http://www.resmigazete.gov.tr)). Engelli Hakları Sözleşmesi, engelli bireylerin temel haklarının korunması hususunda büyük önem taşımaktadır. Ayrıca engelli bireylere yönelik her türlü ayrımcılıkla mücadele kararı, engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımını olumlu etkileyen bir karar olarak görülmektedir.

### **1.5.2. Türkiye’de Engellilere Yönelik Çalışmalar**

Türkiye’de engelli bireylere yönelik çalışmalar incelenirken belirli kıstasları göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşından sonra yaşanan toplumsal ve ekonomik sorunlar; her türlü politika gibi engelli bireylere yönelik politikaların da gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Yeni kurulan devletin sorunları ve savaş yaptırımları birçok sosyal politikanın gecikmesine neden olmuştur. Ayrıca İkinci Dünya savaşına Türkiye sahada katılmamasına karşın savaş ihtimali Dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de olumsuz etki bırakmıştır. Aynı durum Soğuk Savaş döneminde de hissedilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sosyal devlet anlayışını gölgede bıraksa da 1960’lı yıllardan itibaren sosyal devlet anlayışı benimsenmeye başlanmıştır. 1961 Anayasasında “Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir.” (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1961: 2) ibaresiyle sosyal devlet anlayışı açıkça kabul edilmiştir. Fakat engellilik konusunda yapılan aktif çalışmalar 1990’lı yılların ortalarını bulmuştur. Özellikle 1990’ların ikinci yarısında engellilerin haklarını gözetme, sorunlarını ortaya çıkarma ve bu sorunlara çözüm üretme amacıyla kurulan

ÖZİDA, engellilere yönelik nitelikli çalışmalar yapmaktadır. Amerika ve İngiltere merkezli ortaya çıkan engelli hakları hareketleri dünya geneline yayılmış ve birçok toplum gibi Türkiye’yi de etkilemiştir. BM tarafından 2006 yılında hazırlanan ve 2007 yılında Türkiye’nin imzaladığı “Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme” engelli bireylere karşı ayrımcılıkla mücadele ve engelli haklarına saygı gösterme adına önemli bir adım olmuştur. Engellilik konusunda çalışmalar yürütmek için kurulan kurum ve kuruluşlar ile yaptıkları çalışmalara ileriki bölümlerde ayrıntılı biçimde yer verilecektir.

Tarihsel süreçteki engellilik durumunun, toplumsal olarak nasıl değerlendirildiğinin anlaşılması önemli görülmektedir. Türkiye’de engelli bireylere yönelik tutum ve davranışlar incelenirken öncelikle “Osmanlı Devletinde” izlenen politikalara bakmak gerekmektedir. Sonrasında “Cumhuriyet Döneminde” yaşanan gelişmeler ve “günümüzde” mevcut durumun değerlendirilmesi engelli bireylere yönelik tutumu anlamak için yardımcı olacaktır. Bu nedenle bu çalışmada Türkiye’de engelli bireylere yönelik çalışmalar üç başlık altında incelenecektir.

### **1.5.2.1. Osmanlı Devletinde Engellilik**

Osmanlı Devleti’nde; Selçuklu Devleti’nden kalma örf ve adet, dini inanç ve kültürün de etkisiyle engelli bireylere karşı olumlu bir toplumsal yaklaşım göze çarpmaktadır. Selçuklu Devleti’nde faaliyet gösteren Ahilik teşkilatı o dönemlerde aynı zamanda yardım kuruluşu görevi de görmüştür. Bu sebeple Selçuklu Devleti’nde engelli bireylere yapılan yardımlarda Ahilik teşkilatının etkisi bulunmaktadır. Selçuklu Devleti’nde, toplumun engelli bireye yönelik tutumunun olumlu olduğu aktarılmaktadır. İslam inancında yer alan temel hususlardan biri olan “Yaratılanı sev Yaratan’dan Ötürü” anlayışı toplumun engelli bireylere yaklaşımını olumlu etkilemiştir. Nitekim görme engelliye yol göstermeyi, işitme engelli ve dilsizlere laf anlatmayı sadaka olarak değerlendirmiştir (Sarıkaya, 2011: 23).

Osmanlı Devleti’nde engelli bireyleri benimseme, onlara saygı duyma ve yardımda bulunma anlayışı devam etmiştir. Ortaçağ Avrupası’nda şeytani hastalıklara yakalandıkları düşünülen engelli bireyler yakılarak öldürülürken, Osmanlı Devleti’nde aynı devirde Cüzamhane adında bakım merkezleri açılarak engelli bireyler korunmuştur. Osmanlı Devleti’nde engelli bireylere yardımda bulunmuş ve belirli devlet mevkilerine getirilmeleri sağlanmıştır. Engelli bireyler vergiden muaf tutulmuş, görme engelli



bireylere iş verilmesi, engelli bireylerin himaye edilmesi sağlanmıştır (Kolat, 2010:177-178).

Osmanlı sarayında devlet adamlarının yetiştirildiği Enderun'da engelliler istihdam edilmiştir. Sarayda sessizlik ve sükûnet önemsenmiştir. Bu nedenle özellikle dilsizlerin sarayın çeşitli birimlerine yerleştirildiği belirtilmiştir. Engelli bireyler sarayda çeşitli işlerde görevlendirilmiştir. Engelli bireylerden bir kısmı padişaha musahiplik etmek ve padişahı eğlendirmekle görevli olmuştur. Bir kısmı da gizlilik gerektiren işlerde kullanılmıştır. Padişahın özel görüşmelerinde ve devletin gizli kalması tercih edilen işlerin görüşüldüğü toplantılarda hizmetler dilsizler tarafından yapılmıştır (Günay, 2016: 71).

Osmanlı Devleti'nde sağır ve dilsiz bireylere yönelik bir eğitim kurumu açılması gerekli görülmüştür. Bu amaçla sağır ve dilsiz olan öğrencilere eğitim vermek amacıyla bir okulun açılması için kararlaştırılmıştır. Böyle bir okulun açılması kendilerini ifade edemeyen ve sosyal hayata uyum göstermede zorluk yaşayan bireyler için önemli olduğu düşünülmüştür. Nitekim sağır ve dilsiz bireylerin ihtiyacını giderecek böyle bir okulun açılması 2. Abdülhamid döneminde gerçekleşmiştir. Böylece ilk Sağır ve Dilsiz Mektebi, 1889 yılında açılmıştır (Günay ve Görür, 2013: 58).

Osmanlı Devleti'nde engelli bireylerin tedavi ve eğitimine de büyük önem verilmiştir. 1902 yılında 2. Abdülhamid tarafından açtırılan “Yıldız Sağırlar Okulu” işitme engelli bireylerin eğitimi için atılan bir başka önemli adım olmuştur. Bu okulda işaret diline yakın bir uygulamayla işitme engelli bireylerin eğitildikleri aktarılmaktadır. Osmanlı Devleti ruhsal ve zihinsel engellilere yönelik tedavi ve eğitim amacıyla “Bimarhane” adında kurumlar açtırmıştır. Bu tedavi ve eğitim yerlerinde, ruhsal ve zihinsel engelli bireyler müzik ve suyla tedavi edilmeye çalışılmıştır (Kılıç, 2013: 93).

19. yy'ın sonlarında kurulan ve Hilal-i Ahmer cemiyeti olarak anılan yardım kuruluşu da engelli bireylere destek sağlamıştır. Bu kurumda sağlık alanında yapılan yardımlar büyük önem taşımaktadır. Hilal-i Ahmer cemiyetinin adı daha sonra “Türk Kızılay Derneği” olarak değiştirilmiş ve dernek yardımlarını sürdürmeye devam etmiştir. İkinci Abdülhamid'in kurdurduğu Darülaceze ise engelli bireylerde dahil olmak üzere yardıma muhtaç birçok insana beslenme ve barınma imkanı sağlamıştır. 1922 yılında ise

Kurtuluş Savaşında yaralananlar ve engelliler için Bursa Askeri Hastanesi kurulmuş; burada yaralı ve engellilerin bakım ve tedavisi yapılmıştır (Çağlar, 1982:142).

Osmanlı Devleti'nde dinin ve kültürün etkisiyle engelli bireylere karşı sosyal ve politik gelişmelerin yaşandığı görülmektedir. Bu politikalar ve sosyal yardımlar Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla devam etmiş ancak Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı, İkinci Dünya Savaşı gibi savaşlar ve yaşanan ekonomik sıkıntılar engelli bireylere yönelik çalışmaları sekteye uğratmıştır.

### **1.5.2.2. Cumhuriyet Döneminde Engellilere Yönelik Çalışmalar**

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Kurtuluş Savaşında verilen mücadele ve yaşanan zorluklar dönem içerisinde engelli bireylere yönelik her türlü yardımı etkilemiştir. Yeni kurulan devletin ayakta kalma mücadelesi, savaş yükümlülükleri ve ekonomik sıkıntılar engellilerin yanı sıra tüm sosyal çalışmalarda olumsuz olarak hissedilmiştir. Bu sebeple Cumhuriyet'in ilk yıllarında engellilere yönelik faaliyetler sınırlı kalmıştır.

1930 yılında 1580 sayılı Belediyeler Kanunu ile belediyeler çalışamayacak durumda olanlara ve bakacak kimsesi olmayanlara bakmakla görevlendirilmiştir. Bu kanunla Cumhuriyet sonrasında ilk kez engelli bireylere yardım için çalışmalar yeniden gündeme gelmiştir. Hilal-i Ahmer adıyla kurulan ve 1935 yılında Türk Kızılayı adını alan kurum bu süreçte ve sonrasında engelli bireylere yardımlarını sürdürmeye devam etmiştir. 1950 yılında kurulan Altı Nokta Körler Derneği görme engelli bireylerin toplumla bütünleşmeleri amacıyla çalışmalar yapmıştır (Kolat, 2010:179).

1960 yılında kurulan Türkiye Sakatlar Derneği engelli bireylerin ekonomik, sosyal, kültürel ve mesleki haklarını koruma; ayrımcılıkla mücadele etme amacı taşımaktadır. Türkiye Sakatlar Derneği Türkiye'nin sosyal yapısı itibarı ile dernek kuruluşunda bu güne ihtiyaç sahibi üyelerine orte, protez, koltuk değneği, tekerlekli motorlu veya motorsuz sandalye, maddi ve manevi yardımlar, gıda ve giyecek yardımı, okuyan engelli öğrenciye karşılıksız burs yardımı, tedavi-ameliyat ve medikal yardımlar yapılmıştır. Dernek kuruluşundan bu güne engelli hakları konusunda yerel yönetimler yasası, eğitim yasası, iş yasası, emeklilik yasası, vergi indirim yasası, 2022 sayılı yasa ve yürürlükte olan tüm yasaların çıkarılması ve uygulanması konusunda çok büyük

mücadeleler vermiştir. Dernek toplumu bilinçlendirmek ve kamuoyunu bilgilendirmek maksadıyla hizmeti tüm ülkede yaygınlaştırmak amacıyla ülke genelinde 65 şube kurarak faaliyetlerde bulunmuştur (www.tsd.org.tr, 2019).

1961 Anayasası ile sosyal devlet anlayışının benimsenmesi engelli bireylere tanınan hak ve hürriyetlerin genişletilmesini sağlamıştır. Bu yıllarda vakıflar aracılığıyla ve devlet yardımıyla rehabilitasyon merkezleri kurulmuştur. 1961 Anayasası engellilerin üretkenliğinin artırılması mevzusunu gündeme getirmiş, yasaya dayanılarak ilk kez Özel Eğitim Yönetmeliği çıkarılmıştır. Özel Eğitim Yönetmeliğine dayanarak 1965 yılında Ankara Üniversitesi bünyesinde Özel Eğitim Bölümü kurulmuştur (Kara, 2016: 253).

1970 yılında Türkiye Görme Engelliler Derneği kurulmuş ve bu dernek görme engellilerin haklarını teminat altına almak ve görme engellilerin toplumsal yaşama tam anlamıyla katılımını sağlamayı amaç edinmiştir. 1971 yılında ise 1475 sayılı İş Kanunu'nun 25. Maddesiyle elli veya üzerinde işçi çalıştıran yerlerin %3 oranında engelli birey çalıştırması zorunluluğu getirilir. 1980'li yıllara kadar gerçekleştirilen bu tarz çalışmalar ile engelli bireylerin eğitimi, rehabilitasyonu ve istihdamı gibi konularda ilerlemeler göze çarpmıştır (1. Özürlüler Şurası, 1997).

1982 Anayasası ile engelli bireylere tanınan haklar korunmuş ve geliştirilmiştir. Özellikle 1982 Anayasasının 61/2 Maddesinde devletin engelli bireylerin korunmalarını ve toplumsal yaşama katılımlarını sağlayıcı tedbirleri alması gerektiği belirtilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982: 61). Ayrıca 1982 yılında kurulan Zihinsel Yetersiz Çocukları Yetiştirme ve Koruma Vakfı (ZİÇEV) zihinsel engelli bireyleri eğitmek ve meslek edindirmek vizyonu taşımaktadır (www.zicev.org.tr, 2019).

Ülkemizde 1992 yılında (Türkiye Büyük Millet Meclisi) TBMM'ne verilen bir önerge ile engelliler konusu Mecliste tartışılmaya başlanmış ve 3 Aralık 1996 tarihinde de TBMM oybirliği ile ÖZİDA'nın kurulmasını sağlayan 4216 sayılı yetki kanunu çıkarılmıştır. Bunun sonucunda ise 571 sayılı (Kanun Hükmünde Kararname) KHK ile ÖZİDA kurulmuştur. ÖZİDA'nın amaçları arasında engellilere yönelik hizmetlerin düzenli, etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesini temin etmek için ulusal ve uluslararası kurum ve kuruluşlar arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak yer almaktadır. Ayrıca engelliler ile ilgili ulusal politikaların oluşturulmasına yardımcı olmak, engellilerin problemlerini tespit ederek bunların çözümleri için yollar araştırmakta ÖZİDA'nın temel

hedefleri arasında bulunmaktadır (Sarıkaya, 2011: 67). Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 2000'li yıllara kadar engelli bireylere yönelik yapılan çalışmalar bu şekilde ifade edilmektedir.

### 1.5.2.3. Günümüzde Engellilere Yönelik Çalışmalar

Bu bölümde Osmanlı Devleti'nde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarından 2000'li yıllara kadar yapılan çalışmaların sonrasında, 2000'li yıllarda yapılan çalışmalar ele alınacaktır. BM'in 2000 yılında gerçekleştirdiği müzakerelerde görüşülen, 2006'da BM Kurulu tarafından oylamasız kabul edilen ve taraf devletlerin bu çerçevede kendi kanun ve yasalarını hazırlamayı kabul ettiği; Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmeyi, Türkiye 2007 yılında imzalamış ve bu bağlamında engellilere yönelik daha girişimci politikalar üretmeye başlamıştır. Sözleşmenin temel amacı olarak, engelli bireylerin de diğer bireyler kadar hak ve özgürlüklere sahip olduğunun belirtilmesi, sosyal hayata tam ve etkin bir şekilde katılımlarının sağlanması gerekliliği ortaya konulmuştur (Kara, 2016: 254).

TÜİK'in 2010 yılında gerçekleştirdiği ve 2011 yılında yayınladığı "Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması'nda" ise engellilik oranı hakkında daha detaylı verilere ulaşmak mümkündür. Bu araştırmada engelli bireylerin cinsiyet, yerleşim yeri, engel oranı, yaş grubu ve engel türlerine göre detaylı olarak yer verilmiştir. Ulusal Özürlüler Veri Tabanına kayıtlı olan engellilerin % 58,6'sı erkek, % 41,4'ü kadın olarak belirlenmiştir. Yerleşim yerine göre engelli bireylerin % 62,4'ü kentte, % 37,6'sı kırdaki yaşadığı belirlenmiştir. Kayıtlı engellilerin % 4,9'u 0-6 yaş grubu, % 16,2'si 7-14 yaş grubu, % 17,2'si 15-24 yaş grubu, % 27,7'si 25-44 yaş grubu, % 18,9'u 45-64 yaş grubu, % 15,2'si 65 ve üzeri yaş grubunda olduğu tespit edilmiştir (TÜİK, 2011: 2).

**Tablo 1.1:** Kayıtlı Olan Engellilerin Cinsiyet, Yerleşim Yeri, Özur Oranı, Yaş Grubu ve Özur Türleri

	<b>Toplam</b> Total	<b>Görme</b> özür Visual disability	<b>İşitme</b> özür Hearing disability	<b>Dil ve</b> <b>konusma</b> <b>özür</b> Language and speech disability	<b>Ortopedik</b> özür Orthopedic disability	<b>Zihinsel</b> özür Intellectual disability	<b>Ruhsal</b> <b>ve</b> <b>duygusal</b> özür Mental and emotional disability	<b>Süreğen</b> <b>hastalık</b> Chronic illness	<b>Çoklu</b> <b>özürlülük</b> Multiple disability
<b>Toplam-Total</b>	<b>100,0</b>	<b>8,4</b>	<b>5,9</b>	<b>0,2</b>	<b>8,8</b>	<b>29,2</b>	<b>3,9</b>	<b>25,6</b>	<b>18,0</b>
<b>Cinsiyet-Sex</b>									
<b>Toplam-Total</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>
<b>Erkek-Male</b>	58,6	67,0	57,5	67,0	56,2	61,1	67,9	56,2	53,5
<b>Kadın-Female</b>	41,4	33,0	42,5	33,0	43,8	38,9	32,1	43,8	46,5
<b>Yerleşim yeri</b>									
Place of residence									
<b>Toplam-Total</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>
<b>Kent-Urban</b>	62,4	59,2	67,1	70,6	59,8	61,1	61,0	64,6	62,8
<b>Kır-Rural</b>	37,6	40,8	32,9	29,4	40,2	38,9	39,0	35,4	37,2
<b>Özur oranı</b>									
Proportion of disability									
<b>Toplam-Total</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>
<b>%20 - %39</b>	15,2	28,3	16,6	52,3	33,8	6,7	12,3	17,1	10,8
<b>%40 - %69</b>	42,4	28,1	78,8	37,1	49,4	43,3	25,8	40,0	39,5
<b>%70 +</b>	42,4	43,6	4,6	10,5	16,9	50,0	61,9	43,0	49,7
<b>Yaş grubu</b>									
Age group									
<b>Toplam-Total</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>	<b>100,0</b>
<b>0 - 6</b>	4,9	1,4	9,6	25,1	3,7	7,4	2,0	3,6	3,7
<b>7 - 14</b>	16,2	5,1	17,4	37,1	5,1	36,1	10,5	4,6	11,5
<b>15 - 24</b>	17,2	16,1	20,9	14,9	13,1	27,5	9,3	9,2	14,9
<b>25 - 44</b>	27,7	36,2	32,4	11,7	39,2	23,3	49,5	23,6	25,0
<b>45 - 64</b>	18,9	25,5	12,0	7,5	22,1	4,9	22,1	33,1	18,4
<b>65 +</b>	15,2	15,8	7,7	3,7	16,7	0,8	6,6	25,9	26,4

**Kaynak:** TÜİK, 2011: 1.

Bu veriler dikkate alındığında Türkiye’de engelli erkeklerin oranının, engelli kadınlardan daha fazla olduğu görülmektedir. Buna sebep olarak erkeklerin güç gerektiren ağır işlerde kadınlara nazaran daha çok çalışması ve bu işlerde meydana gelen kazaların etkili olduğu söylenebilir. Ayrıca savaş ve terörizmle mücadele gibi sorunlar sonucunda yaralanmalar, erkeklerin engellilik oranının kadınların engellilik oranından daha fazla olmasına neden olabilmektedir. Engellilik oranına kır ve kent olarak

bakıldığında engelli nüfusun kentlerde daha çok yer aldığı göze çarpmaktadır. Engel oranına bakıldığında ise engelli bireylerin %84,8'inin, %40 ve üzerinde engel oranına sahip olduğu görülmektedir. Bu durum doğum öncesinde, doğum sırasında ve doğum sonrasında engellilik sebeplerinin ciddi ve şiddetli biçimde cereyan ettiği anlamına gelmektedir. Engelli bireylerin yaş grubuna bakıldığında, yaş ilerledikçe engellilik oranının arttığı göze çarpmaktadır. Engellilik oranının en yüksek olduğu yaş aralığı 25-44 olarak görülmektedir. Engellilik oranının ilerleyen yaşlarda artması, doğum sonrası engellilik sebeplerinin dikkatli analiz yapılması ve bu sebeplere önlem alınması gerektiği sonucunu ortaya koymaktadır (Bilsin ve Başbakkal, 2014: 68-69).

2003 yılında kurulan Tohum Otizm Vakfı, "Otizm Spektrum Bozukluğu" olan çocukların erken tanısının konulması ve bu çocukların topluma kazandırılması hususunda çalışmalar yapmaktadır. 2008 yılında kurulan İşitme Engelliler Federasyonu işitme engelli bireylerin sosyal ve ekonomik sorunlarıyla mücadele etmeyi hedeflemektedir. 2010 yılında kurulan Engelsiz Yaşama Derneği (EYDER) engelli bireylerin toplumsal yaşama katılmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Eğitimde Görme Engelliler Derneği (EGED) 2011 yılında kurulmuş ve eğitimde fırsat eşitliğini savunmaktadır. Bu noktada görme engelli bireylerin eğitimini desteklemekte ve bu konuda çalışmalar yapmaktadır. Ayrıca Braille alfabesinin kullanımının yaygınlaştırılması gerektiğini dernek tarafından vurgulanmaktadır. Aynı yılda kurulan Down Sendromu Derneği de Down Sendromlu bireylerin sorunlarına çözüm üretmek ve toplumla bütünleşmelerini sağlamayı amaçlamaktadır. 2014 yılında kurulan Engelli Çocuk ve Ailelerine Destek Merkezi (EÇADEM) engelli bireylere ve ailelerine eğitim ve aktivite olanakları sunmaktadır (Yazıcı ve Yemişçi, 2010: 204-205).

1982 Anayasanın 49. Maddesinde "Çalışma herkesin hakkı ve ödevidir." ifadesi yer almaktadır. Bu ifade engelli bireylerin çalışma yaşamına katılması önündeki sorunları kaldırmak için değerli bir yasadır. Yine Anayasanın 50. maddesi 2. Fıkrasında yer alan "Bedenî veya ruhî yetersizliği olanların çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar." ifadesi engelli bireylerin çalışma konusunda karşı karşıya geleceği her türlü haksızlığa karşı devlet güvencesini yasal olarak ifade etmektedir (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, 1982: 49). Elli veya üzerinde çalışmanı bulunan özel sektör iş yerlerinde en az %3, kamuda ise %4 engelli personel çalıştırılması zorunlu tutulmaktadır. Bu kanunla birlikte engelli bireylerin istihdamında büyük bir adım atılmıştır. Ayrıca engelli çalışmanı

olan özel şirketlere, sigorta primi Hazine tarafından ödenerek yardımcı olunmaktadır. Kamu sektöründe ise Engelli Kamu Personel Seçme Sınavı (EKPSS) uygulanmaktadır. Bu sınav sonucu ile engelli bireylerin kamu sektöründe işlere ataması yapılmaktadır. Engelli bireylerin çalışma yaşamına sorunsuz katılımı için T.C. Anayasasında bu ifadeler yer verilmektedir (1. Özürlüler Şurası, 1997).

5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun ise Madde 15'te " Hiçbir gerekçeyle engellilerin eğitim alması engellenemez. Engelli çocuklara, gençlere ve yetişkinlere, özel durumları ve farklılıkları dikkate alınarak, bütünleştirilmiş ortamlarda ve engelli olmayanlarla eşit eğitim imkânı sağlanır." ifadesiyle engelli bireylerin eğitimleri konusunda güvence sağlanmıştır. Engelli bireylerin çeşitli hakları kanun ve yasalarla koruma altına alınmaya çalışılmış ve engelli bireylerin toplumla bütünleşmelerinin önündeki her türlü sorunun aşılması amaçlanmıştır (Engelliler Hakkında Kanun, D:06.02.2014: 6518/73).

Günümüzde engelli bireylerin toplumsal bütünleşme konusunda büyük sorunlar yaşadıkları düşünülmektedir. Yaşanılan bu sorunlar engelli bireylerin toplumda işlevsel bir bütünlük içinde yaşamalarını güç hale getirmektedir. Engelli bireylerin toplumsal bütünleşmelerinin önünde iletişimsizlik, yoksulluk, eğitimden uzak kalma, ulaşım konusunda zorlanma, işe alınmama gibi sorunlar bulunmaktadır (Sarıkaya, 2011: 163-164). Engelli bireylerin yaşadıkları bu sorunların giderilmesi toplumsal bütünleşme olanağının artmasını sağlayacaktır.

Engellilik durumu ve engelli bireylere yönelik yapılan çalışmalar bu şekilde değerlendirilmiştir. Engelli bireylere yönelik kurulan kurum ve kuruluşlara, yasa ve sözleşmelere yer verilmiştir. 2000'li yıllardan itibaren yapılan çalışmaların engelli bireylerin yaşam kalitesini arttırmada ve toplumsal yaşama katılımlarında değerli olduğu görülmüştür.



## **İKİNCİ BÖLÜM**

### **ENGELLİ BİREYLER VE TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME**



## 2.1. TOPLUMSALLAŞMA VE TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME

Engelli bireylerin günlük yaşamda çeşitli sorunlarla karşılaştıkları düşünülmektedir. Bu sorunlar eğitim, sağlık, ulaşım, istihdam gibi alanlarda meydana gelmektedir. Engelli bireylerin toplumsal yaşamda karşılaştığı sosyal dışlanma probleminin engelli bireylerin toplumsal bütünleşme sürecine olumsuz etkilediği fikri oluşmaktadır. Çalışmada engelli bireylerin toplumsal yaşamda karşılaştığı sorunlar sosyolojik olarak incelenecektir. Çalışma sürecinde toplumsallaşma, toplumsal bütünleşme ve sosyal dışlanma gibi kavramlar önem taşımaktadır. Bu nedenle bu kavramların açıklaması yapılacaktır.

### 2.1.1. Toplumsallaşma

Engellilik durumu ve engellilere yönelik toplumsal algı üzerine yaptığımız çalışmada toplumsallaşma kavramı önemli bir yer tutmaktadır. İnsan davranışlarının büyük çoğunluğu öğrenilmiş davranışlardır. İnsanlar belirli bir öğrenme süreci içerisinde belirli davranışları benimsemektedir. İnsanlarda içgüdüsel davranışların yok denecek kadar az olduğu belirtilmektedir. İnsan davranışları üzerinde içgüdüden çok öğrendiği davranış kalıplarının etkili olduğu düşünülmektedir. İnsanlar belirli şeyleri içinde yaşadıkları toplumdan öğrenmektedir ve bu öğrenme sürecine toplumsallaşma denilmektedir. Başka bir ifadeyle, insanın kendine uygun olan insani davranışları öğrenme süreci toplumsallaşma olarak adlandırılmaktadır. Toplumsallaşma süreci, insanın doğumuyla başlamakta ve yaşam boyu sürmektedir. İnsanlar içinde yaşadıkları toplumun dilini, kültürünü öğrenmekte ve öğrendiklerini gelecek nesillere aktarmaktadır (Özkalp, 2012: 101).

Toplumsallaşma süreci, bireyin toplumsal çevresiyle ilişkiler yoluyla içinde bulunduğu toplumun rol beklentilerini, değerlerini ve tutumlarını öğrenme sürecine karşılık gelmektedir. Bu süreç sadece çocukluk döneminde değil yaşam boyunca sürmektedir (İnceoğlu, 2010: 145). Giddens (2012) toplumsallaşmayı; yardıma gereksinimi olan bebeğin, içinde doğduğu toplum için geçerli olan becerileri (kültür) edinerek bilgili bir insan haline gelmesi süreci olarak tanımlamaktadır. Toplumsallaşma sürecinin ilk yıllarında çocuklar kendinden yaşça büyük olan bireylerin davranış biçimlerini öğrenmekte ve bu yolla değerleri, normları ve toplumsal pratikleri

sürdürmektedir. Bu sayede toplum üyeleri ölüm ve doğum yoluyla değişse bile toplumun yapısı varlığını korumaktadır (Giddens, 2012: 201).

Bireylerin içinde yaşadıkları topluma ait değerleri, tutumları, davranışları, bilgi ve becerileri kısacası o toplumun kültürünü öğrendikleri etkileşim sürecine toplumsallaşma denilmektedir. Birey, doğumundan itibaren aile, öğretmen, arkadaşlar gibi davranışlarını şekillendiren diğer bireylerle etkileşime girerek toplumsal normları, değerleri ve rolleri öğrenmektedir (Gönç Şavran, 2015: 9). Toplumsallaşma, bireye yalnızca toplumsal değerleri ve normları aktarmakla kalmayıp aynı zamanda toplumsal roller ve statüler hakkında bilgilendirmektedir. Bireyler bu sayede toplum içinde hangi konumda olduklarını öğrenmektedir. Roller, toplum içerisinde bireyden beklenen tutum ve davranışları ifade etmektedir. Bireyler toplumsal yaşamları boyunca eş, öğretmen, arkadaş gibi birçok role sahip olabilmektedir. Statü ise; bireyin, toplumda sosyo-ekonomik anlamda işgal ettiği konuma denk gelmektedir (Çıvgın ve Yardımcı, 2007: 17-18).

Toplumsallaşma bireyin doğumuyla başlayan ve ölümüne kadar süren bir süreçtir. Bireyler doğduktan itibaren dil, din, davranış kalıpları ve kültürlerini yavaş yavaş öğrenmeye başlamaktadır. Bireyin yaşı ilerledikçe iş hayatına atılma, çocuk sahibi olma, başka şehre taşınma, spora başlama gibi farklı durumlar üzerinden toplumsallaşma devam etmektedir. Toplumsallaşma sürecinde bireyin başlıca dört toplumsal olgunun bilgisini kazandığı belirtilmektedir. Literatürde bu toplumsal olgular “değerler”, “normlar”, “roller” ve “dil” olarak yer almaktadır.

### **2.1.2. Değerler**

Değerler, toplumun ulaşmak istediği idealleri ve temel ilkeleri ifade etmektedir. Özgürlük, eşitlik, kardeşlik, sadakat, hoşgörü gibi birçok unsur değerler içerisinde yer almaktadır. Değerler bir bireyin; diğer bireylere ait insani nitelikleri, niyetleri ve davranışları değerlendirirken başvurduğu bir ölçüt olarak kabul edilmektedir (Güngör, 2010: 28). Sosyoloji literatüründe toplumsal yaşamı açıklamak için kullanılan temel kavramlardan biri olan değerler; toplumun, kişilerin, amaçların ve diğer sosyokültürel durumların değerlendirilmelere göre tanımlanmaktadır (Fichter, 2001: 141-142). Değerlerin bireysel yönleri önemli görülse de kapsamlı etkinliklerini toplumsal yönleri

sağlamaktadır. Çünkü değerleri en iyi yansıtan unsunlar olan tutum ve davranışlar toplumsal koşullarda gerçekleşmektedir (Aydın, 2003: 122)

Değerler; toplumun veya bir toplumsal grubun varlığını sürdürmek için üyelerinin çoğu tarafından doğru ve gerekli kabul edilen, ortak duygu, düşünce ve amaçları yansıtan inanç ve ilkelerdir (Yazıcı, 2014: 211). Bunun yanı sıra değerler bireylere yaşamları boyunca yol gösteren, toplumların birbirlerinden ayırt edilmesini sağlarken aynı zamanda toplumların kaynaşmasını sağlayan pekiştirici ilkeler ve inançlar olarak kabul edilmektedir (Avcı, 2007: 21). Farklı bir ifadeyle; değerler doğru, iyi ve istenilen toplumsal davranışları belirten ölçüt ve fikirler olarak düşünülebilmektedir.

### **2.1.3. Normlar**

Her toplumda toplumsal düzeni sağlayan, bireylere yol gösteren, doğru ve yanlış belirleyen kurallar, standartlar ve fikirler bulunmaktadır. Bütün bu kurallar, standartlar ve fikirlere norm adı verilmektedir. Normlar, yaptırımı olan kurallar sistemi olarak bilinmektedir. Her toplumda bireylerin tutum ve davranışlarını belirleyen çeşitli normlar bulunmaktadır (Özkalp, 2012: 91-92). Normlar, bireylerin toplumsal yaşamda içerisinde varlığını sürdürebilmek için uymak zorunda oldukları kurallardan oluşmaktadır. Bu kurallar toplumsal değerlerin üzerine kuruludur. Örneğin kamusal yaşama katılım gösterme değeri, oy kullanma normunda karşılığını bulmaktadır (Çıvgın ve Yardımcı, 2007: 20).

Normlar toplumsallaşma sürecinde öğrenilmekte ve içselleştirilmektedir. Toplumsal normlar belirli şekillerde koruma altına alınmaktadır. Örneğin engelli bir bireye şiddet uygulayan farklı bir bireyin hukuki yollarla cezalandırılması normların hukuk tarafından korunmasına örnektir. Engelli bireye şiddet uygulayan bu bireyin toplum tarafından dışlanması ise normların toplum tarafından korunmasına örnek verilebilmektedir. Normlar bu şekilde devamlılığını sürdürmekte ve korunmaktadır.

### **2.1.4. Roller**

Toplumsal roller; bir grup veya durum içerisinde, belirli bir statü tarafından belirlenen hak ve görevlerin bireylere yüklediği davranış biçimleri olarak belirtilmektedir. Toplumsal yaşamda her statüye ait farklı davranış beklentileri

bulunmaktadır (Birkök, 2004: 1). Roller, birey ve toplum arasında köprü vazifesi görmektedir. Rol, bireye içinde bulunduğu konum neticesinde ondan ne beklendiğini ifade etmektedir. Böylece birey gerekli tutum ve davranışlara yönelmektedir. Rollerin öğrenilmesi sosyal etkileşimle dolayısıyla toplumsallaşma ile gerçekleşmektedir. Bireyler toplumsal rolleri öğrenme derecesine göre içinde bulunduğu topluma uyum sağlamaktadır (Çoştu, 2009: 125-126).

Toplum bireylerin statüsüne göre davranmasını beklemektedir. İşte bireyden beklenen bu davranışlar rolü ifade etmektedir. Toplum içerisindeki bireyler anne, baba, doktor, komşu gibi çeşitli statülere sahiptir. Sahip olunan statüler kendi rolünü içinde taşımaktadır. Toplum, bireyden sahip olduğu statünün belirlediği role göre davranmasını istemektedir. Doktordan hastasını tedavi etmesi, öğretmenden öğrencisine eğitim vermesi, anneden çocuğunun bakımını sağlaması beklenmektedir.

### **2.1.5. Dil**

Toplumsallaşmanın başladığı bebeklik ve çocukluk dönemleri kültürel öğrenmenin en yoğun yaşandığı dönemdir. Bu dönem, çocukların toplumsallaşmasını kolaylaştıracak olan davranış kalıplarını ve kültürlerini öğrenme sürecidir. Çocuklar bu davranış kalıplarını ve kültürlerini dil sayesinde öğrenmektedir. Toplumsallaşmanın ilk başladığı yer kabul edilen aile, çocuklarına kültürü dil yoluyla aktarmaktadır (Giddens, 2012: 205).

Dil, kültürün öğrenilmesini ve aktarılmasını sağlamaktadır. Dil, bireylerin içinde yaşadıkları toplumun değerlerini ve normlarını öğrenmelerini ve bu sayede toplumun kendisinden beklediği tutum ve davranışları yerine getirmesini sağlamaktadır (Gönç Şavran, 2015: 9). Toplumsallaşma sürecinde dilin önemli bir yeri vardır. Bireyler doğduktan itibaren davranış kalıplarını ve kültürlerini dil sayesinde öğrenmeye başlamaktadır. Dilin önemli bir işlevi de toplumun davranış kalıplarının ve kültürünün gelecek nesillere aktarılmasına öncülük etmesidir.

## **2.2. TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME**

Araştırmada engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımı ve toplumsal bütünleşme sorunları üzerinde durulacağı için toplumsal bütünleşme kavramının

açıklanması değerlidir görülmektedir. Toplumsal bütünleşme, bir toplumdaki bireylerin veya grupların; sosyal yapının ve kültürel unsurların desteğiyle birbirlerini tamamlamaları ve birbirleriyle kaynaşmalarını ifade etmektedir. Sosyal bilimlerde birçok kavram gibi sosyal bütünleşme kavramı da birden fazla anlam içermektedir (Öztürk, 2015:2). Bu nedenle toplumsal bütünleşme kavramı engelli bireylerin toplumla yaşama katılımı ve diğer bireylerle aktif etkileşimi noktasında değerlendirilecektir.

Sosyolojik anlamda bütünleşme kavramı ile bir toplumu oluşturan unsurlar arasındaki uyum veya ahenkli işleyiş anlatılmaya çalışılmaktadır. Başka bir ifadeyle bütünleşme kavramı, toplumu meydana getiren bireyler, gruplar, kurumlar ve kuruluşlar arasındaki ahenkli bütünlük ve birliktelik olarak kullanılmaktadır. Toplumsal bütünleşme bütünlük ve birliktelik içerisindeki bireylerin veya grupların, toplum ile daimi etkileşimini ifade etmektedir (Karaca, 2012: 229).

Toplumsal bütünleşme, toplum halinde yaşamının temel şartlarından biri olarak kabul edilmektedir. Karmaşık kurumsal yapılardan oluşan toplumun sürekliliği için toplumsal bütünleşme gerekli görülmektedir. İlkel, geleneksel veya modern olması fark etmeksizin bütün toplumlar toplumsal bütünleşme esasına dayanmaktadır. Sadece toplumsal bütünleşme kriterleri veya bütünleşmeye yardımcı faktörler bu toplum biçimlerine göre değişim göstermektedir (Avcıoğlu, 2013: 158).

Toplumsal bütünleşme sürecinde bireylerin ve toplumun tutumu etkili olmaktadır. Olumlu ya da olumsuz tutumlara göre toplumsal bütünleşme şekillenmektedir. Tutumlar; bireylere, gruplara, olaylara ya da nesnelere yönelik, süreklilik gösteren önceden biçimlenmiş duygu, düşünce ve inançları ifade etmektedir. Bireylere, gruplara, olaylara ya da nesnelere yönelik tutumların etkisiyle olgulara, olaylara veya bireylere yönelik davranışlar değişmektedir (Özyürek, 2006: 11). Farklı bir ifadeyle tutum; bireyin çevresindeki bir durumu, nesneyi veya olayı, olumlu ya da olumsuz olarak değerlendirme eğilimi olarak belirtilmektedir (İnceoğlu, 2010: 9). Dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye’de de engelli bireylerin dışlanmasına yol açan olumsuz tutumların başında küçümseme ve hor görme gibi tutumlar gelmektedir. Sergilenen bu tutumlar, engelli bireylere yönelik dışlayıcı toplumsal algının oluşmasına yol açmaktadır (Aslan ve Şeker, 2011: 453).

Engelli bireylere yönelik olumsuz tutumlar, engelli bireylerin toplumsal bütünleşmelerini olumsuz etkilemektedir. Engelli bireylere yönelik olumlu tutumlar ise bu bireylerin toplumsal bütünleşme sürecini kolaylaştırmaktadır. Bu sebeple olumsuz tutumların değiştirilmesi toplumsal bütünleşme sürecinde yaşanan sorunların çözümü için gerekli görülmektedir.

### 2.3. AYRIMCILIK VE DIŞLANMA

Engelli bireylerin toplumsal yaşamda karşılaştıkları sorunlar arasında ayrımcılık ve dışlanma bulunmaktadır. Ayrımcılık; bir insana ya da insan grubuna, belirli bir özelliği nedeniyle eşitsiz/olumsuz tutumda bulunulması olarak değerlendirilmektedir. Ayrımcılık, genellikle olumsuz olarak algılanmasına rağmen bazı durumlarda bireye veya gruba avantaj sağlamak için yapılmaktadır. Bu durum literatürde pozitif ayrımcılık olarak belirtilmektedir (Paker, 2012: 42). Ancak çalışmada engelli bireylere yönelik ayrımcılıktan bahsederken pozitif ayrımcılığın aksi kastedilmektedir. Yani bu hususta bahsedilen ayrımcılık, bir gruba veya grubun üyelerine karşı önyargı sonucunda ortaya çıkan olumsuz tutum ve davranışları ifade etmektedir. Ayrımcılık; hoşlanmama, küçümseme, hor görme, kaçınma ve nefret etme gibi olumsuz duygu ve düşünceleri içermektedir. Ayrımcılığa uğrayan birey veya gruplar sahip oldukları birtakım özellikler nedeniyle bu duruma maruz kalmaktadır (Göregenli, 2012: 21). Bu ifadede de görüldüğü üzere ayrımcılığın oluşmasında önyargıların etkisi bulunmaktadır.

Ayrımcılık kavramını anlamak amacıyla önyargı kavramına değinmek gerekli görülmektedir. Önyargı; herhangi bir konuda, yeterli ve gerekli bilgiye sahip olunmadan ya da inceleme yapılmadan, yetersiz kanıtlara dayanılarak varılan yargı olarak tanımlanmaktadır (İnceoğlu, 2010: 154). Kağıtçıbaşı (2010), farkında olmadan kararlarımızı ve seçimlerimizi etkileyen düşünce süreçlerini ‘kalıp yargı’ (stereotip) olarak değerlendirmektedir. Bu kalıp yargılar sonucunda ortaya çıkan tutum ve davranışları ise ‘önyargı’ olarak adlandırmaktadır (Kağıtçıbaşı, 2010: 275).

Sosyal dışlanma; sivil, politik, sosyal ve ekonomik haklardan mahrum edilme olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifadeyle bireyin toplumsal bütünleşmesini sağlayan sivil, politik, sosyal ve ekonomik sistemlerden kısmen ya da tamamen yoksun bırakılmasını ifade etmektedir. Sosyal dışlanma 1960’lı yıllarda Fransa’da dile getirilmeye başlayan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavramı net biçimde

açıklayan ilk kişi olarak Fransa'nın sosyal işlerden sorumlu bakanı Rene Lenoir olarak bilinmektedir. Lenoir, Fransız toplumunda on bireyden birinin sosyal dışlanmaya maruz kaldığını belirtmiştir. Lenoir'in sosyal dışlanmaya maruz kaldığını belirttiği gruplar arasında; engelliler, suçlular, yaşlılar, uyuşturucu bağımlıları bulunmaktadır (Çakır, 2002: 84). Sosyal dışlanma; işsizlik ve sermaye yoksunluğu gibi ekonomik nedenler; eğitimsizlik, cinsiyet, engellilik gibi bireysel nedenler; siyasi haklardan yararlanamama gibi politik nedenler sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu nedenlerden bir veya birkaçı sonucunda dışlanmaya maruz kalan bireyler birtakım toplumsal sorunlarla karşılaşmaktadır (Şahin, 2010: 72).

Sosyal dışlanma, toplum içerisindeki belirli kesimlerin toplumsal bütünü ve sermaye birikim sürecinin dışında kalmasına ve ekonomik büyümeye yaptığı katkıdan eşit miktarda yararlanamaması üzerine odaklanmaktadır. Bu anlamda refah toplumu anlayışının eleştirisine dayanan bir kavramdır. Belirli bireylerin veya grupların, yapısal veya kişisel gerekçelere bağlı olarak sosyal katılım anlamında tamamen veya kısmen içinde yaşadıkları toplumun dışında kalmaları olarak değerlendirilebilir (Sapançalı, 2005: 53). Bu noktada engelli bireylerin belirli sebeplerle sosyal dışlanmaya maruz kaldığı düşünülmektedir.

#### **2.4. TUTUM VE ALGI**

Engelli bireylere yönelik davranışlarda tutum ve toplumsal algının önemli yeri olduğu düşünülmektedir. Tutum genel anlamda belirli bir tecrübe sonucu oluşan, alakalı olduğu durumlarda bireylerin davranışlarını yönlendirebilen ruhsal bir durum olarak değerlendirilmektedir. Farklı bir ifadeyle davranışsal eğilimler barındıran; bilgiler, inançlar ve düşünceler bütünü olarak açıklanmaktadır (Aydın, 2003: 125).

Toplumsal algı ise bireyin, kendi davranışlarını veya çevresinde bulunan insanların davranışlarını nasıl algıladığı ile ilgili zihinsel bir süreci ifade etmektedir. Bireyler toplumun etkisiyle belirli tutumlar geliştirmektedir. Bu tutumların olumlu ya da olumsuz yönde olmasını etkileyen ise bireyin sosyal algı düzeyidir. Toplumsallaşma sürecinde birey ve toplum arasındaki karşılıklı etkileşim gerçekleşmektedir. Bu etkileşim toplumsal algı neticesinde geliştirilen tutum ve davranışlar ile bireyin toplumsallaşmasını doğrudan etkilemektedir. Gelişmiş bir sosyal algı düzeyi "iyiye" karşı olumlu bir tutum sergilemeyi sağlayacaktır (Atalay vd. 2013: 19-20).

Zamansal ve mekansal mesafelerin, teknoloji ve siyaset ile ortadan kaldırılmasının bireylerin kutuplaşmasına sebebiyet verdiği düşünülmektedir. Toplumun kolektif ve kurumsallaşmış yapısı modernite karşısında parçalanma eğilimi göstermektedir. Sevgi, saygı, hoşgörü ve birlikte yaşam vaadi aslında bölünmeyi ve kutuplaşmayı beraberinde getirmektedir. Bu durum “biz” ve “öteki” ayırımına sebep olmaktadır (Sönmez Selçuk, 2012: 91).

Engelli bireyler açısından dışlanmışlık her zaman ekonomik vb. imkansızlıktan kaynaklanmamaktadır. Engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımı noktasında bazen devlet ekonomik, sosyal ve kültürel önlemleri alabilmektedir. Ancak engelli bireylere yönelik olumsuz toplumsal algı ve tutum, engelli bireylerin toplumsal olarak dışlanmasına sebep olabilmektedir (Aslan ve Şeker, 2011: 455). Bu nedenle engelli bireylere yönelik olumsuz toplumsal algı ve tutumlarda gerçekleşebilecek değişiklikler bu bireylerin toplumsal yaşama katılımında etkili olacaktır.





## **ÜÇÜNCÜ BÖLÜM**

### **KÜTAHYA'DA ENGELLİLİK ALGISI VE ALAN ARAŞTIRMASI SONUÇLARI**

### 3.1. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ, EVRENİ VE ÖRNEKLEM SEÇİMİ

Nitel araştırmalar, toplumsal eylemlerin anlaşılıp yorumlandıktan sonra soyut olarak açıklanabileceğini savunan Yorumlayıcı yaklaşıma dayanmaktadır. Nitel araştırmalarda toplumsal olgular içinde bulunan toplumsal bağlam içerisinde değerlendirilmektedir. Başka bir ifadeyle bu araştırmalar, toplumsal olguları gerçekleştikleri toplumsal ve kültürel bağlam içerisinde anlamaya çalışan araştırmalardır (Gönç Şavran, 2015: 22). Bu nedenle çalışmada nitel araştırma yönteminin kullanımı uygun görülmektedir.

Çalışmada önceden hazırlanan konu ve alanlara sadık kalınarak görüşmeler yapılmıştır. Önceden hazırlanan soruların yanı sıra gerekli görülen durumlarda görüşmeye katılan bireylere ek sorular sorulmuştur. Çalışmada nitel araştırma yöntemi içerisinde yer alan ‘yarı yapılandırılmış görüşme’ tekniği kullanılmıştır.

Çalışma evreni, problemin cevaplanmasıyla ilgili olan bütün insanların oluşturduğu grup veya araştırmacının belirttiği koşullara uyan grubun tamamı olarak tanımlanmaktadır (Gönç Şavran, 2012: 145). Çalışmanın evrenini Kütahya ili oluşturmaktadır. Çalışmada engelli bireylerin yaşadıkları sorunlar konusunda, engelli bireylerin ve toplumsal çevrede yer alan diğer bireylerin bakış açısı karşılaştırılmıştır. Yani engelli bireylerin yaşadığı sorunlara hem engelli bireylerin hem de toplumsal çevrenin düşünce biçimiyle yaklaşmıştır. Bu nedenle engelli bireylerle ve toplumsal çevrede yaşayan diğer bireylerle görüşmeler yapılmıştır. Engelli bireylerle yapılan görüşmelerde örneklem olarak Kütahya’da yaşayan engelli bireyler seçilmiştir. Engelli bireylerle yapılan görüşmelerde kartopu örneklem seçim tekniği kullanılmıştır. Toplumsal çevre ile yapılan görüşmelerde ise örneklem olarak Kütahya Merkez seçilmiş ve burada yaşayan bireylerle görüşmeler yapılmıştır. Bu bireylerle yapılan görüşmelerde ise gelişigüzel (tesadüfi, rastgele) örneklem seçim tekniğinden yararlanılmıştır.

Görüşmeler öncesinde tüm katılımcılara ses kayıt cihazı ile seslerinin kaydedileceği bildirilmiştir. Ayrıca çalışmaya gönüllü olarak katıldıklarına dair onay alınmıştır. Çalışmada toplam olarak on beş kişi ile görüşme yapılmıştır. Bu on beş kişinin dokuzu engelli bireylerden, altısı ise toplumsal çevreye mensup bireylerden seçilmiştir. Görüşülen dokuz engelli bireyin beşi erkek, dördü kadın katılımcılardan oluşmaktadır. Toplumsal çevreden görüşülen altı birey ise üç kadın ve üç erkektir. Çalışmada elde

edilen verilerin analizi aşamasında betimsel yöntem kullanılmıştır. Ayrıca katılımcıların sözlerinin doğrudan aktarılmasına dikkat edilmiştir.

### 3.2. KÜTAHYA İLİNDE ENGELLİLERE YÖNELİK KULLANILAN TABİRLER

Engelli bireylere yönelik kullanılan kavramlar hem literatürde hem de toplumsal yaşamda çeşitlilik göstermektedir. Literatürde yer alan tabirler arasında engelli, sakat, kısıtlı, özürlü, özel eğitime ihtiyacı olan bireyler vb. yer almaktadır. Toplumsal yaşamda da kullanılan bu tabirler üzerinde fikir birliği bulunmamaktadır. Bireyler toplumsal çevreden duyduğu şekilde veya kendi fikrine dayanarak çeşitli ifadeler kullanmaktadır. Yani içinde bulunulan toplumsal çevre, bireylerin kullandıkları hangi tabiri kullanacağını etkilemektedir. Bu etki görüşmelerde elde edilen veriler üzerinden değerlendirilecektir. Yaptığımız araştırma sonucunda bireylerin engellilik durumunu nitelemek için farklı tabirlere başvurduğu göze çarpmaktadır.

*“Ben daha çok engelli kelimesini kullanıyorum. Sonuçta engelli olan insanlar bazı şeyleri yapmaktan mahrum olduğu için, onların fiziksel özellikleri ya da zihinsel özelliklerinin ona elverişli olmadıkları için, ona engel olduğu için engelli kelimesini kullanıyorum. Ama çevremde diğer kelimeleri kullanan insanlarda var. Ama ben daha çok kelime anlamından dolayı ve kibar bulduğum için engelli kelimesini kullanıyorum.”*

K3

Bireyler engellilik durumunu nitelendirirken anlamca daha kibar hissettikleri tabiri kullandıklarını ifade etmektedir. Bu açıdan bireyler, engelli bireylerin ruhsal ve psikolojik anlamda olumsuz etkilenmemesi için en kibar gördükleri tabiri kullanmaya özen göstermektedir. Farklı bireylerde aynı düşünce tarzıyla durumu şu şekilde ifade etmektedir.

*“Ben engelliye daha çok tercih ediyorum çünkü özürlü tarzı kelimeler birazcık kaba ve karşıdakini rencide edici, küçük düşürücü geliyor. O yüzden o kelimeleri kullanmayı tercih etmiyorum.”* K4

*“Diğer tabirler dışlayıcı ve onur kırıcı olduğu için diğer tabirlerin kullanılmasını hoş bulmuyorum. Engelli benim için daha düzgün, düzeyli bir tabir.”* K10

*“Bana en mantıklı geleni engelli kelimesi, o birazcık daha kibar geliyor.”* K11

Yaptığımız çalışmada görüştüğümüz bireylerin çoğunluğu “engelli” tabirini kullanmayı uygun bulduklarını söylemektedir. Buna sebep olarak ise bu tabirin diğer tabirlere göre daha kibar, daha az dışlayıcı ve daha az kırıcı olduğunu düşünmelerinden kaynaklanmaktadır. Sakat, özürlü, kısıtlı gibi tabirlerin ise daha kaba ve kırıcı olduğu düşünülmektedir. Bu kelimelerin etkisinin az olduğu düşünülse de bir engelli bireyin kendini kötü hissetmesine, kırılmasına, dahası dışlanma duygusuyla kendini toplumdan soyutlamasına neden olabilmektedir. Sosyal dışlanma sorunu ise engelli bireyin toplumsal bütünleşme sürecine zarar verebilmektedir. Dolayısıyla bu tabirleri kullanırken bireylerin daha çok özen göstermesine ihtiyaç duyulmaktadır.

Görüşülen bireyler, engelli tabirinin yanı sıra farklı tabirlerin de kullanabileceğini belirtmektedir. Kütahya Sakatlar Derneğinde yer alan engelli bireyler “sakat” tabirine alıştıklarını belirtmektedir. Derneğe yeni katılan on beş yaşında engelli bir birey, kaza sonucunda yürüme yetisini kaybettiğini ve dernekte kullanılan ‘sakat’ tabirine alışmadığını belirtmektedir. Dernekteki diğer engellilerin kendisini bu tabire alıştırmak için “Sakat gel” “Sakat şunu yap” gibi söylemlerde bulduklarını ifade etmektedir. Diğer engelli bireylerde yeni katılan bireyin bu tabire alışması için böyle davrandıklarını ifade etmektedir. Sebep olarak ise engelli bireyin bu tabire alışmasının onun için zor olacağı ama günlük yaşamda avantaj sağlayacağı düşünülmektedir. Bu tabire alışan engelli bireyin toplum içerisinde sakat ve benzeri tabirler kullanıldığı zaman kendini kötü hissetmeyeceği düşüncesi hakimdir. Kütahya Sakatlar Derneği mensubu bir birey şu şekilde düşünmektedir:

*“Biz birbirimize sakat diyoruz, benim için fark etmiyor. Genelde ben sakat diyorum.” K2*

Kullanılan bu tabirler STK’larda ve kurumlarda çeşitlilik göstermektedir. Örneğin Türkiye Sakatlar Derneği, Özürlüler İdaresi Başkanlığı, Altı Nokta Körler Derneği, Engelsiz Yaşama Derneği gibi dernek ve kurumlar bu duruma örnek olabilmektedir. Toplumun büyük çoğunluğu “engelli” tabirini daha uygun bulsa da bazı STK ve Kurumlar toplumun kırıcı ve kaba bulduğu tabirleri kullanmaya devam etmektedir. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi bünyesinde yer alan “Engelli Öğrenci Birimi” nde personel ve gönüllü öğrenciler prosedür gereği bu tabirin kullanıldığı fakat “Engelsiz” tabirini daha uygun bulduklarını belirtmektedir. Birimin yer aldığı binada da

“Engelsiz Öğrenci Birimi” ifadesi yer almaktadır. Bu durumu birimde yer alan bir engelli birey şu şekilde açıklamaktadır.

*“Bizim üniversitede adı engelli birimi olarak geçiyor ama biz “engelsiz” birimi olarak söylüyoruz. Yani engel tanımıyoruz. Örneğin EKPSS sınavı vardı. Özürliydi. Sonra ismi değişti engelli diye, şuanda literatürde engelli olarak geçiyor. Biz elimizden geldiğince bu ifadeyi yumuşatmaya çalışıyoruz. Engelsize kadar indiriyoruz. ‘Engelsiz’.”*  
K8

Farklı tabirler arasında ise engelsiz tabiri dikkat çekmektedir. Engelsiz tabiri Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Engelli Öğrenci Birimi içerisinde yer alan bireyler tarafından kullanılmaktadır. Bu bireyler, engelsiz tabirinin kullanımının daha kibar ve yumuşatılmış olduğu, engelli bireyleri daha az kırdığı düşünülmektedir.

*“Biz burada Engelsiz demeyi tercih ediyoruz. Hiçbir konuda engel tanımıyoruz.”* K14

Kullanılan farklı tabirler arasında “Özel İnsanlar” ve “Özel Eğitime İhtiyaç Duyan Bireyler” yer almaktadır. Özel İnsanlar ve Özel Eğitime İhtiyaç Duyan Bireyler tabirleri Özel Eğitim Sertifikası almış ve engelli bireylerin eğitimlerini üstlenmiş eğitimciler tarafından aktarılmıştır. Eğitimciler ‘Özel Eğitime İhtiyaç Duyan Bireyler’ tabiri uzun olduğu için ‘Özel Bireyler’ tabirini kullanmayı tercih ettiklerini belirtmişlerdir.

*“Bana soracak olursanız onlar özel insanlardır. Toplum içerisindeki özel bireyler kelimesini kullanabiliriz.”* K5

Buradan da anlaşılacağı üzere toplum engelli bireylere yönelik tabirleri seçerken daha kibar veya söylemde de yer aldığı gibi daha “yumuşatılmış” tabiri tercih etmektedir. Engelli bireyleri nitelerken “Engelsiz” tabirinin kullanılması “Engel Tanımamak” mesajını da içerdiği Engelsiz Öğrenci Birimi çalışanları ve gönüllü öğrencileri tarafından ifade edilmektedir. Ayrıca ÖMSS (Özürü Memur Seçme Sınavı) olarak bilinen kamu kadrolarına engelli bireylerin girebilmesine olanak tanıyan sınavın isminde değişikliğe gidilmiştir. Bu sınav sonrasında EKPSS ismini almıştır. Bu durum kullanılan tabirlerin zaman içerisinde değişikliğe uğrayabileceğini göstermektedir. STK ve kurumlarda yer alan sakat, özürü, kör gibi toplum tarafından kaba bulunan tabirlerin değiştirilebileceği sonucu ÖMSS sınavının EKPSS’ye dönüştürülmesinden çıkarılabilmektedir.

Kullanılan bu tabirlerin çeşitli kesimlerde, engel durumuna göre kullanıldığı görülmektedir. Örneğin görme engelli bir bireye “kör”, işitme engelli bir bireye “sağır”, herhangi bir uzvunu kaybetmiş engelli bir bireye “topal” veya “çolak”, zihinsel engelli bir bireye “deli” gibi tabirlerin kullanıldığı belirtilmektedir. Nitekim bu tabirler aşağılayıcı, dışlayıcı, ötekileştirici bulunmaktadır. Daha çok kırsal bölgelerde olmak üzere şehrin bazı uç bölgelerinde de bu tabirler lakap olarak kullanılmaktadır. Bu durum engelli birey veya toplumsal çevresi tarafından tepkiyle karşılanabilmektedir.

*“Kırsal kesimlerde engellilerin, engelleri kullanılarak oluşturulan lakapları çok meşhurdur. Bu ne kadar yanlış olsa da toplumda tanınmak açısından lakap takma olayı mevcuttur. Örneğin bir kişi topalsa ‘topal’ ismiyle körse’ kör’, ‘deli’, ‘sakat’ veya herhangi bir uzvu eksikse ‘üç parmak’, ‘altı parmak’ gibi lakaplar takılır. Bunların yanlış olduğu bizler açısından önemlidir. Bu davranışlar bizce yanlış davranışlardır ama toplumda veya kırsal kesimde bu çok yaygındır. Örneğin köyümüzde milli mücadele döneminde savaşmış bir dedenin kurşun (çenesinin) sağ tarafından girip sol tarafından çıkmış ve ağzı dişleriyle birlikte yok olmuş. O gazi kişi ağzı yamuk bir şekilde hayatına devam ediyor. Buna bizim köyümüzde ‘Yamuk Ağızlılar’ lakabı takılmış ve bugünde hala sürüyor. Torunları bu durumdan dolayı isyan halinde çünkü dedesinin milli mücadelede gazi olması ve böylesine ayıp bir lakap takılarak bugüne kadar sürdürülmesinin yanlış olduğu düşünülüyor. Onlara da katılıyorum. İnsanlara eksik noktalarıyla lakap takmak hem ayıptır hem günahdır. Hem de gazi olan bir kişiye ‘Yamuk Ağızlı’ demek; o bizim namusumuza, vatanımıza, milletimize sahip çıkmak için bu kurşunu yedi. Bu yüzden bu davranışlar yanlıştır. Örneğin benim babamın dedesinin gözleri görmüyordu ve onun lakabı ‘Kör H...’di.’” K6*

Bu ifadede de görüldüğü üzere kullanılan bu tabirler hem engelli bireye hem de ailesine kırıcı gelmektedir ve bireyler bu kullanımları hoş görmemektedir. Fakat bazı bölgelerde bu kullanımların olduğu göze çarpmaktadır. Bu bölgelerde “Sağır A...”, “Kör H...”, “Topal E...” gibi birçok lakaplar bulunmaktadır. Benzer toplumsal çevrede yetişen bireyler bu tarz lakapları kullanma eğilimi gösterebilmektedir. İnsanların birbirlerini kolay tanımak amacıyla koyduğu bu lakaplar engelli bireyleri psikolojik anlamda olumsuz etkilemekte, toplumsal anlamda ise toplumla bütünleşmelerinin önünde sorun teşkil etmektedir. Bu sebeple kör, sakat, deli, çolak, topal, ama, dilsiz, kulaksız vb.

tabirler kullanılarak oluşturulan lakaplar hoş olmamakta, engelli bireyi psikolojik ve toplumsal açıdan olumsuz etkilemektedir.

Engelli bireylere yönelik kullanılan tabirler çeşitlilik gösterildiği ortaya konulmuştur. Görüşülen bireyler farklı tabirlerin kullanılabileceğini belirtmişlerdir. Kütahya Sakatlar Derneğinde ‘sakat’, DPÜ Engelsiz Öğrenci Biriminde ‘engelsiz’, rehabilitasyon uzmanları tarafından ‘özel bireyler’ ifadeleri kullanılmaktadır. Bu durum farklı toplumsal çevrelerde farklı tabirlerin kullanıldığı göstermektedir. Bireyler hangi toplumsal çevreye daha yakınsa o toplumsal çevrenin kullandığı tabiri benimseme eğilimi göstereceği tahmin edilmektedir.

Sonuç olarak engelli bireylere yönelik sakat, özürlü, kısıtlı, engelsiz, özel bireyler gibi tabirler toplum içerisinde kullanılmaktadır. Ayrıca kör, topal, sağır, çolak gibi toplum genelinde hoş görülmeyen lakaplar bir takım bölgelerde yer almaktadır. Yaptığımız araştırma sonucunda toplumun büyük çoğunluğu “engelli” tabirini kullanmayı uygun görmektedir. Sebep olarak ise engelli tabirinin daha kibar olduğu, diğer tabirlerin ise kaba ve dışlayıcı olduğu belirtilmektedir. Çeşitli STK ve Kurum isimlerinde de yer alan sakat, özürlü, kör tabirleri toplum tarafından uygun kabul edilmemektedir. Bunun yerine engelli tabirinin kullanılması gerekliliği vurgulanmaktadır.

### **3.3. KÜTAHYA İLİNDE ENGELLİLERİN YAŞADIĞI SORUNLAR**

Kütahya ilinde 2004 yılında yapılan engelli sayımında engelli birey sayısının 10.800 olduğu tespit edilmiştir. (Türkiye Sakatlar Derneği Verisi) Kütahya ilinde 2004 yılından itibaren engelli sayısını tespit için hiçbir çalışma bulunmamaktadır. Bu nedenle 2004 yılında elde edilen verilere yer verilmekte fakat yeni sayımların yapılmamasının eksikliği hissedilmektedir. Kütahya ilinde yapılan araştırmada; toplum, engelli bireylerin bir takım sorunlarla karşılaştığı görülmüştür. Bu sorunların başında ulaşım, eğitim, istihdam, sağlık gibi alanlarda yaşanan sorunlar gelmektedir. Engelli bireylerle yapılan görüşmelerde yaşadıkları en önemli sorunların ulaşım ve eğitim alanında olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle ulaşım ve eğitim konusunda yaşanan sorunlar ayrı başlıklar altında incelenecektir. Diğer alanlarda yaşanan sorunlar ise bağlı oldukları kurum ve kuruluşlarla ilgili olarak değerlendirilecektir. Toplumsal anlamda; engelli bireylerin karşılaştığı sosyal dışlanma, ötekileştirilme ve toplumsal bütünleşme gibi sorunlara ise sosyolojik perspektifle yaklaşılabacaktır.

### 3.3.1. Engellilerin Ulaşım Alanında Yaşadığı Sorunlar

Engelli bireylerin yaşadığı sorunlardan bahsedildiğinde ulaşım sorunu ilk akla gelen sorun arasında yer almaktadır. Yapılan görüşmeler sonucunda da toplum, engelli bireylerin ulaşım alanında birçok sorunla karşılaştığını düşünmektedir. TÜİK'in 2010 yılında gerçekleştirdiği ve 2011 yılında yayınladığı Özürlülerin Sorun Ve Beklentileri araştırmasına göre, kayıtlı engelli bireylerin %66.9 'u kaldırımların, yaya yollarının ve yaya geçitlerinin engelli bireylerin kullanımına uygun olmadığını düşünmektedir. Aynı araştırmada, kayıtlı olan engelli bireylerin %66.3 ü oturdukları binanın, %59.5'i dükkan, market, mağaza ve lokantaların, %58.4 ü kamu binalarının, %55.4 ü postane ve banka benzeri yerlerin engellilerin kullanımına uygun olmadığını belirtmektedir (TÜİK, 2011). Araştırmada engelli bireylerin ulaşım konusunda yaşadığı sorunlara detaylı olarak yer verilecektir.

Engelli bireylerin ulaşım konusunda sıkıntı yaşadıkları toplum tarafından da kabul edilmektedir. Otobüslere alınmama, hissedilebilir zeminlerin (sarı şeritlerin) olmaması, rampa bulunmaması, ibadethanelere ulaşamama, alışveriş merkezlerine erişememe gibi sorunlar araştırmaya katılan bireyler tarafından dile getirilmektedir.

*“Örneğin otobüste engelliler için ayrılmış bir alan var ama otobüse binen insanların buna saygısı yok. Herkes orayı rahatça kullanabiliyor ya da yollarda sarı şeritler var ama kimse dikkat etmiyor hatta bir keresinde bir arabanın park ettiğini görmüştüm.” K13*

Kütahya ilinde belediye otobüslerinde engelli bireyler için en arka kısımda belirli bölümler yer almaktadır. Bu bölümler engelli bireyler için ayrılmış olup, engelli bireylerin tekerlekli sandalyelerinin veya akülü tekerlekli sandalyelerinin sığayabileceği büyüklüğe sahiptir. Engelli birey otobüse alınırken arka kapıda yer alan rampa sürücü tarafından açılarak engelli birey bindirilmektedir. İniş aşamasında ise engelli bireylerin kullanması için konulan mavi butona basılarak sürücüye bildirim gönderilip, engelli bireyin ineceği ve rampanın açılması gerektiği mesajı verilmektedir. Engelli birey indirilirken sürücü tarafından rampa tekrar açılmakta ve engelli birey indikten sonra kapatılmaktadır. Engelli bireyler otobüsten ineceği zaman bastıkları mavi buton, sürücüyü engelli bir bireyin iniş yapacağı konusunda uyarmaktadır. Gerekli durumlarda sürücüler engelli bireylerin inebilmesi için rampayı açmaktadır. Fakat bazı durumlarda



sürücülerin bu süreci zahmetli gördükleri için engelli bireyleri otobüse almadıkları belirtilmiştir.

*“Engelli insanları gördüğü zaman; otizmli kardeşlerimizi, abilerimizi gördüğü zaman otobüslerin zaman kaybetmemek adına yoluna devam ettiği gördük. Arabadan inecek onu bindirecek falan bu ona zor geliyor.” K8*

Engelli bireylerin otobüs konusunda yaşadığı sorunların başında otobüse alınmamak bulunmaktadır. Otobüsün doluluğu bahane edilerek veya görmezden gelinerek engelli bireylerin otobüse alınmadığı yapılan görüşmelerde ifade edilmiştir. Engelli birey otobüse alınırken rampayı açma, engelli bireyi bindirme; inerken tekrar rampayı açarak engelli bireyi indirme durumunun sürücüler tarafından zahmetli görüldüğü aktarılmıştır. Bu sebeple bazı sürücülerin engelli bireyleri otobüse almadıkları iletilmiştir.

*“Otobüslerde kullanılan engelli bölgelerine rastlıyoruz, hatta bende gördüm şoförün yardım ettiğini, tabi bu insandan insana değişiyor. Bu artık şoförün mayasına kalmış, basıp geçe de bilir yardımda edebilir.” K6*

Bu düşünceden hareketle engelli bireylerin otobüse alınırken indirip bindirilmesi süreci, sürücü için zaman kaybı olarak görülmektedir. Bu sebeple çeşitli bahaneler öne sürülerek engelli bireylerin otobüslere alınmadığı belirtilmektedir.

*“Bunun için sadece devletin, kuruluşların değil de insanların da çaba göstermesi lazım, bir engelli otobüse alınmıyorsa insanların buna tepki göstermesi lazım. Ben bunu yaşadığım için söylüyorum. Hani engelli birey kışın bekliyor soğukta, almadan geçiyor mesela, devletin yapabileceği bir şey yok ki o durumda. Devlet görmeyebilir ama o otobüsteki insanlar tepki gösterebilir.” K1*

Engelli bireylerin otobüse alınması hususunda sürücülerin olumlu inisiyatif kullanmaları sorunun çözümünde etkili olacaktır. Aynı zamanda otobüste yer alan bireylerin engelli birey otobüse alınmadığında sürücüyü ikaz etmeleri, engelli bireyin bindirilip indirilmeleri sürecinde de anlayışlı olmaları sorun açısından olumlu etki sağlayacaktır. Engelli bireyler otobüse alınırken sürücü bireyin inisiyatifinde hareket edildiği düşüncesi hakimdir. Fakat engelli bireylerin otobüse alınması konusunda, bu söylemde olduğu gibi otobüsteki insanların sürücüyü uyarmaları gerektiği düşünülmektedir.

*“Üniversiteye giderken engelli biri otobüsteydi. Böyle bir şey başıma geldi. Otobüs hemen durdu durakta ve engelli sandalyesindeki bir beyefendiyi çok güzel bir şekilde indirdi. Hatta halkta bunu biraz anlayışla karşıladı ama çat pat seslerde oldu. ‘Hadi’ işte ‘İşime geç kalıyorum’, ‘Biraz daha hızlı olabilir misiniz?’ tarzı cümleler duydum. Halkımızın yeterli sabrı gösterdiğini düşünmüyorum.” K12*

Otobüsteki bireylerin bu şekilde davranışları engelli bireyin kendini kötü hissetmesine, kırılmasına veya bir daha otobüse binmemesine neden olabilmektedir. Bir başka açıdan bakıldığında zaman otobüsteki bireylerin “Hadi!” “Çabuk Olun!” tarzı söylemleri sürücüyü rahatsız edip, etkileyerek sonradan karşılaştığı engelli bireyleri otobüse almama durumuna itebilecektir. Bu noktada toplumsal çevre içerisinde olumlu veya olumsuz tavırlar bireylerin davranışlarını etkileyebilmektedir. Bu amaçla kullandığımız kelimeleri seçerken dikkatli olunması ve daha sabırlı hareket edilmesi gerekmektedir.

Engelli bireylerin otobüs yolculuğunda belirli sorunlar yaşandığı görülmektedir. Engelli bireyler otobüse alınmadığında diğer yolcuların bu duruma tepki göstermesi sürücünün düşünce ve davranış biçimini değiştirebilmektedir. Sürücü farklı bir zamanda engelli bir bireyle karşılaştığında benzer tepkiyi görmemek için engelli bireyi otobüse alma yoluna gidebilecektir. Benzer şekilde; engelli bireyler otobüse alınırken diğer yolcuların sabır göstermesi gereklidir. Böylece otobüste yer alan diğer bireyler bu davranıştan olumlu etkilenecektir.

*“Engelliler göz ardı edilip geçilip gidiliyor. Engelliler bu konuda çok mağdur ediliyor. Mesela, en azından bir tane otobüsün sadece engellilere ayrılıp onlara özel kullanılması gerektiğini düşünüyorum.” K10*

Engelli bireylerin otobüslerde karşılaştığı bu sorunları aza indirmek amacıyla engelli bireylere özel otobüslerin ayrılması gerektiği düşünülmektedir. Kütahya Belediyesi bünyesinde engelli bireyler için alınmış dört adet engelli otobüsü olduğu belirtilmektedir. Fakat bu otobüslerin kullanılmadığı; engelli bireyler ve dernekler istediğinde izin verilmediği ifade edilmektedir.

*“Mesela belediye sakatlar için dört tane otobüs aldı, biz onları kullanamıyoruz. İhtiyaç oldu istedik vermediler. Bu araçlar kimin için alındı o zaman?” K3*

Engelli bireyler için belediye tarafından ayrılan dört otobüsün bulunduğu fakat bu otobüslerin engelli bireylerin kullanımına sunulmadığı belirtilmektedir. Engelli bireylerin otobüslerde karşılaştığı sorunların azaltılması amacıyla bu otobüslerden birkaçının otobüs hatlarına eklenmesi gerekli görülmektedir. STK'ların yapacağı çeşitli etkinliklerde de bu araçların kullanıma sunulması büyük fayda sağlayabileceği düşünülmektedir. Bu konuda Kütahya Belediyesine bir takım görevler düşmektedir.

Engelli bireyler ulaşım konusunda farklı sorunlarla da karşılaşmaktadır. Kaldırımlarda rampa olmaması, kaldırımların üzerinde engelli arabasının geçmesini engelleyen direkler olması, kaldırımda hissedilebilir zeminlerin (sarı şeritlerin) bulunmaması gibi sorunlar kaldırımlarda karşılaşılan sorunlar olarak belirtilmektedir. Bunun yanı sıra binalara girişte engelli rampası bulunmaması, bina içerisinde asansör olmaması veya asansörün engelli arabası için küçük olması, alt ve üst geçitlerde engelli bireylerin düşünülmemesi gibi nedenler engelli bireylerin ulaşım konusunda yaşadığı diğer sorunlar arasında yer almaktadır.

*“Bir ablamız vardı engelli aracı bozulduğu için yolda kalmıştı. Ulaşım sorunu yaşadığı buradan çıkabilir. Aracı yokuştan çıkamaz, eliyle götürmeye kalksa çok zor bir iş gücü yeteceğini sanmıyorum. Yolların buna göre düzenlenmesi gerekiyor ama bunu kim umursar bilmiyorum. Belediye bu tür bir işe girer mi? Bu kişileri eve bağımlı kılıyoruz. Sosyal ortama katılmalarında fayda var, katılmaları gerekiyor. Onlarda sonuçta bir insan sosyalleşme ihtiyaçları var. Yolların düzenlenmesi konusunda bir çalışma yapılabilir. Görme engelli bireyler için sarı çizgi kullanılıyor. Bunların daha çok artırılması gereklidir. Belirli yerlerde değil de mahallelerin içlerinde de kullanılmasının onların ulaşım sorununu çözmeye yardımcı olacağını düşünüyorum. Yolların engellilere uygun olduğunu düşünmüyorum örneğin kaldırımlara parkeden araçların engel olduğunu görüyoruz. Özellikle engelli park yerine park eden insanlar oluyor. Bunlar düşüncesiz, kendini üst derecede gören bireyler olduğunu düşünüyorum.” K6*

Engelli bireylerin toplum içerisine dahil olabilmesi için ulaşım sorunlarının azaltılması gerekli görülmektedir. Yolların engelli bireylere göre düzenlenmesi bu noktada atılacak olumlu adımların başında gelmektedir. Kaldırımların yüksek olduğu yerlere rampa konulması, tüm kaldırımlara hissedilebilir zemin (sarı şerit) konulması atılması gereken diğer adımlar olarak belirtilmektedir. Ayrıca kaldırımlara ve

hissedilebilir zeminlerin üzerine araba park edilmesi, engelli park yerinin başka araçlarca meşgul edilmesi de bu sorunlar arasında gösterilebilmektedir.

**Fotoğraf 3.1:** Kütahya Merkez - Fatih Sultan Mehmet Bulvarı



**Fotoğraf 3.2:** Kütahya Yunusemre Mahallesi



Görme engelli bireyler kaldırımlarda ilerlerken ellerinde bulunan baston ile hangi yolu takip edeceğini belirlemektedir. Görme engelli bireyler bu bastonlar sayesinde önlerinde yer alan eşya, insan, merdiven, kaldırım, direk vb. çarpma tehlikesinden kurtulmaktadır. Aynı zamanda bastonları ile hissedilebilir zemini takip ederek ilerlemektedir. Hissedilebilir zemin görme engelli bireylerin kaldırımlarda ilerleyebilmeleri için büyük avantaj sağlamaktadır. Hissedilebilir zemin üzerindeki kabartmalı çizgiler vasıtasıyla dönüş olup olmadığını veya çizgilerin sona ermesiyle kaldırımın o noktada bittiğini hissedebilmektedir. Örnek fotoğraflarda (Fotoğraf 1 ve 2) görüldüğü üzere Kütahya ilinde bazı bölgeler dışında kaldırımlarda hissedilebilir zemin (sarı şerit) bulunmamaktadır. Kaldırımlarda görme engelliler için hissedilebilir zeminin olmaması yürüyüş sırasında zorlanmalarına sebep olabilmektedir.

**Fotoğraf 3.3:** Dumlupınar Bulvarı



*“Yani ben diyorum ki bisiklet yolu yapıyorsun yapma demiyorum çok güzel bir şey yaptın. Ama yani bir bak başka neler yapılabilir diye. Bu insanlar belki düşünmedi. Belki (onların) aklında onu yapmalıyız, bunu yapmalıyız diye birçok düşünce var. Onlar yapmıyorsa biz demeliyiz ‘bunları bunları yapalım’ diye. Bu konu hakkında sürekli konuşmamız lazım, yoksa yapılacağı yok bence.” K9*

Kütahya Belediyesi belirli yollar üzerine bisiklet yolu yaptırmıştır. Yapılan bu çalışma toplumun bisiklete binmesini teşvik etmek ve sağlıklı bir yaşam için çok değerli bir adımdır. Yapılan görüşmelerde de değinildiği üzere bu çalışma takdir toplamış fakat bisiklet yolu yapılıyorsa engelli bireyler içinde ufak bir adım atılması gerekli görülmüştür. Örneğin fotoğrafta (Fotoğraf 3) yer alan Dumlupınar Bulvarında bisiklet için bir yol ayrılmıştır. Lakin görme engelli bir birey için hissedilebilir zemine yer verilmemiştir. Bu sebeple engelli bireylerin kaldırımlarda yaşadıkları sorunlar göz önüne alınarak kaldırımların düzenlenmesi gerekli görülmüştür.

Engelli bireylerin ulaşım alanında karşılaştığı sorunlardan bir diğeri de ibadethanelere erişim konusunda yaşanmaktadır. İbadethanelere girişte veya içeride yer alan merdivenler engelli bireylerin ibadethaneye girişine mani olmaktadır. Ayrıca ibadethanelerde yer alan tuvaletlerin kullanımında da engelli bireyler sorun yaşayabilmektedir.

Duruma Camiler özelinde bakıldığında ise şadırvanlarında (Camide abdest alınan yerlerde) engelli bireylerin kullanımı için uygun koşullar bulunmamaktadır.

**Fotoğraf 3.4:** Kütahya Şelale Cami



Kütahya Şelale Caminde de (Fotoğraf 4) görüldüğü üzere camilerin giriş kısımları engelli bireylerin bazılarının içeriye girebilmesi için uygun değildir. Giriş kısmında yer alan merdivenler veya bazı camilerin giriş kapısının dar olması engelli bireyler için sorun oluşturabilmektedir.

*“Mesela şu Alipaşa Camisini ben her zaman örnek veririm. Her zamanda benim örneğim kalacaktır. Bu cami üç yıl kapandı. Hiçbir zaman bize gelip veya bize gelmeleri önemli değil yolda gezen arkadaşlarımız var onlardan bir tanesini çevirselerdi. Bir gittim tuvalet dar. Benim araba akülü sandalyelerin en küçüğü en standardı. (Tuvalete) Girmedi.” K7*

Camiler yapılırken veya restorasyon uygulanırken engelli bireylerin de fikirlerinin alınması gerektiği düşünülmektedir. Camilerin giriş kısmındaki merdivenlerin

yanında bir rampaya yer verilmesinin sorunu azaltmaya yardımcı olacağı ifade edilmektedir. Bu rampanın yapımı sırasında dikkat edilmesi gereken bir özelliğe rampa eğiminin %8 'i geçmemesi gerekliliğidir. Engelli bireylerin araçlarıyla bir rampayı rahatça çıkabilmesi için rampa eğimi %8 'in altında tutulmalıdır. Ayrıca camilerdeki şadırvanların ve tuvaletlerin engelli bireylerin erişebileceği şekilde düzenlenmesi gereklidir. Yapılacak olan, yapımı devam eden veya restorasyona uğrayan ibadethanelerde bu duruma dikkat edilmesi engelli bireylerin ibadetlerini zorlanmadan yerine getirebilmelerine olanak sağlayabilecektir.

Engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımı önemli görülmektedir. Kütahya ilinde yer alan "Sera Alışveriş Merkezi" bireylerin sıkça gittiği, çeşitli mağazaların, sinemanın ve lokantaların bulunduğu bir yer olarak bilinmektedir. Kütahya halkı boş zamanlarını geçirebilmek, eğlenebilmek, alışveriş yapabilmek veya yemek yiyebilmek için çoğunlukla bu merkezi tercih etmektedir. Sera Alışveriş Merkezine şahsi otomobille ulaşımın yanı sıra otobüslerle de ulaşım sağlanabilmektedir. Fakat şehir içinden Sera alışveriş merkezine otobüsle gidildiğinde inilen durak ile alışveriş merkezi arasında otoyol yer almaktadır. Bireylerin karşıya geçebilmesi için rampa şeklinde bir üst geçit yer almaktadır. Bu üst geçitte merdiven bulunmayıp eğimli düz bir zemin bulunmaktadır. Bu üst geçit özellikle kış aylarında kaygan vaziyet alıp bireyler için tehlike oluşturduğu düşünülmektedir. Ayrıca eğimin yüksek tutulması tekerlekli sandalye kullanan engelli bireylerin çıkmasını zorlaştırmaktadır. Akülü tekerlekli sandalye kullanan engelli bir birey durumu şu şekilde değerlendirmektedir.

*"Serada köprüyü (üst geçidi) kullanmak gerekiyor. Köprüyü kullanmakta baya bir eziyet, çok zor yani. Yaya yolu yok. Trafikten gideceksin başka geçiş yok." K7*

Engelli bireyler şahsi otomobile sahip değilse bu durumlarla karşılaşmaktadır. Üst geçidin de engelli birey için kullanımının uygun olmaması engelli bireyin trafik içinden geçmesini zorunlu kılmaktadır. Bu durum engelli bireyler için tehlike arz etmektedir. Engelli bireylerin yaşadığı bu tehlikeli duruma karşı birtakım çalışmalar yapılması gerekli görülmektedir.

*"(Sera Alışveriş Merkezindeki ulaşımında kullanılan üstgeçit için) Bir engellinin aracıyla o kadar dik bir yokuştan çıkması mümkün değil, yanındaki yakını yardım etse bile çok zor çıkarılması." K10*



Şehirlerarası ulaşım konusu engelli bireylerin karşılaştığı farklı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyler bir başka şehre giderken çeşitli nedenlerle trenleri tercih edebilmektedir. Kütahya Belediyesi Tren Garına çeşitli yollarla ulaşım sağlanabilmektedir. Şehir içinden gelen bireyler yakınlığı sebebiyle Tren Garına yürüyerek gitmeyi uygun görebilmektedir. Yürüyerek gidildiği zaman otoyolun karşısında kalan Tren Garına ulaşabilmek için üst geçit yer almaktadır. Sera Alışveriş Merkezinde bulunan üst geçidin aksine bu üst geçitte merdivenler bulunmaktadır ancak tekerlekli sandalyeli bir engelli bireyin bu üst geçidi kullanması mümkün görülmemektedir. Bu durum engelli bireylerin ulaşım konusunda yaşadığı bir başka sorun olarak söylenebilmektedir.

*“...hatta aynı (Sera Alışveriş Merkezindeki üstgeçit) üstgeçitten tren garının orada çok dik ve amaçsız bir şekilde yapılmış.. Kullanım alanı çok dar, normal insanlar bile çok fazla zorlanıyor.” M13*

Engelli bireylerin alt ve üst geçitleri kullanabilmesi amacıyla yaptırılan asansör sistemi bireyler tarafından olumlu karşılanmaktadır. Engelli bireylerin aktardığı üzere bu asansör sistemi karşıdan karşıya geçerken engelli bireylere büyük fayda sağlamaktadır. Bu nedenle alt ve üst geçitlerin bulunduğu yerlere çeşitli asansör sistemlerinin kurulması olumlu etki edecektir.

*“Bence daha başka bir imkan düşünülebilir, daha alçak bir rampa veya daha farklı bir sistem asansör mesela, asansör sistemi sağlanabilir.” K10*

**Fotoğraf 3.5:** Kütahya Merkezde Fatih Sultan Mehmet Bulvarında Bulunan Altgeçit



Alt ve üst geçitlerin yürüme engelli bireylerin kolayca kullanımı için planlanarak yapılması gerekli görülmektedir. Engelli bireyler, Kütahya Belediye binası ile Kütahya Saat Kulesi arasında kalan bu alt geçitte (Fotoğraf 5) uygulamaya konulan asansör hizmetinin çok faydalı olduğunu düşünmektedir. Alt ve üst geçitlerde bu tarz asansörlerin yer almasının engelli bireylerin ulaşımını kolaylaştıracağı bilgisi aktarılmaktadır.

Engelli bireylerin ulaşım konusunda yaşadıkları sorunlara bu şekilde yer verilmektedir. Engelli bireylerin ulaşım konusunda; otobüslerde, kaldırımlarda, park yerlerinde, binalara girişlerde, ibadethanelerde, alt ve üst geçitlerde bir takım sorunlar yaşadığı ortaya konulmaktadır. Bu sorunların giderilmesi için toplumun duyarlı ve anlayışlı olması, kurum ve kuruluşların ise çalışmalarında engelli bireyleri göz önünde bulundurması gerekmektedir.

### **3.3.2. Engelliler ve Eğitim Sorunu**

Engelli bireyler toplumsal yaşamda eğitim alanında birtakım sorunlarla karşılaşmaktadır. Engelli bireylerin eğitim konusunda karşılaştıkları sorunların neler

olduğuna değinilip bu sorunların üzerinde toplumsal çevrenin etkisi değlendirilecektir. Aynı zamanda engelli bireylerin eğitim sorununun sosyal, kültürel ve ekonomik sermayelerini nasıl etkilediği üzerinde durulacaktır.

Toplumsallaşma her birey için önemli bir süreçtir. Bu süreç ailede başlayıp okullarda (eğitim kurumlarında) devam etmektedir. Okullar bireylerin; toplumsal yaşama katılımı, arkadaşlık ilişkilerinin gelişimi ve iş hayatına atılmaları üzerinde etkilidir. Okuldan yani eğitimden uzak kalan engelli bireyler belirli konularda sıkıntı yaşamaktadır. Okula gidemeyen engelli öğrenciler yaşlılarıyla birlikte zaman geçirmekten yoksun kalmaktadır. Bu durum arkadaşlık ilişkilerinin zayıf kalmasına ve sosyal sermayelerinin gelişmemesine neden olmaktadır. Kültürel açıdan bakıldığında da benzer durum görülmektedir. Kültürün öğrenildiği en önemli yerlerden birisi eğitim kurumlarıdır. Bu nedenle engelli bireylerin eğitimden uzak kalması bu bireyleri kültürel olarak olumsuz etkilemektedir. Benzer durum eğitim ve istihdam ilişkisinde de görülmektedir. Eğitim durumu birçok açıdan istihdamı etkilemektedir. Herhangi bir işe girebilmek için o işin niteliklerine uygun eğitimi almış bireyler tercih edilmektedir. Birçok iş için belirli seviyede eğitim almış olmak gereklidir. Engelli bireylerin eğitimden yoksun kalmaları istihdam konusunda sorun yaşamalarına sebebiyet verebilmektedir. Dolayısıyla eğitimden yoksun kalan engelli bireyler ekonomik anlamda da sıkıntılara maruz kalmaktadır.

Engellilerin eğitim alanında yaşadıkları dezavantajlar birçok araştırma ile ortaya konulmaktadır. BM Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) verilerine göre okul dışı kalan dünya çocuk nüfusunun %35'i engelli çocuklardır ve bu engelli çocuklar içinde okula kaydolabilenlerin oranı dünya genelinde yaklaşık %2'dir (Çağlar, 2011: 149-150).

Engelli bireylerin toplumsal yaşama katılımı, engellilik sebeplerinin önlenmesi, ailenin ve toplumsal çevrenin bilinçlendirilmesi gibi pek çok konuda eğitim değeri görülmektedir. Engelli bireylerin eğitim konusunda yaşadıkları sorunların başında eğitim verilen binanın engelli birey için uygun olmaması gelmektedir. İlköğretim okulları, liseler ve üniversitelerde engelli bireylere uygun sıra ve masalar bulunmaması engelli bireyin eğitimini olumsuz etkilemektedir. Yürüme engelli bir birey aracıyla dersliğe girdiğinde sıra ve masaların diziliminden dolayı ya çok önde ya da çok arkada kalabilmektedir. Bu durum engelli bireyin derse katılımını zayıflatmaktadır. Binanın ve dersliğin kapısının

dar olması, binada asansör olmaması da engelli bireyler için sorun oluşturabilecek etkenler arasında bulunmaktadır.

*“Ben bile yeri geldiği zaman üniversitede zorlanıyorum.. Örneğin karşıdan karşıya geçme konusunda olsun. Mesela ben bölümümden dolayı rampalı bir fakültedeyim. (Engelli bireylerin) Bir arkadaşı yoksa rampalarda çok zorlanacağını düşünüyorum. Ben mesela Kütahya’da okuyan hiç engelli insan görmedim, sınıfımda da hiç öyle bir arkadaşım yok.” K13*

Engelli bireyler eğitim yerlerine ulaşım konusunda da sıkıntı yaşayabilmektedir. Bu durum ulaşım konusunda olduğu kadar eğitim konusunda da etkili bir sorun olarak görülmektedir. Eğitim binasına ulaşımında yaşanan her sorun engelli bireyin eğitimden kopmasına, derslere gitmek istememesine ve çeşitli vazgeçişlere sebebiyet verebilmektedir. Bu nedenle eğitim binasına ulaşımında, bina içerisindeki dersliklere erişimde sorunların ortadan kaldırılması engelli bireylerin sağlıklı bir eğitim almasını sağlayabilecektir.

Engelli bireylerin eğitim konusunda yaşadıkları bir başka sorun ise sosyal dışlanmadan kaynaklanmaktadır. Engelli bireylere yönelik kırıcı söz ve davranışlar engelli bireyleri psikolojik anlamda olumsuz etkilemektedir. Bu sebeple engelli bireylerin derse ilgisi ve katılımı düşebilmektedir. Ayrıca hayata küsme veya vazgeçme diyebileceğimiz sebeplerle engelli bireyler eğitimi bırakabilmektedir. Eğitimden vazgeçme durumu engelli bireylerin toplumsal bütünleşmelerini olumsuz etkileyecektir. Sosyal dışlanma sonucunda bireylerin toplumla bütünleşmelerinin olumsuz etkileneceği bu noktada göze çarpmaktadır.

*“Doğarken bir şey olmuş, kızın yüzünde bir engel vardı. Kız dışlanıyordu. Görüntüsü hoş değildi. Yüzünün yarısı biçimsizdi. O yüzden kızın konuşmasını falan etkiliyordu. Dışlanıyordu hani diğer kızlar da pek sevmezdi. Erkekler de pek sevmezdi. Hatta aralarında dalga geçenler falan olurdu. Çok çirkin falan diyorlardı.” K1*

Görüşmelerde de belirtildiği üzere engelli bireylerin engel durumuyla dalga geçme konusu toplumun bazı kesimlerinde mevcuttur. Başka bir ifadeyle içinde bulunulan toplumsal çevre, bireylerin tutum ve davranışlarını etkilemektedir. Sınıf içerisindeki öğrencilerin engelli öğrenciye yönelik olumsuz bir tavır takındığı belirtilmektedir. Bu durumun farklı öğrencilerin de engelli öğrenciye yönelik tavrını

etkilemesi söz konusudur. Olumsuz tutum ve davranışların azaltılması için eğitime ve topluma bir takım görevler düşmektedir. Engelli bireylerin yaşama hakkı, eğitim hakkı gibi tüm sosyal haklarına saygı gösterilmesi gerekliliği küçük yaştan itibaren aile ve eğitim kurumları aracılığıyla bireylere aktarılmalıdır. Ayrıca engelli bireylere yönelik olumsuz tutum ve davranışta bulunan kişi, olay şahitleri tarafından uyarılmalıdır. Nitekim uyarılan bireyin bu söylem ve davranışları tekrar etme durumu bu sayede azaltılabilecektir. Aile, eğitim kurumları ve toplumsal tepkiler sayesinde engelli bireylere yönelik olumsuz tutum ve davranışların önüne geçilebilecektir.

*“Benim ortaokulda engelli bir arkadaşım vardı. Herkesten daha sert daha hırçın olduğunu gözlemliyorduk. İşitme engelli bir arkadaşımızdı. Sürekli agresif bir haldeydi. Çünkü bizim söylediğimizi duymuyor, ne söylediğimizi bilmiyor. Eksikliğin onda şiddetle ortaya çıktığını düşünüyorum. Bu açıdan ona yardım edici davranışlar sergilememiz gerektiğini düşünüyorum. Toplumun herkesin işaret dilini öğrenmesi mümkün olmayabilir ama ailesinin öğretmenlerinin bu konuda yardımcı olması gerekir. K6*

Bu söylemde de görüldüğü üzere engelli bireylerin kendilerini duruma adapte edebilmeleri süreci zorlu işlemektedir. Bu süreçte engelli bireyler psikolojik sorunlar yaşayabilmekte hatta çevresine karşı sert bir tutum sergileyebilmektedir. Durumun yaradılıştan bu şekilde olduğu, anne ve babanın suçlu olduğu veya doktorlardan kaynaklandığı düşüncesi engelli bireyleri farklı olumsuz psikolojilere sürükleyebilmektedir. Olumsuz psikoloji evresinin önüne geçilebilmesi sürecinde ise aileye, öğretmenlere ve doktorlara bir takım görevler düşmektedir. Aile bireyleri evlilik aşamasında akrabalık ve kan uyumu sürecine dikkat etmelidir. Öğretmenler ise engelli psikolojisi hakkında bilgi edinerek engelli bireyin arkadaş ortamına katılımına yardımcı olmalıdır. Engellilik durumunun ortaya çıkmasında en büyük sorunlardan biri de yanlış tedaviden kaynaklanmaktadır. Doğum sırasında veya doğum sonrasında gerçekleştirilen yanlış tedavi engelliliğe sebep olabilmektedir. Bu açıdan tıp doktorlarının dikkatli olması gerekmektedir. Tedavi sırasında dikkatli davranmak ve şüphede kaldığı noktada yardım almaktan çekinmemek tıp doktorları için gerekli şartlar arasında yer almaktadır.

*“Ben hamilelik sırasında bir doktor hatası yüzünden bu hale gelmiş bir insanım. Anormal bakışım, çevrem ve ailemin dikkatini çekmiş. ‘Bu çocuk niye böyle bakıyor.’ Sonrasında psikiyatra götürdüler. Psikiyatr benim zihinsel engelli olduğumu söyledi.*

*Çünkü beynimi kontrol edemediğimi düşündü. Ben hala hastanelerden nefret ediyorum. Allah düşürmesin.” K8*

Görme kaybı yaşayan engelli bir bireyin öncelikle doğum sırasında doktor hatasından, sonrasında ise psikiyatri doktorunun kendisini zihinsel engelli zannettiğinden bahsetmektedir. Birey annesinin hamileliği sırasında doktorun hatası yüzünden görme kaybına uğradığını belirtmektedir. Doğum sonrasında ise bakışlarının ailesine farklı gelmesinden dolayı doktora götürüldüğünden ve bu doktorun kendisini zihinsel engelli olarak nitelendirdiğinden belirtmektedir. Bu noktada iki doktorunda yanlış tedavi ve teşhisi bu bireyin hastanelerden nefret etmesine sebebiyet vermiştir. Doğum sırasında ve sonrasında tıp doktorlarının dikkatli davranması gerekli görülmektedir.

*“(Engelli bireylere yardım) Bu durum bence ilkokul eğitiminden itibaren verilmesi gereken bir durumdur. Lisede, üniversitede yapılması gereken bir durum değildir. Çünkü çocukluktan gelen eğitim önemlidir. Yardım etmeye mecburiyetten değil de insanlıktan, içten gelen bir dürtüyle yapılması gerektiği taraftarıyım. Hani eğitimin bu şekilde olması gerektiğini düşünüyorum. Engellilere ayrı yol, engellilere ayrı eğitim, engellilere ayrı okul diyerek onları ayırma konumuna getirmeme taraftarıyım. Çünkü bizler nasılsak onlar da öyleler.” K14*

Engelli bireylerinde herkes gibi olduğu düşüncesi görüşmelerin büyük çoğunluğunda ifade edilen bir ifadedir. Özellikle “Hepimiz Birer Engelli Adayız” ifadesine çokça yer verilmiştir. Engelli bireylere yönelik davranışların ilkokuldan itibaren verilmesi gerekli görülmüştür. Bu sayede durumla ilgili farkındalık sağlanabileceği ve bireylerin bilinçlendirilebileceği aktarılmıştır.

ÖSYM'nin gerçekleştirdiği sınavlarda engelli bireyleri gözeterek çalışmalar yapması takdirle karşılanmaktadır. Bunun yanı sıra Kütahya Dumlupınar Üniversitesinde eğitimini sürdüren bireylerden de sınavlar konusunda olumlu tepkiler alınmaktadır.

*“Mesela ÖSYM (Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi) şu konuda duyarlıydı. Tebrikler gerçekten sosyal devlet anlayışı bence var. ÖSYM üç farklı alternatif sunuyordu bize merdiven çıkabiliyor musun? Veya işitme engelliysen cihazını alıp öyle giriyorsun. Görme engelliysen senin yazı boyutunu büyütüyorlar. Ben 14 puntoda sınava girdim.” K8*

Görme kaybı olan bir engelli birey sınav kağıdındaki yazım puntosunun öğretmeni tarafından görebileceği tarzda değiştirildiğini belirtmektedir. Ayrıca görme engelli bir birey sınav kağıdının bir görevli tarafından kendisine okunduğunu ve cevapların kendisi tarafından söylenip yine bu görevli tarafından yazıya geçirildiğini ifade etmektedir. Ayrıca engelin durumuna göre bu bireylere sınavlarda ek süre verilmesi değerli bir adım olarak görülmektedir. Kurumların ve üniversitelerin engelli bireylere yönelik atmış olduğu bu olumlu adımlar engelli bireyler, aileleri ve toplumsal çevresi açısından çok önemlidir.

Özel eğitim okullarının veya rehabilitasyon merkezlerinin sayısının az olmasının yanı sıra engelli öğrenciyi kabul eden okulların mimari yapısının da engelli öğrencilerin ihtiyaçlarına cevap vermekten çok uzak olduğu düşünülmektedir. Bundan dolayı birçok engelli öğrenci bu okullara erişim sağlayamamaktadır. Yapılan araştırmalar engelli bireylerin aldıkları eğitim seviyesi yükseldikçe özgüvenlerinin arttığını, aile bağımlılığının azaldığını, gönüllü ve resmi kuruluşlara güvenlerinin arttığını göstermektedir (Sarıkaya, 2011: 41). Bu nedenle engelli bireylerin eğitimi konusunda çalışmalar yapılması gerekli görülmektedir. Engelli bireylerin eğitim alanında yaşadıkları sorunda dünya çapında da benzerlik göstermektedir.

*"Yapılan araştırmalar sonucunda dünyanın her yerinde engellilerin büyük çoğunluğunun toplumun yoksul kesimlerinden geldiğini ve yoksulluk içinde yaşadıklarını göstermektedir. Eğitimdeki eksiklikte yoksullukla endeksli olarak ortaya çıkmaktadır. Engelli ailelerinin maddi sıkıntılarından dolayı engelli çocuklarını okula göndermeleri güçleşmektedir. Bu sorunların haricinde en önemli olan sorun ise ailelerin ve çevredeki insanların engellilere bakış açısından kaynaklanmaktadır. "* (Koca, 2010:5).

Engellilik oranının gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere nazaran daha fazla olduğu belirtilmektedir. Canan Koca'nın ifadeleri bu durumu desteklemektedir. Toplumun yoksul kesimlerinde engelli birey sayısının fazla olduğu aktarılmaktadır. Eğitim ve yoksulluğun ters orantılı olduğu düşünülmektedir. Eğitim üst seviyeye çıktıkça istihdam oranı artabilecek, istihdamın artması ise yoksulluğun azalmasını sağlayabilecektir. Yoksul bölgelerde yaşayan bireyler maddi sebeplerden dolayı çocuklarının eğitimini aksatabilmektedir. Eğitim yoksunluğu yoksulluğa, yoksulluk ise eğitimin azalmasına sebep olmaktadır. Bu şekilde döngü devam etmektedir.

Yoksulluk ve eğitim yoksunluğu engelli bireylerin hem eğitimden uzaklaşmasına hem de rehabilite olanağından geri kalmasına sebebiyet verebilmektedir. Engellilik durumu, yoksulluk ve eğitim birbirini etkileyen etmenler olarak görülebilmektedir.

Engelli bireylerin eğitiminin yanı sıra ailenin ve toplumsal çevrenin eğitimi de önem taşımaktadır. Ailelerin eğitimi ile birlikte engelliliği sebebiyet veren unsurların önlenmesi ve daha titiz hareket edilmesi sağlanacaktır. Toplumsal çevrenin eğitimi ise engelli bireyin dışlanma sorununu azaltacak ve toplumsal bütünleşme konusunda engelli bireylere yardımcı olacaktır. Bu noktada eğitimin geliştirilmesi engelliliğin önlenmesinde ve yaşanacak toplumsal sorunların çözümünde etkili bir yol olarak görülmektedir.

### **3.4. KÜTAHYA BELEDİYESİNİN ENGELLİLERE YÖNELİK ÇALIŞMALARI**

Kütahya ilinde belediyenin engelli bireylere yönelik çalışmaları çeşitli alanlarda incelenebilmektedir. Örneğin evde sağlık hizmetiyle, hastaneye ulaşma imkanı olmayan engelli bireylerin evinde tedavi edilmesi sağlık alanında atılmış önemli adımlardan biridir. Aynı zamanda, genel memur alımlarının yanı sıra belediyede ve yardımcı kurum, kuruluşlarda engelli çalışanlara yer vermek istihdam konusunda belediyelerin atabileceği adımlar olarak görülebilmektedir. Bazı binalarda veya yollarda engelli bireyler için rampa, asansör gibi hizmetler sunmak bir diğer önemli adım olabilmektedir. Bu noktadan bakıldığı zaman belediyelerin ve kurum, kuruluşların engelli bireylere yönelik çalışmaları önem kazanmaktadır.

Engelli bireyler ve toplumsal çevre ile yapılan görüşmelerde, Kütahya belediyesinin engelli bireylere yönelik çalışmalarının yetersiz olduğu belirtilmiştir.

*“(Belediyenin çalışmalarını) Yeterli bulmuyorum. Engellilere yönelik yürüyüş yerleri, sosyal etkinlikler, sosyal aktiviteler olmalıdır. Onların ulaşımı için, onların daha sağlıklı ve güvenli bir biçimde hareket edebilmeleri, hayatlarını sürdürebilmeleri için bazı durumlar yapılabilir.” K4*

Bu söylemde de belirtildiği üzere belediyenin ve kurum, kuruluşların engellilere yönelik daha fazla çalışma yapması gerekli görülmektedir. Engelli bireyler için yürüyüş yolları, çeşitli etkinlikler ve ulaşım konusunda çeşitli yatırımlar yapılabileceği fikri iletilmiştir.



*“Kütahya belediyesi bununla ilgili halk otobüslerinde, özellikle engelli vatandaşlarımız için oturma yerleri ayırmış bununla ilgili çalışma yapmış.” K15*

Kütahya belediyesinin otobüslerde engelli bireyler için yer ayırması toplum tarafından olumlu karşılanmaktadır. Ayrıca bazı bölgelerde yer almayan hissedilebilir zeminlerin her yere yapılması gerekliliği ifade edilmektedir. Belediyeye düşen bir başka görev ise binalarda ve kaldırımlarda engelli bireyler için %8 eğimi geçmeyen rampalar yaptırmak olarak düşünülmektedir.

Belediyenin engelli bireylere yönelik yapmış olduğu bazı çalışmalar engelli bireyler tarafından değerli bulunmuştur. Örneğin Kütahya Merkez’de Fatih Sultan Mehmet Bulvarı’nda bulunan alt geçitte merdivenlerin yanında engelli bireyler için asansör sistemi kurulması takdir toplamıştır. Engelli bireyler bu sistemin kendilerine çok yardımcı olduğunu ve bu tür çalışmaların arttırılması gerektiğini belirtmiştir. Belediyenin yapmış olduğu bazı çalışmalar olumlu bulunsa da bazı noktalarda ise eleştiride bulunulmuştur.

*“Belediyelerin bu konudaki (engellilik konusu) davranışlarının tamamen siyasi, tamamen propaganda amaçlı olduğunu düşünüyorum. Billboardlarda veya seçim çalışmalarında bu durum kullanılıyor. Fakat otobüslerin engelli bireyleri almasının, onlara göre yer temin edilmesinin de önemli bir adım olduğunu düşünüyorum. Burada yiğidi öldürüp hakkını yemeyelim.” K9*

Bu söylemde belediyelerin yapmış olduğu çalışmaların siyasi amaçlı, seçim odaklı olduğu belirtilmiştir. Belediyelerin seçim zamanı yaklaştığında engelli bireylerin hal ve hatırını sorduğunu, seçim sonrasında ise unuttukları görüşmelerde ileri sürülmüştür. Belediyelerin seçim amaçlı çalışmalar yapması hoş karşılanmasa da yine de bir takım çalışmalar yapması olumlu karşılanmıştır. Belediyelerin sadece belirli zamanlarda değil de her zaman engelli bireyleri düşünerek adımlar atması gerektiği ifade edilmiştir. Eğitim, sağlık, istihdam, ulaşım ve aktiviteler konusunda belediyelerin engelli bireyleri de göz önünde bulundurması gerekli görülmüştür.

Engelli bireyler STK’ların organizasyonları ile farklı illerde aktivitelere katılmaktadır. Spor faaliyetleri ve engelli bireylerin toplantıları bu aktivitelerin başında gelmektedir. Engelli bireyler STK’ların düzenlediği organizasyona katılırken belirli araçlara gereksinim duymaktadır. Ulaşım konusunda da bahsedildiği üzere belediye

engelli bireyler için dört tane otobüs temin etmiştir. Fakat bu otobüslerin kullanımında engelli bireylere izin verilmediği öne sürülmüştür.

*“Belediyemiz bize çok çalışma yapmıyor. Kaç sene oldu bu belediye geleli daha bir araç temin edemedik. Bir yere gidecek oluyoruz. Belediyeye yazı yazıyoruz, olumsuz, hiçbir yazımıza cevap vermedi.” K2*

Engelli bireylerin toplumla bütünleşmeleri konusunda sıkıntı yaşamamaları için bireylerin kullandığı her alana ulaşım sağlayabilmeleri gerekmektedir. Bu ulaşım alışverişlerde, eğlencelerde (konser, sinema vb.), eğitimde, ibadethanelerde ve her türlü ihtiyaçlarda kolaylıkla sağlanabilmelidir. Fakat ulaşım konusunda yaşanan her türlü sıkıntı engelli bireyin toplumsal ortamdaki uzaklaşmasına sebebiyet verebilmektedir. Engelli bireyler mimari yapılarda ve diğer ulaşım alanlarında belediyelerin kendilerine yardımcı olmadığını belirtmektedir.

*“Mesela şu Ali Paşa Camini ben her zaman örnek veririm. Her zamanda benim örneğim kalacaktır. Bu cami üç yıl kapandı. Hiçbir zaman bize gelip veya bize gelmesinler önemli değil, yolda gezen arkadaşlarımız var onlardan bir tanesini çevirselerdi. (Danışsalar.) Bir gittim tuvaleti dar. Benim araba akülü sandalyelerin en küçüğü, en standardı. Girmedi. Yerel yönetimler bir şey yaparken bizlere sormak ağır mı geliyor yoksa onların prosedürlerine mi uymuyor? Yapılacak olan mimari bozulacak diye bize bir şey sormuyorlar, danışmıyorlar.” K7*

Toplumun kullanımına açık binaların yapımında engelli bireylerin düşünülmemesi bu konuda sorun teşkil etmektedir. Belediye, valilik, hastane, cami, okul gibi binaların düzenlenmesi ve yapımında engelli bireyler düşünülmalıdır. Bu binaların girişinde rampaların olması, bina çevresinde hissedilebilir zemin olması veya bina içerisinde asansörlerin olması, kapıların geniş olması gibi durumlarla engelli bireylerin bu binaları rahatça kullanabilmesini sağlayacaktır.

*“Yerel yönetimlerin istediği engelliler eve kapansa da dışarı çıkmasa. Ben bunları biliyorum, anlıyorum. Konuşmalarından, hareketlerinden, yaptıkları işlerden... Yani bizim sokağa çıkmamız, yürümemiz, ‘kaldırım yarım santim daha küçük olsun’ dememiz onları rahatsız ediyor. Biz farkındayız.” K3*

Engelli bireylerin aktardığı düşünceye göre; belediyeye ve ilgili kurum, kuruluşlara engelli bireyler için yapılacak düzenlemelerin külfet olarak görüldüğü

düşünülmektedir. Yerel yönetimlerin külfet olarak gördükleri bu durumlardan kurtulmak istedikleri belirtilmektedir. Bu amaçla engelli bireylerin toplumsal yaşama katılmasının istenmediği ifade edilmektedir. Engelli bireyler yerel yönetimlerin bu tavırlarını; konuşmalardan, hareketlerden ve yapılan işlerden anladıklarını söylemektedir. Bu söylemlerden hareketle belediyelerin bu olası davranışları engelli bireylerin toplumla bütünleşmeleri önünde sorun teşkil etmektedir.

### **3.5. KÜTAHYA İLİNDE ENGELLİLER İÇİN SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ÇALIŞMALARI**

Kütahya ilinde engelli bireylere yönelik çalışmalar yapan çeşitli Sivil Toplum Kuruluşları (STK) yer almaktadır. Bu STK'lar engelli bireylerin ihtiyaçları konusunda toplumu ve gerekli kurum, kuruluşları bilgilendirme görevi üstlenmektedir. STK'lar engellilere yönelik yaptığı çalışmalarla engelli bireylerin sesini gerekli mercilere duyurmayı hedeflemektedir. Ayrıca STK'lar engelli bireyler için yapılan yardımları engelli bireylere ulaştırmaktadır. Örneğin Altı Nokta Derneği görme engelli bireylere baston temin etmektedir. Diğer STK'lar da engelli bireylere destekte bulunmaktadır.

Kütahya ilinde STK'lar engelli bireylerin ihtiyaç ve sorunlarına cevap vermek amacıyla çalışmalar yapmaktadır. Kütahya ilinde engelli bireylere özel STK'lar; Kütahya Sakatlar Derneği, Altı Nokta Körler Derneği, Beyazay Derneği, Otizm Derneği, Harp Malulü Gaziler Derneği (Muharip Gaziler Derneği) ve DPÜ Engelli Öğrenci Birimi'dir. Bu STK'lar belirli günlerde (örneğin 3 Aralık Dünya Engelliler Gününde) belirli etkinlikler düzenlemektedir. Görüşmelerde elde edilen bilgiye göre özel günlerde bu STK'lar Kütahya Valiliğinin önünde toplanarak sunum ve etkinlikler yapmaktadır.

Yapılan görüşmelerde STK'lar hakkında bilgiler edinilmiştir. Görüşme yapılan bireylerden bir kısmı Kütahya'da engelli bireylere yönelik hiçbir STK veya STK etkinliği duymadığını belirtmiştir. Bu durumla birlikte STK'ların nitelikli çalışmalar yapmadığı veya yapılan çalışmaların iyi şekilde duyurulmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu açıdan STK'ların çalışmalarını ve duyurularını geliştirmeleri gerekli görülmektedir.

*“(STK çalışmalarını) Çok yetersiz buluyorum. Hatta engelliliğe dair STK ile hiç karşılaşmadım. Ama bu Toplum Gönüllüleri Vakfı'nın Sera'da (Alışveriş Merkezi) yapmış olduğu 1-2 etkinliği vardı. Ama bu senede bir defa falandır. Ama bu bence çok*

*az. Bazı illerde onlar için özel günler, bireyleri toplayıp eğlenceli aktiviteler yapılıyor. Bu tarz şeylerin Kütahya'da yapıldığını hiç görmedim bence kesinlikle yapılması gerekiyor.” K13*

Engelli bireylere yönelik STK'ların çeşitli çalışmalar yapması gerekli görülmektedir. Kütahya'da yaşayan bireyler STK'ların çalışmalarının yetersiz olduğunu düşünmektedir.

*“STK'ları ben açıkçası Kütahya'da hiç duymadım diyebilirim. O yüzden etkili olduklarını düşünmüyorum. Hatta olabildiğince zayıf olduklarını düşünüyorum. Daha da güçlenmeleri gerekir.” K14*

STK'lar toplumda yer alan dezavantajlı gruplara yardımcı olabilmek ve onların seslerini duyurabilmelerini sağlamak amacıyla önemlidir. Kütahya'da ise engelli bireylere yönelik çalışmalar yapan STK'ların topluma etkisinin az olduğu belirlenmiştir. STK'lar engelli bireylere tekerlekli sandalye, akülü sandalye, baston gibi yardımlarda bulunsa da toplumu bilinçlendirme konusunda eksik kaldığı düşünülmektedir.

*“STK'lar illaki bir şeyler yapıyordur ama ben bizzat şahit olmadım. Konuyla ilgili bir habere de denk gelmedim ne yazık ki.” K5*

Söylemde de ifade edildiği üzere STK'ların yaptığı çalışmalar hakkında toplumun bilgisi bulunmamaktadır. STK'lar medyayı daha aktif kullanarak çalışmalarını daha iyi şekilde topluma iletme yoluna gitmesi gereklidir. Bu amaçla yerel gazeteler, yerel televizyon kanalları veya broşürler kullanılabilir. Toplumun bu şekilde bilgilendirilmesi STK'lara ve engelli bireylere maddi ve manevi yardımları arttıracaktır.

*“Kütahya'da iki kuruluş biliyorum. Bunlar Sakatlar Derneği ve Altı Nokta Körler Derneği. Bunların belirli çalışmalar yaptığını duymuştum. Görme engellilerin bastonlarını temin etmesi bakımından Altı Nokta Körler Derneğinin çalışmaları var. Bunları ücretsiz dağıttığını biliyorum. Ayrıca sakatlar derneğinde şahit oldum. Sportif aktiviteler (engelli bireylerin) sosyalleşmeleri açısından önemli.” K6*

STK'lar engelli bireylere yönelik belirli çalışmalar yapmaktadır. Kütahya Sakatlar Derneği engelli bireylere tekerlekli sandalye, akülü sandalye ve çeşitli yardımlarda bulunmaktadır. Ayrıca engelli bireylerin basketbol oynayabilmesi için

antrenmanlar düzenlenmektedir. Kütahya Sakatlar Derneğinin en önemli projelerinden biri olan “Dışarıda Hayat Projesi” engelli bireylerin toplumsal bütünleşmeleri açısından önem taşımaktadır.

Kütahya Dumlupınar Üniversitesinde yer alan Engelli Öğrenci Birimi Türkiye’de engellilik konusunda ilk erişilebilirlik belgesi alan kurum niteliği taşımaktadır. Engelli Öğrenci Birimi, engelli öğrencilere sosyal ve kültürel destek vermek, engelli öğrencilerin ihtiyaçlarına çözüm üretmek, kampüs içerisinde ulaşılabilirliği sağlamak gibi önemli görevler üstlenmektedir. SOYADT (Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Topluluğu) ile Engelli Öğrenci Birimi işbirliği içerisinde faaliyetlerde bulunmaktadır. Engelli öğrencilerin kampüs içerisinde, sınıfta, kütüphanede, yemekhanede ve diğer yerlerde karşılaşacağı her türlü sorunda Engelli Öğrenci Birimi desteğini sunmaktadır.

Beyazay Derneği engellilere yönelik çalışmalar yapan bir başka STK’dır. Beyazay Derneği Türkiye’de ilk defa görme engelliler için bilgisayar laboratuvarı kurması bakımından değerlidir. Ayrıca dernek görme engelli bireyler için “Karanlıktan Aydınlığa Adım” adında kaset dergi çıkarmıştır. 2007 yılına kadar görme engelliler için çalışmalar yapan dernek bu yıldan itibaren Türkiye Beyazay Derneği adıyla tüm engellilik türlerine yönelik çalışmalar yapmaktadır. Kütahya ilinde de faaliyetlerini sürdüren dernek engelli bireylerin yaşam kalitelerini yükseltmeyi hedeflemektedir.

Altı Nokta Körler Derneği görme engelli bireylere yönelik çalışmalar yapmaktadır. Altı Nokta ismi görme engelli bireylerin okumak için kullandığı kodlama dilinden gelmektedir. Bu kodlama dilinde altı tane nokta bulunmaktadır. Bu nokta kabartılarına göre görme engelli bireylerin belirli yazıları okuması sağlamaktadır. Dernek görme engelliliğe sebep olan faktörleri bulup ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda engelli bireylere yönelik ayrımcılıkla mücadele ve engelli bireylerin topluma kazandırılması için çalışmalar yapmaktadır. Dernek görme engelli bireylere baston tedarik etmek, Braille (6 noktadan oluşan görme engelliler için alfabe) alfabesini yaygınlaştırmak ve toplumu bilinçlendirmek gibi amaçlara sahiptir.

Kütahya ilinde bulunan STK’lar engelliliğin türüne göre çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır. Faaliyetler bazı STK’ların özelinde olsa da 3 Aralık Dünya Engelliler Günü gibi genel etkinlikleri tüm STK’lar birlikte yürütmektedir. STK’ların ortaya

koyduğu çalışmalar engelli bireyler için değerli görülmektedir. Ancak STK'ların faaliyetleri ve çalışmaları toplumun çoğunluğu tarafından bilinmemektedir. Bu sonuca yapılan görüşmeler neticesinde ulaşılmaktadır. STK'ların yaptıkları çalışmalar hakkında toplumu bilgilendirmesi ve engelli bireyler konusunda farkındalık oluşturması gerekmektedir.

### 3.6. ENGELLİ BİREYLERİN TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME SORUNU

Sınıf, ırk, etnisite, din, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim, engellilik gibi nedenlerle toplumsal olarak dezavantajlı hale gelen grupların sosyal dışlanmaya uğrama olasılıkları daha fazla olmaktadır. Sosyal dışlanma kavramını 1974 yılında ilk kez kullanan Rene Lenoir'da sosyal dışlanmışlara yaşlıları, tek ebeveynli aileleri, uyuşturucu kullananları, suçluları, işsizlik sigortası kapsamına girmemiş olan işsizleri, zihinsel ve bedensel engellileri dahil etmektedir. Konumuz açısından bakıldığında engelli bireylerin toplumsal yaşamda dışlanma sorunuyla karşılaştığı ve toplumsal bütünleşme sorunları yaşadıkları ortaya çıkmaktadır. Tüm sosyal dışlanmaya uğrayan gruplarda olduğu gibi engellilerde de, gençlerin söz konusu dışlanmaya bağlı olumsuzlukları yaşamaları olasılığı, bu olumsuzlukları telafi edebilecek araçlardan çoğu zaman yoksun olmaları nedeniyle diğer yaş gruplarına kıyasla yüksektir (Köten ve Erdoğan, 2014: 23). Yaş olarak daha küçük olan engelli bireylerin toplumsal dışlanma sorunundan daha fazla etkilendikleri belirtilmektedir.

Engelli bireylerin toplumsal yaşamda dışlanma sorunuyla karşı karşıya kaldıklarını belirtmektedir. Ayrıca diğer görüşmelerde de belirtildiği üzere engelli bireyler toplumsal bütünleşme sürecinde sorunlar yaşamaktadır. Engelli bireylerin sosyal dışlanma ve toplumsal bütünleşme sorunu yaşadıkları çeşitli söylemlerle aktarılmaktadır.

*“Bakışlar etkili olabiliyor. İlk tepki, ilk görüşte acıyarak bakma. Ah canım Allah şifanı versin pekte gençmiş diyorlar. Allah şifasını verecek bir şey yok. Olan olmuş tamam şifa olabilir buna amenna, iyi niyetli söylüyor ama bu dokunabiliyor.” K7*

Engelli bireyler ve eğitimciler engelli bireylere yönelik bakışların engelli bireyleri olumsuz etkilediğini belirtmektedir. Bireyler, engelli bireyle karşılaştığında hiçbir söz kullanmasalar bile acıyarak bakmaları engelli bireylerin kendilerini kötü hissetmelerine sebep olabilmektedir. Engelli bireylerin belirli konularda hassas oldukları

söylenmektedir. Örneğin bakışlar veya söylemler bireylere normal gelse de engelli bireyler bu bakış ve söylemlerden olumsuz etkilenebilmektedir. Bu nedenle engelli bireylerle iletişime geçilirken daha hassas davranılması gerekli görülmektedir.

*“Belediyenin ve halkın bu konuda (Engelli bireyler konusunda) çok fazla yeterli bilgi düzeyine sahip olduğunu düşünmüyorum. Engelli gördüğümüzde yardımlaşmadan ziyade daha çok acıyarak bakış görüyorum halkımızda.” K4*

Toplum içerisindeki bireyler, engelli bireyle karşılaştığında yardıma bulunabilmekte fakat bahsedildiği üzere bakışlar ve söylemler engelli bireylerin kırılganlığına sebebiyet verebilmektedir. Engelli bireyler bakışların kendilerini çok olumsuz etkilediğini belirtmektedir.

*“Evet, (engelli bireylerin dışlandıklarını) düşünüyorum örneğin engelli bir çocuk veya kişiyi gördüğümüz zaman ona saatlerce dik dik bakmanın onu aşağılayıp yerin dibine sokmak olduğunu düşünüyorum. Hatta şahitte oluyorum. Bu yüzden onların bizim toplumumuzda yaşadığını, bizimde her an engelli duruma geçebileceğimizin farkına varıp onları da kabullenmemiz gerekiyor.” K5*

Görüşmelerde çoğunlukla “Bizde birer engelli adayız” cümlesi geçmektedir. Bireyler engelli bireylerinde yaşamaya, toplum içine çıkmaya ve her türlü ihtiyaçlarını sıkıntı yaşamadan karşılayabilmeye haklarının olduğunu belirtmektedir. Bireylerin çeşitli ortamlarda engelli bireylerle karşılaştığında anormal bir durumla karşılaşmış gibi bakmaları engelli bireylerin topluma yönelik düşüncelerini zedeleyebilmektedir. Örneğin konsere giden bir engelli bireye bakışlar veya söylemler engelli bireyin zihninde yer etmekte ve bir daha konsere gitmeme gibi sonuçlar doğurabilmektedir. Bu ve daha farklı durumlar engelli bireylerin toplumdan uzaklaşmasına ve eve kapanma denilen asosyallik haline dönüşebilmektedir. Bireylerin, engelli bireylerle karşılaştığında tutum ve davranışlarına dikkat ederek engelli bireylerin olumsuz etkilenmesinin önüne geçmesi gerekli görülmektedir.

*“İnsan toplumda yaşayan bir varlık olduğu için onların sosyal hayatta bir rolleri var. Örneğin geçen rastladığımız bir ablamız kütüphanede çalışıyormuş; onun için asansör kullanımı, okula gidip gelirken otobüs kullanımı, engelli aracıyla kullandığı yerler; ona göre düzenlenmeli ve toplumsal olarak onları dışlamadan hayata katılmalarını sağlamamız önemlidir.” K6*

Engelli bireylerin eğitim, ulaşım, istihdam, sağlık gibi alanlarda karşılaştıkları sorunların engelli bireylerin toplumla bütünleşmelerinin önüne geçtiği konusuna değinilmektedir. Bu sorunların sadece eğitim, ulaşım vb. alanları ilgilendirdiği düşünülebilmektedir. Fakat bu sorunlar arka planda engelli bireylerin toplumsal yaşama katılmalarını olumsuz etkileyebilmektedir. Eğitim, sağlık, istihdam, ulaşım gibi alanlarda engelli bireylerin karşılaştığı sorunlar arka planda engelli bireylerin toplumla bütünleşmelerinin önüne geçmektedir.

*“Evet, dışlandıklarını düşünüyorum en basitinden bir alışveriş merkezinde veya alışveriş merkezine giderken yürüyen merdivenlerde onlar için bir alan yok. Sadece bir asansör var, asansör müsaitse bir üst kata çıkabiliyorlar. Veya bir otobüs; gerçekten otobüslerimiz çok dolu oluyor hani bir engelli gireceği zaman yer bulamayabiliyor, hayatımızı engellilere yönelik olarak şekillendirdiğimizi düşünmüyorum.” K14*

Yaşam ortamlarının engelli bireyler için uygun olmadığı çeşitli söylemlerde yer almaktadır. Alışveriş merkezleri, asansörler, otobüsler, restoranlar ve her türlü sosyalleşme ortamlarında engelli bireylerin belirli sorunlarla karşılaştığı belirtilmektedir. Toplumsal alanların engelli bireyler düşünülerek şekillendirilmesi gerekli görülmektedir.

*“Toplumda birtakım insanlar hayata birtakım engellerle geliyorlar, onlar bunu seçmedi. Nasıl coğrafyayı seçemiyorsak, anne babamızı seçemiyorsak; vücudumuzda doğuştan ya da sonradan meydana gelen olayları biz tayin edemiyoruz. Başımıza her an böyle şeyler gelebilir. Hepimiz birer engelli adayız. Allah gönül engeli vermesin.” K5*

*“Düşünsenize bir kolunuz kırılrsa bile hani o kolunuzun kırıldığı hissi size engel olarak karşınıza çıkıyor. Toplumda da bu yapamadığınız şey sizi duygusal olarak etkilemekte, toplumsal olarak engelli bireylere yapılan yanlış davranış onların kalplerinde bir sızı bıraktığını düşünüyorum. Çocukluğundan beri yaşadıkları şeylerin travmalara neden olduğunu düşünüyorum. Bu yüzden toplumsal olarak onlara yapılan yanlış davranışlar, onların bize karşı tavır almalarına neden oluyor olabilir.” K6*

Engelli bireylere yönelik yapılan her türlü olumsuz davranışların, engelli bireyleri duygusal ve psikolojik olarak olumsuz etkilediği belirtilmektedir. Bireyler engellilik durumunun engelli bireyler tarafından seçilmediğini ve engellilik durumunu anlayışlı karşılamamız gerektiğini belirtmektedir. Engelli bireylere yönelik olumsuz tutum ve davranışların, engelli bireylerin topluma karşı tavır almalarına sebep olduğu



ifade edilmektedir. Topluma karşı tavır alan engelli bireyler toplumsal yaşama katılmaktan vazgeçme ve eve kapanma denilen hala girebilmektedir.

Engelli bireylerin toplumsal kabulü durumu da olaya farklı bir bakış olarak değerlendirilebilmektedir. Engelli bireylerin TÜİK verilerine göre evlilik oranına bakıldığı zaman %34.41'inin hiç evlenmemiş olduğu belirtilmektedir. Bu veri engelli bireylerin yetiştiren aileye bağımlılığı veya evlilik için kabul edilmemeleri gibi iki sonuç ortaya çıkarmaktadır. Toplumun engelli bireyleri arkadaş veya arkadaş ötesi ilişkilerde ne derece kabul ettiği çeşitli araştırmalarla ortaya konulmaktadır. Bireylerin %96.7 si engelli bir bireyle arkadaşlık kurabileceğini belirtmektedir. Bu sonuç toplumda yaşayan bireylerin, engelli bireylerle arkadaşlık kurma konusunda hiçbir sorun görmedikleri olarak değerlendirilebilmektedir. Fakat aynı bireylere, engelli bireylerle arkadaşlık ötesi durum (sevgililik) veya evlenme konusu iletildiğinde %43.3'ü bunu kabul edebileceklerini belirtmektedir. Bireyler, engelli bir bireyle arkadaşlığı çoğunlukla kabul ederken konu sevgililik veya evlenme durumuna geldiğinde ise bireylerin çoğunluğu olumsuz yanıt vermektedir (Gencer, 2016: 26). Engelli bireylerin toplum tarafından kabul edilebilirliği ilişkinin boyutuna göre değişiklik göstermektedir.

### **3.7. ENGELLİ BİREYLERİN DIŞLANMASINDA TOPLUMSAL ÇEVRENİN ETKİSİ**

Engelli bireyler günlük yaşamda; eğitim, istihdam, sağlık, ulaşım gibi alanlarda sorunlar yaşamaktadır. Literatürdeki çalışmalar ve elde ettiğimiz veriler bu sonucu ortaya koymaktadır. Yine benzer verilerde engelli bireylerin toplum içerisinde dışlanma, ötekileştirilme, hor görülme, küçük düşürülme gibi olumsuz tutum ve davranışlara maruz kaldığı belirtilmektedir. Engelli bireylere yönelik bu olumsuz tutum ve davranışlar, engelli bireylerin toplumsal bütünleşme sürecini olumsuz etkilemektedir. Bireylerin bu olumsuz algıyı, bireyin içinde yaşadığı toplumsal çevreden edindiği belirtilmektedir. Yani bireylerin tutum ve davranışları üzerinde toplumun önemli etkisi bulunmaktadır. Bu noktada konunun engelli bireylerin toplumsal bütünleşmeleri üzerinden değerlendirilmesi önem kazanmaktadır.

Toplumun engelli bireye yönelik farklı söylem ve davranış kalıpları olduğu düşünülmektedir. Bu kalıplar toplum içerisinde bireyden bireye aktarılabilir. Nitekim bireyler tutum ve davranışlarında toplumsal çevrenin tepkisini gözeterek o

davranışı uygulamakta veya o davranıştan kaçınmaktadır. En basit örnekle şu şekilde ifade edilebilmektedir. Bir çocuk elini sobaya yaklaştırdığında ailesi tarafından olumsuz bir tepkiyle karşılaşır ve sonraki süreçte bu eylemin zararlı olduğunu öğrenir. Çocuk tepki gördüğü için bu eylemin zararlı olduğu ve yapılmaması gerektiği fikrini edinir. Tıpkı bu örnekte olduğu gibi bireyler toplumsal yaşamda karşılaştıkları olumlu ve olumsuz tepkilerle davranışlarını uygulama veya o davranıştan kaçınma ayrımını yapmaktadır. Bu noktada bireylerin davranışları üzerinde toplumun etkisi görülmektedir. Başka bir ifadeyle; söylem, tutum ve davranışlarımız üzerinde mevcut toplumsal çevrenin etkisi bulunmaktadır. Engelli bireylere yönelik tutum ve davranışlarımızda da toplumsal çevrenin etkili olduğu düşünülmektedir.

*“Ben engelli bireye kötü davranmam. Davranan birini gördüğümde de engel olmaya çalışırım. Yani o kişiye karşı (kötü davranan kişiye) bende kötü davranırım. İnsanlar nasıl yetişirse öyle davranıyor.” M1*

Engelli bireylere yönelik olumsuz tutum ve davranışlar toplumun duruma tepki göstermesiyle azaltılabilecektir. Söylemde yer aldığı üzere birey, engelli bireye kötü davranan birini gördüğünde bu olaya tepki göstereceğini belirtmektedir. Birey bu hareketiyle hem o ortamda bulunan kişileri etkileyebileceği gibi hem de kendi toplumsal çevresindeki kişileri etkileyebilecektir. Örneğin bu birey tutum ve davranışlarını kendi çocuğuna da aktararak çocuğunun engelli bireylere yönelik tutum ve davranışlarına etki edebilecektir. Toplumsallaşmanın başladığı ilk yer olan aile kurumunda bu bireyler kendi çocuklarına da bu tarz tutum ve davranışları aktarabilecektir. Lakin engelli bireye olumsuz söylem, tutum ve davranışlarda bulunan bireyler ise hem sosyal çevresine hem de aile bireyelerine olumsuz örnek olacaktır. Alışkanlıklar ve yaşam alanının daima birbirini etkilediği sonucundan hareketle toplumsal çevre; söylem, tutum ve davranışların olumlu veya olumsuz olarak aktarılmasına sebep olmaktadır.

Toplumsal çevrenin tutum ve davranış yapısının birey tarafından ilk olarak ailede başladığı söylenebilmektedir. Bu nedenle çocukluktan itibaren tutum ve davranışların öğrenildiği ifade edilebilmektedir. Görüşmelerde de bireyler bu noktaya dikkat çekmiş ve engelli bireylere yönelik tutum ve davranışların ilk olarak ailede öğrenildiğini belirtmişlerdir.

*“Sonuçta çocuklar kendi çevresindeki veya kendi ailesindeki hangi hareketleri görürse büyüyünce de ona benzer. Ya da tamamen anne babayı örnek alarak yetişmiş bir birey oluyor. Bu yüzden de (ailenin davranışları) çok etkilidir. Hatta ben küçükken okulda bile bir şey olduğunda kaza geçiren veya eli kırılmış bir arkadaşım olduğunda annem ‘Yardımcı ol’, ‘Bir ihtiyacı var mı? Sor.’ diye teşvik edici konuşuyordu. Eğer mesela zamanında ben ailemden bu kadar iyimserlik almasaydım şimdi bende belki diğer insanların söylediği, konuştuğu gibi duyarsız bir birey olabilirdim.” K13*

Çocuklar bir eylemde bulunurken ailesinin tepkisine dikkat etmektedir. Örneğin çocuk aşırı yağlı gıdaları sürekli tüketiyorsa ve ailesinden bir tepki görmüyorsa bu gıdaları tüketmeye devam edecektir. Veya her akşam ailesiyle birlikte zararlı içecekleri tüketme alışkanlığı edinmiş bir çocuk yaşı ilerlediğinde de bu alışkanlıkları sürdürme eğilimi gösterebilmektedir.

*“Zihinsel engelli çocuk diğer çocuğu salıncaktan indirmiş. Küçük kızın (indirilen çocuğun) annesi gelip kızmış engelli çocuğa. Onu görünce (engelli çocuğun) babası gelip çocuğu tutmuş. Biz görüyoruz karşıdan. Kadın bağırdı. ‘Beyinden özürlü mü senin çocuğun?’ diye, böyle hakaret eder gibi. Küçük çocukta (kız çocuğu) bunu alıyor, kapıyor.(öğreniyor) Diğer çocuğu gördüğünde ‘A bu beyinden özürlü çocuk’ diyor. Küçük çocuk bilmez ama ailesinden onu kaptı. Doğru veya yanlış yargısı yok o çocuğun, onun doğru olduğuna inanıyor çünkü annesi yapıyor.” K15*

Özellikle çocuklar ailesinin ve toplumsal çevrenin davranışlarını benimseme eğilimi gösterebilmektedir. Anne, baba veya öğretmenler gibi büyük bireylerin davranışları çocuklara örnek olabilmektedir. Bu nedenle ailenin ve toplumsal çevrenin çocukların yanında olumsuz tutum ve davranışlardan kaçınması gerekli görülmektedir. Engelli bireylere yönelik tabirlerde değinildiği üzere kör, topal, sağır gibi olumsuz tabirlerin kullanılması çocukların olumsuz etkilenmesine ve engelli bireyleri “anormal” olarak kodlayarak dışlamasına sebebiyet verebilmektedir.

*“Engellilik durumunu, bu gayet normal bir durum, Allah vergisi doğuştan gelen bir yeti olarak çocuğunu yetiştirirse; bu gayet normal, sıradan, senin benim gibi bir insan olarak algılanabilir. Ama çocuk o ‘sakat’ gibi durumlarla yetiştirilirse sorun teşkil edebilir. Bu tamamen yetiştirme tarzıyla, anne babanın eğitimiyle ilgili olduğunu düşünüyorum.” K4*

Engelli bireyler ve toplumsal çevre üzerinde durulan bu bölümde bireyler toplumsal çevrenin engelli bireylere yönelik tutum ve davranışlarda etkisi olduğunu belirtmektedir. Toplumsal çevrenin etkisi üzerinde durulurken bireyler çocukluktan itibaren davranışların öğrenildiğini belirtmektedir. Bu nedenle çocuğun gelişim sürecinde ailenin etkisinin büyük olduğunu ileri sürmektedir.

*“Daha çok taklit üzerine öğrenme olduğu için, şimdi ailede bir anne, baba ne yaparsa, (çocuk) onu görerek yetiştiği için ister istemez onların davranış kalıplarına göre şekilleniyor. Sonra belirli bir olgunluğa geçtikten sonra o davranış kalıplarının üzerine belirli davranışlar ekleyebildiği için ben o eğitimin çok önemli olduğunu düşünüyorum.”*  
K8

Engelli bireylere yönelik tutum ve davranışların toplumsal çevreden etkilendiği görüşü bireyler tarafından aktarılmaktadır. Sadece çocuklukta değil ileriki yaşlarda da tutum ve davranışlar öğrenilebilmektedir. Örneğin bir bireyin arkadaş çevresinin çoğunluğu sporla ilgileniyorsa bu bireyde spora ilgi duymaya başlayabilmektedir. Aynı şekilde arkadaş çevresinin kötü alışkanlıkları varsa bireyde ileriki süreçte bu alışkanlıkları edinebilmektedir. Toplum içerisinde yaşayan bireylerin birbirlerinin tutum ve davranışlarını sürekli etkiledikleri düşünülmektedir. Toplumlarda kendilerine ait alışkanlıklara sahiptir. Farklı bir şehre veya ülkeye göç eden bir birey zaman içerisinde o ortamın alışkanlıklarını içselleştirip uygulamaya başlayabilmektedir.

*“İnsanlar birbirini etkiler, üzüm üzüme baka baka kararır.”* K5

Bireylerin engelli bireylere yönelik tutum ve davranışlarının, diğer bireylerin engelli bireylere yönelik tutum ve davranışlarını etkilediği düşünülmektedir. Bu söylemde bir STK başkanının “Üzüm üzüme baka baka kararır.” atasözünü kullanması, toplumsal çevrenin bireylere etkisini açıklamak için önemlidir. Bu atasözünde birbirleriyle sürekli iletişimde veya aynı ortamda bulunan bireylerin huylarının birbirini etkileyeceği mesajı verilmektedir. Burada huy kelimesi alışkanlıkları ifade etmektedir.

Toplumsal çevre üzerinden değerlendirdiğimiz engelli bireylere yönelik tutum ve davranışlarda belirli konulara dikkat edilmesi gerekmektedir. Tutum ve davranışların, değişken ve öğrenilebilir olduğunun farkına varılarak engelli bireylere yönelik olumlu tutum ve davranışlar sergilememiz önem taşımaktadır. Bu sayede engelli bireylerin

toplumsal dışlanma probleminin azaltılmasında ve toplumsal bütünleşmeleri konusunda değerli bir adım atılabilecektir.



## SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmada engelli bireylerin toplumsal yaşamda karşılaştıkları çeşitli sorunlara değinilmektedir. Engelli bireylerin toplumsal yaşamda; dışlanma, ötekileştirilme, küçümsenme gibi sorunların yanı sıra eğitim, istihdam, ulaşım, sağlık gibi alanlarda da sorunlar yaşadığı ortaya konulmaktadır. Kütahya’da yaşayan bireylerin, engelli bireylerin yaşadıkları bu sorunlar hakkında bilgi, görüş ve deneyimlerini almak amacıyla engelli bireylerle görüşmeler yapılmıştır. Bu amaçla Kütahya’da yaşayan on beş birey ile görüşme sağlanmıştır. Görüşmeler sonucunda veriler elde edilip değerlendirilmiştir.

Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Birliği (AB) verilerine göre Dünya üzerindeki nüfusun %15’e yakını, Türkiye’de ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre nüfusun %12.29’u engelli bireylerden oluşmaktadır. Bu kurumlara göre engelli bireylerin sayısı gün geçtikçe artış göstermektedir. Bu artışın tersine çevrilebilmesi için engellilik sebepleri arasında gösterilen; doğuştan, doğum sırasında ve doğum sonrasında engellilik sebeplerine dikkat çekilmektedir. Engelliliğe sebep olan çeşitli durumlara karşı önlem alınarak, engellilik oranının azaltılabileceği sonucuna varılmaktadır.

Toplumsal yaşamda engelli bireylere yönelik çeşitli tabirler kullanılmaktadır. Engelli, sakat, özürlü, kısıtlı gibi bu tabirler arasında yer almaktadır. Literatürde ve günlük yaşamda hangi tabirin kullanılacağına dair fikir birliğine varılamamaktadır. Görüşmelerde elde edilen verilere göre katılımcıların büyük çoğunluğu “engelli” tabirinin kullanımını uygun bulmaktadır. Sebep olarak ise; diğer tabirlerin engelli bireyleri dışlayıcı, aşağılayıcı ve küçük düşürücü olduğu belirtilmektedir. Engellilik durumunu karşılayan bazı tabirlerin köy ve kasabalarda lakap olarak kullanıldığı ve bu durumun engelli bireyleri ve engelli bireylerin yakın çevresini küçük düşürebileceği aktarılmaktadır. “Kör M...”, “Topal H...”, “Sağır K...’ın Oğlu” gibi ifadelerin engelli bireyleri ve bu bireylerin yakın çevresini rahatsız edebilmektedir. Bu noktada kullanılan tabirin doğru seçimi önem kazanmaktadır. Elde edilen veriler doğrultusunda “Engelli” tabirinin kullanımının daha uygun olduğu görülmektedir.

Türkiye’de engelli bireylerin; ulaşım, sağlık, istihdam, eğitim gibi alanlarda sorunlar yaşadığı belirtilmektedir. Benzer sorunların Kütahya ilinde de yaşandığı ortaya konulmaktadır. Ulaşım alanında; kaldırımlarda hissedilebilir zeminlerin olmaması,

gerekli yerlere rampa konulmaması, toplu taşıma araçlarına engelli bireylerin çeşitli mazeretlerle alınmaması, ibadethanelere erişimde yaşanan sorunlar, asansörlerin engelli bireylere uygun olmaması gibi sorunlar yaşanmaktadır. İstihdam alanında ise engelli bireylerin işe alınmadığı veya alınırken güçlük çıkarıldığı aktarılmaktadır. Engelli bir bireyin: “...engelliye işe alırken bile en sağlamını almaya çalışıyorlar...” ifadesi bu durumu özetlemektedir. Öğrencilerle yapılan görüşmelerde engelli bireylerin eğitim alanında birtakım sorunla karşılaştıkları ifade edilmektedir. Dersliklerin engelli bireylere uygun olmaması, binalara girişte rampa bulunmaması veya rampanın dik yapılması, binalarda asansör olmaması engelli bireylerin eğitim alanlarına ulaşımında yaşadıkları sorunlara karşılık gelmektedir. Toplumsal anlamda ise bazı eğitim kurumlarında engelli bireylere yönelik olumsuz tavırlar sergilendiği ve engelli bireylerin dışlandığı sonucuna varılmaktadır.

Engelli bireylere yönelik geçmişte çeşitli çalışmalar yapılmış ve günümüzde de bu çalışmalar sürdürülmektedir. Görüşmelerde katılımcılar; devletin, belediyelerin ve Sivil Toplum Kuruluşlarının engelli bireylere yönelik yatırım ve çalışmalarını yetersiz bulduklarını belirtmektedir. Özellikle bazı katılımcılar Kütahya ilinde engellilik konusunda hiçbir Sivil Toplum aktivitesi ile karşılaşmadıklarını dile getirmektedir. Katılımcılar Sivil Toplum Kuruluşları tarafından engelli bireyler konusunda bilinçlendirme ve farkındalık oluşturma aktiviteleri yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Engelli bireylere yönelik yatırım ve çalışmaların artırılması ile engelli bireylerin sorunlarının çözüme kavuşacağı ifade edilmektedir.

Bireylerin tutum ve davranışları üzerinde toplumun etkisinin olduğu literatürde birçok çalışmada yer almaktadır. Araştırmada bu konuya, engelli bireylere yönelik tutum ve davranışlarda toplumun etkisi üzerinden değinilmektedir. Yapılan görüşmeler neticesinde; toplumun, engelli bireylere yönelik davranışlarında toplumsal çevrenin büyük etkisi olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bireylerin davranışlarının büyük ölçüde içinde yaşadıkları toplumsal çevrenin davranış kalıbına göre şekillendiği ortaya konulmaktadır. Bu noktada engelli bireylere yönelik olumlu veya olumsuz davranışlarda toplumsal çevrenin önemini ortaya koymak değer kazanmaktadır. Bireylerin, engelli bireylere yönelik tutum ve davranışları toplumsal çevrelerinin etkisiyle değişiklik göstermektedir.

Araştırmada; literatürde de belirtildiği gibi, engelli bireylerin toplumla bütünleşme sorununun arkasında toplumsal çevrenin etkili olduğu ifade edilmektedir. Bu nedenle çeşitli yollarla toplumda engellilik konusunda farkındalık oluşturmak gerekli görülmektedir. Engelli bireylerin eğitim, sağlık, ulaşım, istihdam gibi alanlarda yaşadıkları sorunların ise devlet, belediye, ilgili kurum ve kuruluşlar ile Sivil Toplum Kuruluşlarının çalışmaları ile azaltılabileceği aktarılmaktadır. Bireylerin, engelli bireylerle arkadaşlık veya arkadaşlık ötesi duygusal ilişkilere bakış açısı ise özgün bir çerçevede incelenmektedir. Engelli bireylere yönelik tutum ve davranışların üzerinde toplumsal çevrenin etkisinin incelenmesi yine literatüre özgün bir katkı sağlamaktadır.

Engelli bireyler toplumsal yaşamda, engellilik durumlarına göre çeşitli sorunlar yaşamaktadır. Bu sorunlar engelli bireylerin toplumla bütünleşmeleri olumsuz etkilemektedir. Engellilik hususunda bu olumsuz etkileri gidermek adına bireylere ve kurumlara belirli sorumluluklar düşmektedir. Bu doğrultuda araştırmada elde edilen veriler doğrultusunda bazı önerilerde bulunmaktadır.

- Engelli bireylere yönelik kırıncı ve küçük düşürücü tabirlerden uzak durulmalıdır.
- Özel Eğitim ve rehabilitasyon merkezlerinde ebeveynlere engellilik hususunda sosyal, psikolojik ve pedagojik eğitimler verilmelidir.
- Sivil Toplum Kuruluşları engellilik konusunda bilinçlendirme ve farkındalık oluşturma odaklı aktiviteler düzenlemelidir.
- Engelli bireylere yönelik sayısal veriler; Türkiye genelinde 2002 yılında TÜİK verilerine, Kütahya ilinde ise 2004 yılında elde edilen verilere dayanmaktadır. Engelli bireylerin nüfus oranı, eğitim oranı, cinsiyet oranı gibi verilerin yer aldığı güncel bir istatistiksel çalışma yapılmalıdır.
- Eğitim kurumlarında engellilik durumu hakkında konulara yer verilmeli, veriliyorsa geliştirilmelidir.
- Engelli bireylerin okul ve sınıf mimarisi nedeniyle eğitimden yoksun kalmaları önlenmelidir.
- Engelli bireyler için sanatsal aktiviteler, spor ve hobi kursları düzenlenmelidir.
- Engelli bireylerin hakları konusunda toplumu bilgilendirme çalışmaları yapılmalıdır.
- İbadethaneler engelli bireylerin erişebileceği şekilde düzenlenmelidir.



- Belediyeler ile ilgili kurum ve kuruluşlar engelli bireylere maddi ve manevi destekte bulunmalıdır.
- Engelli bireylerin iş hayatına katılımlarını sağlamak için istihdam olanakları sağlanmalıdır.





**EKLER**

## **EK 1. MÜLAKAT SORULARI**

- 1) Size göre engelli, sakat, özürlü, kısıtlı vb. gibi kullanımlardan hangisi daha uygundur? Lütfen nedenini açıklar mısınız?
- 2) Engellilerin toplumsal yaşamda dışlanma sorunuyla karşılaştığını düşünüyor musunuz? Lütfen fikrinizi belirtir misiniz?
- 3) Kütahya ilinde engellilerin ulaşım konusunda sıkıntı yaşadığını düşünüyor musunuz? Lütfen düşüncelerinizi belirtir misiniz?
- 4) Kütahya ilinde belediyenin ve diğer kurum, kuruluşların engellilere yönelik hizmetlerini yeterli buluyor musunuz? Lütfen fikrinizi belirtir misiniz?
- 5) Kütahya ilinde Sivil Toplum Kuruluşlarının engellilere yönelik çalışmalarını yeterli midir? Lütfen düşüncelerinizi belirtir misiniz?
- 6) Sizce engellilere ve ailelerine; devlet, belediye ve ilgili diğer kuruluşlar tarafından yeterli destek sunulmakta mıdır? Lütfen fikrinizi belirtir misiniz?
- 7) Sizce toplumun davranışları, bireylerin engellilere davranış biçimini etkilemekte midir? Lütfen fikrinizi belirtir misiniz?
- 8) Engelli bireylerin yaşadığı sorunlar, engellilerin toplumsal yaşamını ve toplumsal ilişkilerini etkilemekte midir? Lütfen düşüncelerinizi belirtir misiniz?
- 9) Son olarak sizin engelliler konusunda eklemek istediğiniz fikir ve düşünceleriniz var mıdır? Lütfen belirtir misiniz?

**EK 2. KATILIMCILARIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİ**

- K1.** Kadın, 18, Bekar, Öğrenci
- K2.** Kadın, 34, Bekar, İşi Yok, Ortopedik Engelli
- K3.** Erkek, 46, Evli, Emekli, Ortopedik Engelli
- K4.** Kadın, 52, Evli, STK Başkanı, Ortopedik Engelli
- K5.** Kadın, 26, Bekar, Öğretmen
- K6.** Erkek, 24, Bekar, Polis
- K7.** Erkek, 38, Bekar, İşi Yok, Ortopedik Engelli
- K8.** Erkek, 21, Bekar, Öğrenci, Görme Engelli
- K9.** Erkek, 28, Bekar, Esnaf
- K10.** Kadın, 35, Evli, Kantin Çalışanı, İşitme Engelli
- K11.** Erkek, 33, Bekar, İşi Yok, İşitme Engelli
- K12.** Kadın, 28, Bekar, İşi Yok, Ortopedik Engelli
- K13.** Kadın, 22, Bekar, Öğrenci
- K14.** Kadın, 30, Bekar, İşi Yok, Görme Engelli
- K15.** Erkek, 44, Evli, STK Başkanı

(Katılımcıların demografik özellikleri cinsiyet, yaş, medeni hal, iş durumu ve varsa engel durumu şeklinde sıralanmıştır.)

## KAYNAKÇA

- Açıl, D. (2012). *Görme engelliler okulunda öğrenim gören öğrencilerin sağlık sorunlarının tarama ile belirlenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). T.C. Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Programı, Ankara.
- Appau, S., Churchill, S. A. ve Farrel, L. (2018). Social Integration and Subjective Well-Being. *Applied Economics*, 1-32.
- Aslan, M. ve Şeker S. (2011). Engellilere Yönelik Sosyal Algı ve Dışlanmışlık (Siirt Örneği). *Sosyal Haklar Sempozyumu*, Siirt Üniversitesi.
- Atalay, A., Akbulut, A.K. ve Yücel, A. S. (2013). Bireylerin Sosyal Algı ve Sosyalleşme Düzeylerinin Gelişiminde Rekreatif Uygulamaların Önemi. *Aile, Çocuk ve Eğitim Dergisi*, 1(1): 18-29.
- Avcı, N. (2007). *Toplumsal Değerler ve Gençlik*. Ankara: Siyasal Kitabevi
- Avcıoğlu, G. Ş. (2013). Kriz Dönemlerinde Sosyal Bütünleşme: Milli Mücadele Örneği. *Uluslararası Tarih ve Araştırmalar Dergisi*, (10): 155-170.
- Aydın, M. (2003). Gençlerin Değer Algısı: Konya Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1(3):121-144.
- Bayrakdar, N. (2018). Klasik Koşullanma Kuramı ve Din Eğitimi. *EKEV Akademi Dergisi*, 74: 241-270.
- Bilsin, E. ve Başbakkal, Z. (2014). Dünyada ve Türkiye’de Engelli Çocuklar. *Ege Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi*, 30 (2): 65-78.
- Birkök, M.C. (2004). Sosyal Rol ve İş Bölümü. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 1: 1-10.
- Birleşmiş Milletler (BM) (1975). *Sakat Kişilerin Hakları Bildirgesi*.
- Çağlar, D. (1982). *Ortopedik Özürlü Çocuklar ve Eğitimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- Çağlar, S. (2011). Engelli Hakları Sözleşmesinde Ayrımcılık Yasağı ve Türkiye’nin Uyum Sorunu. *TBB Dergisi*, 96: 149-178.

- Çakır, Ö. (2002). Sosyal Dışlanma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (3): 83-104.
- Çayır, K. Soran, M. ve Ergün, M. (2015). *Engellilik ve Ayrımcılık*. İstanbul: Karekök Yayınları.
- Çıvgın, İ. ve Yardımcı, R. (2007). *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Çoştı, Y. (2009). Toplumsallaşma Kavramı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, (3): 117-140.
- Demirer, M.A. (2015). *İkinci Dünya Savaşı ve Sonrasında Türkiye*. Ankara: Şen Matbaacılık.
- Ece, A. S. ve Çelik, A. (2008). Öğretilbilir Zihinsel Engelli Öğrencilerin Renk Seçimleri. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5(1): 1-24.
- Engelliler Hakkında Kanun* (2005). Sayı: 5378 Tertip: 5 Cilt: 44
- Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme* (2009). (<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090714-1.htm> , 18 Ekim 2018 tarihinde erişildi.)
- Fichter, J. (2001). *Sosyoloji Nedir?*. Nilgün Çelebi (Çev.). Anı Yayıncılık: Ankara.
- Gencer, M. (2016). *Engelli öğrencilerin toplumsal dışlanmaya maruz kalmaları ve toplumla bütünleşme sorunları üzerine inceleme, Anadolu üniversitesi örneği* (Yayınlanmamış Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Gökbay, Z. İ. Ergen, A. ve Özdemir, N. (2011). Engelli Bireylerin İstihdamına Yönelik Bir Vaka Çalışması: Engelsiz Eğitim. *Öneri Dergisi*, 9 (36): 1-8.
- Gönç Şavran, T.G. (2012). Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri. *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. Ed. N. Suğur. Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları, 138-158.
- Gönç Şavran, T. (2015). Toplum, Bilim ve Yöntem. *Sosyolojiye Giriş*. N. Suğur (Ed.) Eskişehir Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2-32.

- Göregenli, M (2012). Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık. *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar*. Der. Kenan Çayır, Müge Ayan Ceyhan. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları. 17-28.
- Güler, E. K. (2005). *Tıbbi Ortamların ve İlişkilerin Engelli Kişilere Uygunluğunun Etik Yönden Değerlendirilmesi* (Doktora Tezi). T.C. Çukurova Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji Ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Adana.
- Günay, N. (2016). Osmanlı Devletinde Engellilerin İstihdamı ve Saray Teşkilatında Dilsizler. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (1): 62-73.
- Günay, R. ve Görür H.İ. (2013). Osmanlı Devleti'nde Sağır, Dilsiz ve A'ma Mektebi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32 (53): 55-76.
- Güngör, E. (2010). *Değerlerin Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- İnceoğlu, M. (2010). *Tutum Algı İletişim*. İstanbul: Beykent Üniversitesi Yayınları.
- Kaçmaz, Y. Y. (2014). *Engelli bireylerin turizm deneyimlerine yönelik bir araştırma: Alanya örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Ana Bilim Dalı, Antalya.
- Kağıtçıbaşı, Ç. (2010). *Günümüzde İnsan ve İnsanlar - Sosyal Psikolojiye Giriş*. İstanbul: Evrim Yayınları.
- Kara, B. (2016). Türkiye’de Engelli Bireylerin Yasal Hakları ve Uygulamadaki Yeri. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 48: 249-260.
- Karaca, M. (2012). Farklılaşma, Bütünleşme ve Birlikte Yaşama Üzerine. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (18): 226-238.
- Karatepe, H. (1998). *Özürlü Çocuklar: Buldukları Toplum İçinde “Eğitimi, Sakatlığın Önlenmesi ve Rehabilitasyonu”*. Ankara: Karatepe Yayınları.
- Keskin, D. (2013). Doğum Öncesi Gerçekleşen Zarar Verici Fiil Sebebiyle Tazminat: Ceninin Tazminat Talebi. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 17(1-2): 743- 774.
- Kılıç, R. (2013). Osmanlı Devletinde Deliliğin Tarihi: Toptaşı Örneği. *Bilig Dergisi*, (67): 91-110.

- Koca, C. (2010). *Engelsiz Şehir Planlaması Bilgilendirme Raporu*. Dünya Engelliler Vakfı: İstanbul.
- Kolat, S. (2010). *Avrupa Birliği Sosyal Politikası Çerçevesinde Özürlülere Yönelik Ayrımcılıkla Mücadele ve Türkiye'deki Yansımaları*. Ankara: Anıl Matbaacılık.
- Köten, E. ve Erdoğan, B. (2014). *Engelli Gençler, Sosyal Dışlanma ve İnternet*. İstanbul: Gelişim Üniversitesi Yayınları.
- Kuleli, K. (2012). TS EN 81-70 ve prEN 81-82 Standardına Göre Erişim. *Asansör Sempozyumu*, 4-6 Ekim, İzmir, 1-12.
- Mont, D. (2004). Disability Employment Policy. *Social Protection Discussion Paper Series*, (1-33) No. 413, Washington.
- Orhan, S. (2013). *Türkiye'de Özürlü Dostu İstihdam Politikaları*. Ankara: T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Eğitim ve Araştırma Merkezi Yayınları.
- Özgökçeler, S., Bıçkı, D. (2010). Özürlülerin Sosyal Dışlanma Boyutları: Bursa ve Çanakkale Örneklerinden Yansıyanlar. Mesut Gülmez (Ed.). *Sosyal Haklar Ulusal Sempozyum Bildirileri*, 4-6 Kasım 2010, 217-243.
- Özkalp, E. (2012). *Sosyolojiye Giriş*. Bursa: Ekin Yayınevi.
- Öztürk, M. (2013). *Hayata Renk Katanlar*. Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Yayınları.
- Öztürk, H. (2015). *Horizon 2020'de Toplumsal Bütünleşme*. İstanbul Kalkınma Ajansı.
- Özürlüler İdaresi Başkanlığı Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname*, (1997). 1. Özürlüler Şurası, No:23004.
- Özyürek, M. (2006). *Engellilere Yönelik Tutumların Değiştirilmesi*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Paker, M. (2012). Psikolojik Açıdan Önyargı ve Ayrımcılık. *Ayrımcılık Çok Boyutlu Yaklaşımlar*. Der: Kenan Çayır, Müge Ayan Ceyhan. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları 41-52.
- Sapançalı, F. (2005). Avrupa Birliğinde Sosyal Dışlanma Sorunu ve Mücadele Yöntemleri. *Çalışma ve Toplum*, 3 (6): 51-106.



- Sarıkaya, H.İ. (2011). *Engelsizsiniz*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Sarıkaya, H.İ. (2011). *İslam'ın Engelliye Bakışı*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayın.
- Sarp, F. T. (2013). *İşitme engelli bireylerde görsel algı* (Yüksek Lisans Tezi). T.C. İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Grafik Tasarımı Ana Sanat Dalı Programı, İstanbul.
- Şahin, T. (2010). Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi. *Yardım ve Dayanışma Dergisi*, 71-80.
- Sönmez Selçuk, S. (2012) Postmodern Dönemde Farklılığın Kutsanması ve Toplumun Parçacılaşması “Öteki” ve “Ötekileştirme”. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 15(2):77-99.
- Şahinöz, T. (Ed.) (2013). *Engelli Sağlığı*. Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu.
- T.C Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA), (2009). *Toplum Özürlülüğü Nasıl Anlıyor?*. Ankara.
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası* (1961). (<http://www.anayasa.gen.tr/1961anayasasi>, 02 Kasım 2018 tarihinde erişildi.)
- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası* (1982). (<http://www.anayasa.gen.tr/1982ay>, 25 Ekim 2018 tarihinde erişildi.)
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2002). *Türkiye Engelliler Araştırması 2002*, Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), (2011). *Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması 2010*, Ankara.
- Yazıcı, E. ve Yemişçi, D.A. (2010). Engellilere İlişkin Sivil Toplum Kuruluşlarının Sorunları: İzmir İli Bakımından Bir Değerlendirme, *Sosyal Haklar Sempozyumu*, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Yazıcı, M. (2014). Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(1): 209-223.
- Yıldırım, N. (2011). Öğretim Sürecinde Bulunan Öğrencilerde Görülen Süreğen Hastalıklar Üzerine Yönetimsel Değerlendirme: Tokat İli Örneği. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(25): 69-85.

Yılmaz, T. ve Gökçe, D. (2014). Parkların Engelli Bireylerin Serbest Dolaşımı Açısından Erişilebilirliğinin İrdelenmesi, Antalya Atatürk Kültür Parkı Örneği. *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 27(1): 21-30.

World Health Organization (WHO) (2011). *Dünya Engellilik Raporu*. (Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafınca yayınlanmıştır.) Ankara: Anıl Matbaacılık.

World Health Organization. (2013). *Universal Eye Health: A Global Action Plan*. WHO Library Cataloguing in Publication Data, Switzerland.



## DİZİN

**-A-**

Algı, 86, 88  
Ayrımcılık, 39, 86, 87, 88, 89

**-D-**

Dışlanma, v, 87, 89, 90

**-E-**

Engelli Bireyler, 87, 88, 91  
Engellilik, ii, v, viii, 1, 2, 4, 9, 12, 15,  
16, 17, 25, 30, 32, 34, 62, 64, 76, 79,  
81, 87, 91  
Engellilik Sebepleri, viii, 15, 16

**-İ-**

İstihdam, 80, 89  
İşitme Engelli, 17, 31, 85

**-O-**

Ortopedik Engelli, 17, 85

**-Ö-**

Ötekileştirme, 90  
ÖZİDA, xiii, 8, 9, 10, 12, 16, 17, 18, 23,  
25, 28, 90

**-S-**

STK, xiii, 3, 8, 45, 46, 48, 52, 66, 68,  
69, 70, 77, 85

**-T-**

Toplumsal Algı, ii, v  
Toplumsal Bütünleşme, v, 89  
Toplumsallaşma, viii, 9, 34, 35, 37, 40,  
60, 87  
Tutum, 40, 77, 88

**-U-**

Ulaşım, ix, 49, 52, 66, 79

**-Z-**

Zihinsel Engelli, 17, 87

